वर्ष ३१/ पूर्णाङ्क १०८/ असोज–कात्तिक २०७४

प्रेश काउन्सिल नेपालद्वारा 'क' वर्गमा वर्गीकृत राष्ट्रियस्तरको पत्रिका

दायित्व

द्वैमासिक

प्रधान सम्पादक
रामप्रसाद पन्त
फोन नं. ४-४८६४७६
गोजीफोन ९८४१५२६०१७

सम्पादन सल्लाहकार
ठाकुर शर्मा भण्डारी
फोन नं. ४-४२०६१०

सह-सम्पादक
यादव भट्टराई
फोन नं. ४-७८३२६४

सम्पादन सहयोगी
केशवराज पन्त
कमल ज्ञवाली

व्यवस्थापक
लक्ष्मी पन्त
फोन ४-४८६४७६

सहयोग रू. ५०/-

व्यक्तिगत विशिष्ट सदस्यता शुल्क रू. ५,०००/- वा सोभन्दा बढी ।
संस्थागत विशिष्ट सदस्यता शुल्क रू १०,०००/- वा सोभन्दा बढी ।

कार्यालय
घ-२७२/७०, चावहिल-७, काठमाडौँ
फोन ४-४८६४७६
E-mail: dayitwa44@gmail.com
Website: www.nepalipublisher.com

दायित्व द्वैमासिकका विशिष्ट सदस्यहरू

नीराजन तिमल्सिना/नारायणदेव पन्त/नैना नेपाल ढकाल/राधेश्याम भट्टराई/मोहन चापागाईं/वासुदेव उपाध्याय ढकाल/जनक शिक्षा सामग्री केन्द्र/रूकु कार्की/विजयध्वज थापा/आत्माराम खरेल/गङ्गासागर पन्त/ योगराज पौडेल/गणेशप्रसाद भट्टराई/इष्टपोल उच्च मावि/विद्याप्रसाद घिमिरे/केशव रूपाखेती/राममणि दुवाडी/ ब्रिलियन्ट बहुमुखी क्याम्पस/डा. टीकाराम अधिकारी/डा. बद्री पोखेल/सुषमा शर्मा बडाल/ मुकुन्द न्यौपाने/ ई. त्रिवेन्द्रराज पन्त/ज्ञानहरि पौडेल (विज्ञान मावि.)/लक्ष्मीविलास कोइराला/रमेश गौतम 'पाल्पाली' ।

वेदवाणी

ऋषि – मेधातिथि काण्व । **देवता** - अश्विनीकुमार द्यावापृथिवी । **छन्द** - गायत्री ।

प्रातर्युजा वि बोधयाश्विनावेह गच्छताम् । अस्य सोमस्य पीतये ॥१॥

हे अध्वर्युहरू ! प्रातःकाल सचेत हुने अश्विनीकुमारहरूलाई जगाओ । उनीहरू हाम्रा यस यज्ञमा सोमपान गर्नका लागि आऊन् ।

या सुरथा रथीतमोभा देवा दिविस्पृशा । अश्विना ता हवामहे ॥२॥

दुवै अश्विनीकुमारहरू सुसज्जित रथले युक्त महारथी हुन् । यिनीहरू आकाशयात्रा गर्दछन् । हामी यी दुवैलाई आह्वान गर्दछौँ ।

या वां कशा मधुमत्यश्विना सूनृतावती । तया यज्ञं मिमिक्षतम् ॥३॥

हे अश्विनीकुमारहरू ! तिमीहरूको वाणी मधुर र सत्यवचनयुक्त छ । त्यसबाट यज्ञको सेचन गर्ने कृपा गर ।

नहि दूरके यत्रा रथेन गच्छथः । अश्विना सोमिनो गृहम् ॥४॥

हे अश्विनीकुमारहरू ! तिमीहरू रथमा चढेर जुन बाटोबाट आउँछौ, त्यहाँबाट सोमयाग गर्ने याजकहरूको घर टाढा छैन ।

हिरण्यपाणिमूतये सवितारमुप ह्वये । स चेता देवता पदम् ॥५॥

यजमानलाई हिरण्यगर्भ प्रदान गर्ने सवितादेवलाई हामी रक्षा प्राप्त गर्नका निम्ति आह्वान गर्दछौँ । उनैले यजमानहरू भएका स्थानमा पुग्ने बाटो देखाउनेछन् ।

अपां नपातमवसे सवितारमुप स्तुहि । तस्य व्रतान्युश्मसि ॥६॥

हे ऋत्विक् ! हाम्रो रक्षाका लागि तिमी सवितादेवलाई स्तुति गर । हामी सवितादेवका लागि सोमयाग आदि कर्म सम्पन्न गर्न चाहन्छौँ । ती सवितादेवले जल सुकाउँछन् र फेरि सहस्र गुणा बर्साउँछन् ।

विभक्तारं हवामहे वसोश्चित्रस्य राधसः । सवितारं नृचक्षसम् ॥७॥

समस्त प्राणीहरूका आश्रयभूत, विविध धन प्रदान गर्ने, समस्त मानवका प्रकाशक सूर्यदेवलाई हामी आह्वान गर्दछौँ ।

सखाय आ नि षीदत सविता स्तोम्यो नु नः । दाता राधांसि शुम्भति ॥८॥

हे मित्रहरू ! हामी सबै भेला भएर सवितादेवलाई स्तुति गरौँ । धनऐश्वर्यदाता सूर्यदेव अत्यन्त शोभायमान छन् ।

अग्ने पत्नीरिहा वह देवानामुशतीरूप । त्वष्टारं सोमपीतये ॥९॥

हे अग्निदेव ! आउन रहर गर्ने देवपत्नीहरूलाई यहाँ लिएर आऊ र त्वष्टादेवलाई पनि सोमपानका लागि बोलाऊ ।

आ ग्ना अग्न इहावसे होत्रां यविष्ठ भारतीम् । वरूत्रीं धिषणां वह ॥१०॥

हे अग्निदेव देवपत्नीहरूलाई हाम्रो सुरक्षाका लागि यहाँ लिएर आऊ । तिमी हाम्रो रक्षाका लागि अग्निकी पत्नी होत्रा, आदित्यकी पत्नी भारती, वरणीय वाग्देवी धिषणा आदि देवीहरूलाई पनि यहाँ लिएर आऊ ।

अनुवाद : तिलकप्रसाद लुइँटेल

ऋग्वेद-संहिता, प्रथम मण्डल, (सूक्त – २२)

सम्पादकीय

- हामी यस वेला १०८ अङ्कको यात्रामा छौँ । १०८ को महत्व ठूलो छ । हाम्रो वैदिक साहित्यमा, हाम्रो वैदिक मान्यता र पद्धतिमा, हाम्रो सनातन धर्म र संस्कारमा १०८ अङ्कको जुन स्थान छ, त्यसकै आडमा हाम्रो लौकिक जीवन चलेको छ र यसको प्रभाव सम्पूर्ण चराचर जगत्मा परेको छ ।

- १ ब्रह्म हो, ० माया हो र ८ सृष्टि हो । ८ को अगाडि जुन ० छ, त्यो श्री हो र वेद पनि हो । त्यसभन्दा पनि अगाडिको जुन १ छ, त्यो स्वरूप हो र त्यही सत्य हो, त्यसले एकोऽहम् ब्रह्मको सङ्केत गर्दछ । यही संयुक्ताङ्कले ८ को स्थापत्यलाई स्वीकार पनि गर्दछ । वैदिक परम्परामा ८ सँग सम्बद्ध जति नामहरू छन्, ती सबै १०८ कै आङ्गिक नामहरू हुन् ।

- ८ सँग जोडिएका जति नामहरू छन्, ती सबै मङ्गलकारी छन् । अष्टसिद्धि, अष्टचिरञ्जीवी, अष्टारुद्राध्यायी, अष्टगणेश, अष्टभैरव, अष्टभैरवी, अष्टमातृका, अष्टनाग, अष्टमहामाया, अष्टलक्ष्मी, अष्टभुज, अष्टकोण, अष्टवसु, अष्टसूचक, अष्टदल (कमल), अष्टघडा, अष्टमङ्गल (अष्टऋद्धि, अष्टसिद्धि), अष्टाङ्गयोग, अष्टकुमारी (दिवा प्रहरका पाँच र रात्री प्रहरका तीन), राहु र केतुलाई एक रूप मान्दा हुने अष्टरत्न (अष्टग्रह), अष्टधातु इत्यादि सबै मङ्गलसूचक एवं कार्यसूचक अस्तित्वहरू हुन् ।

- आत्मशान्ति वा विश्वकल्याणका लागि गरिने पूजनादि कर्महरूमा – पान, सुपारी, जनै, बेलीपुष्प, फलफूल, विल्वपत्र, नैवेद्य, व्यञ्जन, कुश, तील, दूवो, अक्षता र घडाहरू आठ-आठका दरले अर्पण गरिन्छन् । अभिजितासहित गणना गर्दा हुने २८ नक्षत्रको महत्व पनि ८ सँग सम्बन्धित छ । अभिजिता नक्षत्रले स्थल र आकाशको प्रतिनिधित्व गर्दछ ।

- १०८ पद अत्यन्त ठूलो सम्मान्य पदवी हो । यसमा अर्को शून्य थपिनुको कुनै अर्थ र औचित्य छैन । खाली बढी सम्मान दिन खोजिएको सूचक मात्र हो । एउटा 'श्री' नै सम्पूर्ण छ भने त्यसमा अरू चारवटा 'श्री' थपिनुले के महत्व राख्दछ ? श्री ३ वा श्री ५ महाराज भन्नु चाकडी र दासताको उपज मात्र हो । त्यसको भोगचलन हामीले गरिसक्यौँ, जुन अस्थायी रहेछ भन्ने इतिहासले प्रमाणित गरिसकेको छ ।

- भोग अविनासी छ । जसले भोग, भोग गर्छ, त्यो भोक्ता भोग गरिसकेपछि आफै भोगिन्छ । १०८ अविनासी छ । त्यो अविराम चलिरहन्छ र त्यसको भोक्ता विनाश हुन्छ । इन्द्र अविनासी छ, राजा अविनासी छ, जुन पद हो तर त्यस पदमा बसेर सत्ताको भोग गर्ने भोक्ता मर्छ । चिरकालदेखि आजसम्म कति इन्द्र भए, कति राजा भए, कतिले सत्ताको भोग गरेर स्वयम् भोगिए, त्यसको कुनै गणना छैन ।

- 'सूक्ष्म वेद प्रणव नादोदयम्' यो वेदको आत्मा हो । हाम्रा आदि ग्रन्थ चार वेदमध्ये ऋग्वेदका शाखा १११११ छन् । प्रत्येक शाखामा १०८ सूक्तबीजक हुन्छन् । ऋग्वेदकका दुई गुणा शाखा छन् यजुर्वेदमा । यसको मूल तत्व बीजक १०८ नै हुन्छ । यजुर्वेदका भन्दा चौगुणा शाखा हुन्छन् सामवेदमा र सामवेदका भन्दा चौगुणा शाखा हुन्छन् अथर्ववेदमा, यसको पुष्टि हाम्रा पूर्वीय ग्रन्थ उपनिषादिले गरेका छन् । त्यसपछि मात्र १८ पुराणादि आउँछन् ।

- सामवेदको सङ्गीतात्मक गेयसूत्र– 'सा रे ग म प ध नि शा' मा पनि आठै अक्षर हुन्छन् र प्रत्येकमा आठै अङ्क समाविष्ट हुन्छन् । प्रत्येक सार अङ्कको अगाडि ० र त्यसको अगाडि एकको अस्तित्व हुन्छ अर्थात् प्रत्येक अक्षरको ताल १०८ बाट प्रभावित र निर्मित हुन्छ । यसबाट हामी बुझ्न सक्छौँ, १०८ ब्रह्मविन्दु हो । ब्रह्म, ब्रह्माण्डदेखि चराचर जगत्सम्म यसको प्रभाव छ र रहिआएको छ ।

- हाम्रो पौरस्त्य संस्कृति र वैदिक परम्परामा १०८ अङ्कले ठूलो अर्थ राख्दछ । अष्टोत्तर शतवर्ष बाँच्ने र प्रत्येक वस्तुको प्राप्तिसङ्ख्या १०८ पुगेमा शुभ मान्ने कुरा हाम्रो सनातनधर्मी समाजमा समेत स्वीकृत छ । यस अर्थमा पनि हामीले दायित्वको १०८ अङ्क पुगेको सन्दर्भलाई शुभ सङ्केत मानेका छौँ । हामी उत्साहित पनि भएका छौँ– यस शुभ अङ्कमा टेकेर अगाडि बढ्दा हाम्रो मार्गमा कुनै बाधा व्यवधान आउने छैन ।

- अन्त्यमा : बिजयादशमी, शुभदिवावली, छठ, नेपालसंवत् र इद लगायत नेपाली जनसमुदायले मनाउने अन्य सम्पूर्ण शारदीय पर्वहरूको पावन अवसरमा हार्दिक मङ्गलमय शुभकामना ।

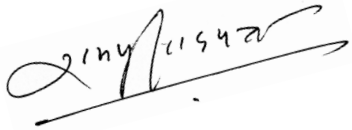

"ॐ भूर्भूवः स्वः तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो नः प्रचोदयात् ।"
भावार्थ : प्राणस्वरूप, दुःखनासक, सुखस्वरूप, प्रवलतेजस्वी, पापनासक, देवस्वरूप परमात्मालाई हामी अन्तरात्मामा धारण गर्दछौँ । ती परमात्माले हाम्रो बुद्धिलाई सन्मार्गमा प्रेरित गरून् ।

दायित्व

(साहित्यिक द्वैमासिक)

सृजना	पाना नं.	स्रष्टा
कथा/लघुकथा		
थुइक्क !	२४	गङ्गा कर्माचार्य पौडेल
बैसाखी-जीवन	४२	रामशरण शर्मा अर्याल
समझदारी	४५	रमेशजङ थापा
फेसबुके हुरी	६८	सरस्वती शर्मा सुवेदी
फोटे	७२	चेतनाथ कणेल 'हरित'
टिकट	७४	माधव घिमिरे 'अटल'
लेख-रचना		
आस्थाको जाग्रतपन र बन्दी जीवन	१७	अर्जुन विरक्ति
साहित्यमा महाकाव्यका तत्व	५१	बद्रिप्रसाद भट्टराई
संस्मरण/यात्रासंस्मरण		
आसामको काजीरंगामा भानुभक्त	८	डा. तुलसी भट्टराई
भियनाको भ्रमण	३८	डा. रामदयाल राकेश
समीक्षा/समालोचना		
अञ्जन बासकोटाको दृष्टि.....	१३	प्रा.डा. कुमारप्रसाद कोइराला
'बिनासालिकका नायकहरू' सन्दर्भमा प्रदीप	२७	ठाकुर शर्मा भण्डारी
नेपाली महाकाव्य परम्परामा....	३२	प्रा.डा. खेम कोइराला 'बन्धु'
'चेतना आध्यात्मिकसङ्ग्रह' को सन्देश	३७	डा. बिन्दु शर्मा
पाइला पाइलाको अनुभव	४७	खगेन्द्र गिरी 'कोपिला'
पाठकीय दृष्टिमा 'भावबोध' कवितासङ्ग्रह	५९	शङ्कर शाह
'मेरो आखालाई राख्ने फूलबारी छैन'.....	६२	गुरुप्रसाद पोखरेल

कविता/गीत/गजल/मुक्तक

रत्नविरही घिमिरे-७/विनयकुमार शर्मा नेपाल-२५/ जीवराज घिमिरे-२६/रामेश्वर राउत 'मातृदास-३१/ खड्गबहादुर चापागाई-३४/विष्णुप्रसाद शर्मा पराजुली-३५/विजयध्वज थापा-३६/सुशिला भट्ट-४५/डा. चन्द्रमणि अधिकारी-४६/विनोद नेपाल-४९/शिव अपरिचित-५०/ज्ञान उदास-६७/ विष्णुबहादुर सिंह-७१/ लीलाराज दाहाल-७१/ ठाकुरप्रसाद अधिकारी-७३/राजेन्द्र रिजाल-७५ ।

साथमा सम्पादकीय, दायित्वबोध, कृतिविवरण, वेदवाणी र नीराजन तिमल्सिनाको स्थायी स्तम्भ ।

दायित्व वाङ्मय प्रतिष्ठानका आजीवन सदस्यहरू

क्र.सं.	नाम थर	फोन नं.
१	अच्युत प्र. पौडेल 'चिन्तन'	९८४१३२१९९८
२.	अर्जुन आचार्य	९८४१४५०१२३
३.	अर्जुन विरक्ति	४४८५८७८/९८५१०६५४७६
४.	अनिल कोइराला	४४२३२०९/९८४१२५०४५२
५.	अमर अधिकारी	४४६८६७७/९८४१६१७४५५
६.	अमरकुमार प्रधान	५५२८१०४/९८४१३८३३६१
७.	ऋषिराम डाँगी	९८४९२४२००३
८.	एस.पी आसा	४२७५३६५/९८४१३११६६२
९.	कपिल लामिछाने	९८५७०२२१०९
१०.	कमलप्रसाद ज्ञवाली	४४८६२४६/९८४१२९८५१४
११.	कलाधर काफ्ले	४४९५४४४/९८४१५३५०३०
१२.	केदारप्रसाद सुवेदी	९८४५०२३८५२
१३.	केशवराज पन्त	६६३९१५४/९८४३०६९५१५
१४.	कृष्णप्रसाद बस्याल	४४६८९८३/९८४१५६४५२५
१५.	कृष्ण बाउसे	९७४१०५१४२५
१६.	कृष्ण ज्ञवाली	४४२८१४७/९८५१११५१५६
१७.	खगेन्द्र खोल्साघरे	९८५१०९७२६८
१८.	खड्गबहादुर चापागाई	९८४२४४८८००
१९.	खिमानन्द आचार्य	६६३०५६१
२०.	गङ्गा पौडेल	४८२३४०८/९८४१५४४०६१
२१.	गणेश ज्ञवाली	४६२१३८०/९८५११८८२२२
२२.	गीता केशरी	४४३२१२०/९८५११०२२०३
२३.	गुणराज काफ्ले	४४९५३८६/९८४१५७७४५३
२४.	गोकुल अधिकारी	६६३५०७३/९८४२०३०२७७
२५.	गोपीकृष्ण शर्मा	४४२४६७६/९८४१६०३३३४
२६.	गोविन्दप्रसाद घिमिरे	४९१५२९६/९८४३२३४४५०
२७.	घनश्याम राजकर्णिकार	४४१०३९२/९८५१०६२२१८
२८.	चन्द्रकान्त आचार्य	४४७३८९६/९८५११०६३८१
२९.	डा. चन्द्रकान्त ज्ञवाली	०७८-५८०३८७
३०.	छविरमण सिलवाल	९८४१२१६३७६
३१.	जयदेवकृष्ण श्रेष्ठ	९८५१०६३२५८
३२.	जयन्ती स्पन्दन	९८४१२४८३८१
३३.	जयराम शर्मा लुइँटेल	४३१२०२२
३४.	जीवनचन्द्र कोइराला	४११०२६७/९८४१८१६७१९
३५.	जीवनपानी पोखरेल	९८४१८८९८६३
३६.	जीवराज घिमिरे	९८४१२७२२५१
३७.	जीवलाल सापकोटा	९८५१०००४०३
३८.	टङ्क पन्त	९८५१०३६१२०
३९.	टीकाराम पन्त	९८५१००५६६६
४०.	टुमानाथ अर्याल	९८४७५३३००३
४१.	ठाकुर शर्मा	४४२०६१० /९८४१२४५३३१
४२.	डा. तुलसी भट्टराई	४१०८५१८/९८५१०७७३६१
४३.	तुलसीराम पाण्डेय	४८२००२९/९८४१६२८९८५
४४.	तेजबहादुर थापा	०७१-५२१७०५
४५.	देवी नेपाल	९८४१४४४१३५
४६.	देवेन्द्र अर्याल 'आँसु'	९८६९२४५८५०
४७.	नरेन्द्रराज पौडेल	९८४१६४७१८९
४८.	नारायण गोदारे	४८२२१०७/९८४११३७३९६
४९.	नारायण ज्ञवाली	५१०४६१३/९८५१०७३८०९
५०.	पुष्पलता आचार्य	४१०७७३४
५१.	प्रतापजङ्ग शाह	४४९७६१२/९८४१२७४०२५
५२.	प्रह्लाद कार्की	९८४१३९७६५४
५३.	प्रह्लाद पोखेल	४९१५२१७/९८४१५३०१९१
५४.	बालकृष्ण भट्टराई	०७१-५२०३९४
५५.	बालकृष्ण शर्मा	४४३८४४१/९८४१२५२८७९
५६.	सुश्री भद्रकुमारी घले	४४२०४६१
५७.	भागवत आचार्य	४१०८५६५/९८४१५७३१०१
५८.	भागवत ढकाल	४७८१४७७/९८४१२७१२२६
५९.	भुवनहरि सिग्देल	९८५१०५९०४९
६०.	भूपेन्द्रप्रसाद पौडेल	४४८७२५८/९८४१३७६११४
६१.	भोला रेग्मी	४४३१४५४/९८५१०५१४५४
६२.	मणिराज सिंह	९८५१११८३४९
६३.	मधुसूदनप्रसाद घिमिरे	४१०७७१७/९८४९६५५९९०
६४.	ममता शर्मा नेपाल	९८४१३७०५१५
६५.	महादेव पन्थ	५५३०७८७/९८५११७५९४४
६६.	माधव घिमिरे (टङ्गाल)	४४३१५३७/९८४३२४१५२३
६७.	मित्र 'उराठी' गौतम	०८८-५२००७४
६८.	मोहन दुवाल	९८४१६३०४६५
६९.	मोहनबहादुर कायस्थ	४४७००४९/९८५१०१५०३५
७०.	मोहन सिटौला	४४८१४७६
७१.	यज्ञराज ज्ञवाली	९८५११५०७७४
७२.	यदुलाल पन्थ	९८४७०२१०४५
७३.	यादव भट्टराई	४७८३२६४/९८५१२३९००९
७४.	युवराज मैनाली	४४२०३९१/९८४१५२६६७०
७५.	युवराज शर्मा गौतम	४२३१३१७/९८४९२४१७४४
७६.	रमा सिंह	५५२५१२२
७७.	रविन्द्र आशिष शैली	९८५११६६७७५
७८.	राजेश मानन्धर	४४९७३६७/९८५१०४७०८३
७९.	रामचन्द्र बस्नेत	९८४९४२८४०७
८०.	रामप्रसाद दाहाल	४४९००४८/९८५१०८९६१३
८१.	रामप्रसाद पन्त	४४८६४७६/९८४१५२६०१७
८२.	डा.रामप्रसाद शर्मा	९८४७०४३१८१
८३.	रामबहादुर पहाडी	९८४१७१०७५२
८४.	रामशरण अर्याल	४१०४०५५/९८६१५८३५६२
८५.	रामेश्वरी पन्त	९८४९८९९६९९
८६.	रूद्र शर्मा 'दुःखी'	०७१-५२१७१७/९८५७०२४५१७
८७.	रूद्र ज्ञवाली	९८५७०२१०३७
८८.	रेवतीरमण पोखरेल	२१०२१०२/९८४१२६९००८
८९.	ललिता दोपी	४७८०८१६/९८४१८९०२६६
९०.	लक्ष्मी पन्त	४४८६४७६/९८४१४४६२१९
९१.	लुमडी आचार्य	९८४९४८२९३०
९२.	डा.लेखप्रसाद निरौला	९८४१३७२८०८
९३.	लोकेन्द्रबहादुर चन्द	६६३६६३९/९८०४४३५६८९
९४.	वसन्तकुमार शर्म्मा 'नेपाल'	४४८४६२९
९५.	वासुदेव उपाध्याय ढकाल	४४७२५८३
९६.	वासुदेव गुरागाइँ	९८४१६६७१४९
९७.	विजय सागर	९८४७०५५९७८
९८.	विमल खनाल	९८४१५६७७३७
९९.	विष्णुबहादुर सिंह	४३७०४३२/९८५१०२१८०९
१००.	विष्णुमाया पन्त	९८५१०७४४६६
१०१.	डा. विष्णुराज आत्रेय	४४७३५२५/९८४११३७४३९
१०२.	विष्णु ज्ञवाली	४३८२५०३/९८५१०६००७१
१०३.	शङ्करविक्रम शाह	४४११९०३
१०४.	शिव क्षेत्री 'अपरिचित'	९८४१४५३३५८
१०५.	शेषराज सिवाकोटी	९८४९३०१३१८
१०६.	सकु थापा	९८४१३८५६१२
१०७.	सुदर्शन आचार्य	४३५२९४९
१०८.	सुदीपभद्र खनाल	४३६२०२९
१०९.	सुरेन्द्रप्रकाश उप्रेती	४४७८१८०
११०.	सूब सेन	४४९०८३१/९८४१६६९०७४
१११.	हरिकुमार नेपाल	४७८१४४०/९८५१०९३७६४
११२.	हरिप्रसाद न्यौपाने	४७७०५२६/९८५११७०२३४
११३.	हरिहरप्रदीप घिमिरे	४४८१५५४/९८४१५१९५०२
११४.	हेमराज पाण्डे	६६३०७५१/९८४१८०५८७६
११५.	हेमराज ज्ञवाली	४४७०८११/९८५१०२०२१५
११६.	होमशङ्कर बास्तोला	९८४१३६५७६६

मेरो दायित्व

■ रत्नविरही घिमिरे

मैले खोज्नु छ है ! विलम्ब नगरी नेपाल अट्ने मन
मैले छोप्नु छ लौ ! बुनेर कपडा नाङ्गाहरूको तन
खोक्रा पेटहरू म भर्छु पहिले आफू नखाईकन
आफै कर्म गरी फुलाउँछु कला आशा जगाईकन ॥१॥

मैले टाल्नु छ तप्प तप्प चुहिने छानाहरू बेस्सरी
मैले बाल्नु छ यी चिसा सब चुला निभ्दै ननिभ्ने गरी
आजै झर्छु हिमालमा हिउँ बनी झर्ना भई खस्नु छ
तृष्णा मेट्नु छ लाखलाख जनको जिम्मा लिई बस्नु छ ॥२॥

लाली भर्नु छ यो पहाडभरि नै बन्दै गुराँसे परी
बाली छर्नु छ त्यो मधेशतिर गै खेती किसानी गरी
खोला भैकन बग्नुपर्छ म सधैँ डाँडा र पाखा डुली
मैले बस्नुहुँदैन अन्त अहिले यो देशलाई भुली ॥३॥

मैले रोक्नु छ द्वन्द्व यी विकृतिका छेकेर सत्कीर्तिले
रोप्तै जान्छु यतै अमूल्य पसिना माटोसँगै प्रीतिले
मैले यै पथमा हिँडी रगतका टाटाहरू मेट्नु छ
चाँडै पुग्नु छ उच्च ती शिखरमा पाटाहरू भेट्नु छ ॥४॥

सीमामा तरबार गाड्छु खुकुरी टल्काउँदै बस्छु म
नेपालीसँग नै रही हृदयमा सारा खुसी थप्छु म
बोकी देश जुरुक्क उठ्नु छ अहो ! अस्तित्वको शान हो
आमा बेच्न म दिन्नँ निश्चय यही दायित्व मेरो छ यो ॥५॥

●●

यात्रासंस्मरण

आसामको काजीरंगामा भानुभक्त

■ डा. तुलसी भट्टराई

दुष्यन्त- शकुन्तला पुत्र भरतले राज्य गरेको देश- भारत । ऋषभपुत्र भरतद्वारा संरक्षित देश भारत । आर्यहरूको बासभूमि- आर्यावर्त । मुगलहरूबाट प्राप्त नाम– हिन्दुस्तान । अङ्ग्रेजहरूले दिएको नाम इन्डिया । भेषभूषा, भाषा, पहिचान पाँच सयभन्दा बढी जातजाति, धर्म, संस्कृति, परम्परा, आदिबाट विभूषित देश हो भारत । हिन्दु, मुसलमान, पारसी, सिख, बौद्ध, इसाइ आदि प्रमुख धर्म समुदायबाट सुशोभित देश हो भारत । राष्ट्रभाषा हिन्दीसँगै विभिन्न दुई दर्जन भाषाले केन्द्रीय मान्यता पाएको र सयौं भाषा र संस्कृतिबाट सुसम्पन्न देश हो भारत ।

सन् १९४७ अगस्त १५ बाट अँग्रेजी उपनिवेश मुक्त भएर स्वतन्त्र गणतन्त्रात्मक लोकतन्त्र राष्ट्रका रूपमा स्थापित भारत २९ वटा विभिन्न राज्यहरू जोडिएको संघात्मक राष्ट्र हो । भारतमा सन् १९७८ देखि नेपाली भाषाले पनि राजकीय मान्यता पाएको छ । यतिबेला सिक्किम राज्यको राज्यभाषा नेपाली छ । त्यस्तै बंगालको दार्जिलिङ क्षेत्र, आसाम, मेघालय आदिमा नेपाली भाषाले मान्यता पाएको छ ।

यस चर्चालाई यहीँ बिसाएर पूर्वोत्तर भारत आसामतिर प्रवेश गर्दै छु । आसामबारे सन्दर्भ उठाउने कारण हो– भानु प्रतिष्ठानको संयोजनमा आसामतर्फको साहित्यिक-सांस्कृतिक यात्रा ।

'भानु प्रतिष्ठान' भानुभक्त आचार्यसँग सम्बद्ध संस्था हो । यस संस्थाले भानुभक्तका कृति र कृतित्व नयाँ पुस्तामाझ परिचित गराइराख्ने उद्देश्यबाट कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ । विगत पाँच दशकदेखि सक्रिय रहँदै आएको यस संस्थाले देशभित्र र देशभन्दा बाहिर भानुभक्तको दुईसयौं जन्मजयन्ती भव्यता र व्यापकतासाथ मनाउन थालेको छ । वर्षभर नै कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने उद्देश्य अनुरूप भारतको नेपाली बहुल क्षेत्र आसाम तर्फको साहित्यिक सांस्कृतिक यात्रा थियो यो ।

नेपाल बाहिरका नेपालीहरूको आस्था, श्रद्धा र भावनात्मक संयोगका प्रतीक हुन् भानुभक्त । उताका नेपालीहरू जातीय र सांस्कृतिक एकताका आदर्श कवि मान्दछन्– भानुभक्तलाई । नेपाली जातिका गौरव भानुभक्तले आसाम, दार्जिलिङ, सिक्किम आदि भारतीय राज्यहरूमा पनि सम्मान पाएका छन् । उतातिर भानुजयन्तीमा सरकारी बिदा दिइन्छ । भानुभक्तका नामबाट सरकारद्वारा विभिन्न पुरस्कार र सम्मान सञ्चालित छन् ।

यात्रा– सहयात्री

भानु प्रतिष्ठानका अध्यक्ष डा. व्रतराज आचार्यको नेतृत्वमा– डा. तुलसी भट्टराई, डा. केदार नेउपाने, प्रा. राजेन्द्र सुवेदी, डा. सुधा त्रिपाठी, सुधा भट्टराई, प्रा. देवी नेपाल, नवराज लम्साल, धीरेन्द्र प्रेमर्षि, रमेश शुभेच्छु डी.पी. अर्याल, ऋषभ घिमिरे, पुष्कर आचार्य समेतको टोलीले काठमाडौंबाट २०७० पौष १७ बिहान

चार बजे प्रस्थान गऱ्यो। काठमाडौं झापाको करीव १६ घण्टे बसयात्रा निकै रमाइलोसँग भयो।

बेलुकी ८ बजे झापा बिर्तामोडको विनायक होटलमा पुगेर झोलाझाम्टा बिसायौँ। देवी नेपाल केर्खामा उत्रिए भने राजेन्द्र सुवेदी र रमेश शुभेच्छु सुरुङ्गामा ओर्लिएका थिए। अनि केदार न्यौपाने चारआली आफन्तका तिर गए। नवराज लम्साल र धीरेन्द्र प्रेमर्षि भोलिपल्ट बिहान काँकरभिट्टामा सहभागी हुने भएकाले डा. व्रतराज समेतका हामी सात जनाले नेपाली लेखक संघ झापाका अध्यक्ष गोपाल बस्नेतको आतिथ्यमा भोजन र आवास प्राप्ति गऱ्यौँ।

झापामा स्वागत

पौष १८ गते बिहान ८ बजे सबै जना विनायक होटलमा भेला भइयो भेटघाट चौतारीमा नेलेस झापाले एउटा कार्यक्रम राखेको हुँदा हामी त्यहाँ पुग्यौँ। गोपाल बस्नेत र अन्य स्थानीयहरूको केही मन्तव्यपछि डा. व्रतराजले टोलीका तर्फबाट बोलेका थिए। स्वागत चियापान ग्रहणपछि नेपाल बाहिर जान लागेका हामीलाई स्वागतसाथ बिदा गरिएको थियो। हामी साढे दसतिर काँकरभिट्टा भन्सार कार्यालय पुग्यौं। भन्सार प्रमुख श्री मुक्तिप्रसाद पाण्डेले हाम्रो स्वागतसँगै चियापान कार्यक्रम राखेका थिए। श्री पाण्डेकै सौजन्यमा हामी १५ जनाले त्यहाँ भोजन गर्ने अवसर पायौं। साहित्यकारहरूको स्वागत सम्मान र भोजनको समेत व्यवस्था मिलाइदिने श्री पाण्डेप्रति विशेष आभार प्रकट गरिएको थियो। भोजन गरेर हामीहरू सिलीगुडीका लागि प्रस्थान गऱ्यौँ।

सिलीगुडी

प्रधान नगरस्थित देवकोटा संघ पुगेर कार्यक्रममा सहभागी बन्यौँ। नर्थ बंगाल विश्वविद्यालय नेपाली विभाग प्रमुख प्रा. कृष्णराज घतानीको प्रमुख आतिथ्य एवं शारदा क्षेत्री रायमाझीको सभापतित्वमा सम्पन्न कार्यक्रमको संघका सचिव कृष्ण प्रधानले बडो रोचक र नाटकीय ढंगबाट सभा सञ्चालन गरेका थिए। त्यस क्षेत्रका प्रतिष्ठित व्यक्तित्वहरू– सानुभाइ शर्मा, नरबहादुर दाहाल, पारसचन्द्र आले, मुकुलसेन, मीमलाल सापकोटा, समीरण क्षेत्री, चुनीलाल घिमिरे, एडोल्न रोंगोग, खुस्बु छेत्री, दीनानाथ देवकोटा, मीरा गजमेर, गणेश शर्मा, प्रकाश घिमिरे, राधाश्री मोक्तान, सुमिता राणा आदिको उपस्थिति थियो। हामी सबैलाई स्वागत सम्मान गरिएको थियो। विशेषतः भानुभक्तका खनाति डा. व्रतराजको विशेष सम्मान भएको थियो। कार्यक्रम समापनपछि त्यस दिनको बास सिलीगुडी क्षेत्रमा नै भयो।

जसअनुसार हामी सुधा भट्टराई, तुलसी र सुधा त्रिपाठी, चम्पासरी, प्रकाश उर्मिला घिमिरेकहाँ गएर बस्यौँ। बिहान प्रकाशजीले– होटल होलिडे इनमा पुऱ्याइदिएपछि त्यहाँ सबै जना भेला भएर न्यु जल्पाइगुडीतर्फ लाग्यौँ। बिहान ८ बजे छुट्ने रेल चढ्न सात नबज्दै हामीहरू रेल्वे स्टेशन पुगिसकेका थियौँ।

रेलयात्राको सन्दर्भ

आसाम निकासीका अविचन्द्र पाठक अघिल्लै दिन काँकरभिट्टाबाट सहभागी बनेका थिए। रेल चढ्ने बेलामा आइपुगे आसाम बाग्राकोटका दुर्गा राई। यी दुवै हाम्रो आसाम यात्राका सहजकर्ता थिए। त्रिवि, काठमाडौंका विद्यार्थी भाइहरू हुन् दुवै जना।

रेलभित्र बसेपछि बिहान ८:३० मा आइपुग्ने पूर्वोत्तर एक्सप्रेस १२ : ३० मा मात्र आयो। प्लेटफर्म वरपर गर्दै करीब पाँच घण्टा सहजै बिताइयो। पर्शुराम र कामाक्षा दर्शन गर्न जाने एउटा समूह हामीसँगै भयो। एमालेका चर्चित नेता के.पी. ओलीका पिता मोहन ओली, आमा

र भाइसँगै ८७ बर्से शनिश्चरे झापाकी एक जना आमैसमेत दस-एघार जना थिए । भाइ नवराजले शब्दाङ्कन गरे– 'मधुवन' रेडियो कार्यक्रमका लागि । रेलभित्रको साहित्यिक यात्रा । यो पनि हाम्रो यात्राको निकै महत्वपूर्ण अभियान बनेको हो । पूरी तर्कारी, चना, चिया, चटपटे, बंगाली मिठाई, दालभात, माछाभात, यावत् प्रकारका खाद्यपरिकार लिएकाहरूको रेलभित्र आउनेजाने क्रम चलिरहन्थ्यो । अनि खेलौना, कपडा, घडी, मोबाइल बेच्नेहरूको त्यत्तिकै घुइँचो ।

एउटा प्रसङ्ग छुटेछ–स्टेशनछेउमा गुरुङ होटल लेखिएको देखेर नेपालीको होटल भन्दै खाना खाने विचारले पस्यौँ । तर बंगालीको रहेछ । भित्र अलमल पर्दै बस्यौँ । खोर्सानी नून झोले तरकारी र भात खाएर केही पर पुग्दा एउटा विज्ञापन फेला पार्‍यौँ । औषधी पसलमाथि राखिएको विज्ञापन यस्तो थियो :

"जसको लिङ्ग छोटो छ, टेढो छ, त्यसको आकार बढाउने र सोझो पार्ने अचुक औषधि पाइन्छ । जुन स्त्री पुरुषमा यौन चाहना हुँदैन, उनीहरूको चाहना बढाउने यौनबर्द्धक औषधि समेत पाइन्छ ।"

"सान्डेका तेल मालिस गरेमा शरीर, हातखुट्टा दुख्ने निको हुन्छ । हाइड्रोसिल, हर्निया र जोर्नी दुखेको निको पार्ने औषधि लिनुहोस्, आउनुस्, बीस, पचास रु. को सिसी लैजानुहोस् ।" राजेन्द्र सुवेदी, डी.पी. अर्यालहरूसमेत भएर यस विज्ञापनमा भएका शब्द वाक्य र अभिप्रायमाथि चर्चा गरेका थियौँ ।

हामी चढेको रेल रानीपुर, जलपाइगुडी रोड, बेटबारा, मैनापुरी, धुपगुडी, कोलाइग्राम, कुच विहार, अलीपुर, कोक्राझार बगाइगाउँ, धनसिरीपुर, रंगिया हुँदै अघि बढ्दै थियो । राति १२ बजेतिर गोहाटी पुग्यो । हामी कामाक्षा स्टेशनमा ओर्लिएर जीपद्वारा काजीरंगातर्फ लाग्यौँ । मध्यरातमा विशाल जङ्गलभित्रको बाटोमा जीप गुडिरहेको छ । राष्ट्रिय निकुञ्ज भित्रको बाटो । हिंस्रक जनावरको आक्रमणमा पर्न सकिने । यस जङ्गलभित्र कुनै बेला हिंस्रकका रूपमा मान्छेकै पनि आक्रमण हुने गरेको कुरा ड्राइवरले सुनाइरहेका थिए । हामीमा भोकतीर्खासँगै यस्ता सन्त्रास पनि थपिएका थिए । बिहान चारबजेतिर मात्र काजीरंगा कहँरास्थित सामुदायिक भवनमा पुगियो ।

काजीरंगाको सभामा

न्यु जल्पाईबाट अघिल्लो दिन १२ बजे रेल चढेका हामीहरू अर्को दिन बिहान चार बजेसम्म यात्रा गरेर त्यहाँ पुगेका थियौँ । केही बेर सुतेर बिहानी नित्यक्रियापछि काजीरंगाको कहरास्थिति नाट्यमन्दिर परिसरमा पुगियो ।

"असम नेपाली साहित्य सभा" स्थापना दिवस ४ जनवरी २०१४, २०७० पौष २० लेखिएको व्यानरछेउ बसेर वार्तालाप गर्‍यौँ । नजिकैको दोकानमा केराका पातमा दिइने पुडी तर्कारीद्वारा खाजिएपछि केही बेर घुमियो । दिउँसो १ बजेबाट कार्यक्रम शुरु भयो । नेपाली साहित्य परिषद् र नेपाली साहित्य सभालाई मिलाएर एउटै बनाएपछि श्री डम्बरप्रसाद दाहालको अध्यक्षता यो कार्यसमिति बनेको रहेछ ।

यी दुई संस्था एक भएपछि नेपाली भाषा साहित्यको विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुग्ने कुरा सभाका वक्ताहरूले व्यक्त गरेका थिए । हामी नेपाली टोलीलाई सम्बर्द्धना गरेपछि त्यहाँ विभिन्न वक्ताहरूले बोलेका थिए । गोर्खा उन्नयन परिषद्का संयोजक लोकनाथ उपाध्यायले नेपाली भाषा र साहित्यको विकासमा सरकारका तर्फबाट विभिन्न सहयोग जुटाउने कुरा गरेका थिए ।

यी लोकनाथ आसाम क्षेत्रकै विशिष्ट व्यक्तित्व विष्णुलाल उपाध्यायका छोरा रहेछन् । सिक्किमका डा. राजेन्द्र भण्डारीको प्रमुख आतिथ्यमा सम्पन्न त्यस सभामा विभिन्न पुरस्कार र सम्मान वितरण गरिएको थियो । त्यस दिन श्री भण्डारीले सिक्किमका लेण्डुपदेर्जीको प्रसंशा गाएका थिए । अनि 'गोर्खा जाति' भनेर नेपालीहरुको उल्लेख गरे । हामी गोर्खाली हामी गोर्खाली..... भनेर धेरैपल्ट दोहोऱ्याउँदा धेरैले मुखामुख गरेका थिए ।

सभामा उपस्थितमध्ये डा. चिन्तामणि शर्मा, लीलानाथ शर्मा, धनपति सुवेदी, कमल सेडाई, विक्रमवीर थापा, डा. जयन्तकृष्ण शर्मा, डा. जमाग्नि उपाध्याय, डा. खगेश्वर भुयाँ, श्याम खतिवडा, आदि प्रमुख थिए । अग्नि शर्माद्वारा उद्घोषण गरिएको सभा सम्बर्द्धन गर्नेहरूमा पुण्यप्रसाद भट्टराई, जयनारायण लुइँटेल, दुर्गा प्र. खनाल, भवानी शर्मा, तपन उपाध्याय, पहल थापा, टीकाराम उपाध्याय-निर्भीक, जयन्तकुमार पराजुली, निरु शर्मा, कर्णबहादुर छेत्री, विष्णु थापा आदि थिए । सभामा दिवङ्गत नारद शर्मा र शान्तिराम शर्माको स्मरण गरिएको थियो ।

"निमन्त्रणाको रक्षा गर्दै उपस्थित सबैजनाको सम्बर्धना गरिएको छ ।"

विधायक अग्नि शर्माको शुभाशंसा निकै उत्साहप्रद भएको हो ।

"हाम्रो भाषा हाम्रो जाति समष्टिमा मौलाइरहोस्
ढाका टोपी चौबन्दी चोलो हाम्रो जातीय पहिचान ....
दसैंमा दही चिउरा, तिहारमा सेलरोटी ....
भनभन भाइ.. देउसी रे । भनभन बैनी भैली .. ।"

यसप्रकार गाइएका केही समवेत गीत निकै रोचक र उत्साहप्रद थिए । सभा बेलुकी ५ बजेतिर मात्र समापन भयो ।

सभाका आयोजक मध्येका कालिदास भट्टराई, हेमलाल भट्टराई, दधिराम अधिकारी, शान्तिराम खतिवडाहरूसँग काजीरंगा क्षेत्रका बारेमा जानकारी लिएको थिएँ ।

उनीहरूका अनुसार सन् १८८० तिरबाट त्यस क्षेत्रमा नेपालीहरू बस्न थालेका रहेछन् । काजीरंगा क्षेत्रलाई आसामकै ठूलो गौचरन, पशुपालन क्षेत्रका रुपमा विकसित गराएका थिए नेपालीहरूले । त्यतिबेलाको अँग्रेज भारत सरकारले नेपालीलाई निकै राम्रो सुविधा दिएको थियो । आम्दानीको पाँच प्रतिशत तिरोको रूपमा बुझाएपछि अरु केही गर्नुपर्दैन थियो ।

काजीरंगा क्षेत्रमा सन् १९७५ सम्म पनि ठूलठूला गोठ पालेर नेपालीहरू बसेका थिए । एउटै परिवारका सयौं गाईभैंसी हुन्थे । त्यस क्षेत्रमा उत्पादन गरिएको घिउ, पनीर जस्ता दुग्ध पदार्थ कलकत्तासम्म पुग्दथ्यो । त्यहाँको दुग्धजन्य पदार्थले धेरै पटक प्रशंसा र सम्मान पनि पाएको हो । सन् १९८० देखि भने यहाँको पशुपालन क्षेत्र समाप्त पारियो । भारत सरकारले काजीरंगा क्षेत्रलाई राष्ट्रिय वन्यजन्तु आरक्षण केन्द्रका रुपमा संरक्षित क्षेत्र घोषित गरेपछि क्रमशः नेपालीहरू अन्यत्र बसैं सर्दै गए ।

एकप्रकार भन्ने हो भने नेपालीलाई यहाँबाट उच्छेद नै गरिएको हो । हटाइएको हो । तीस पैंतीस वर्ष अघिसम्म यहाँ मात्र करीब एक लाख जति नेपाली थिए । अझै पनि काजीरंगा निकुञ्ज क्षेत्रका वरिपरि करीब दस बाह्र हजार नेपाली छन् । बोकाखात वरपर मात्र छ सात हजार छन् । यही जङ्गलभित्रको कहँरामा पनि एक सय घर छन् ।

नन्दिनी भट्टराईको नृत्य र दुर्गाप्रसाद उपाध्यायको गायन चलिरहँदा जनक सापकोटा र भूपति उपाध्याय भट्टराईसँग विभिन्न

जानकारी लिएको थिएँ । त्यहाँका नेपालीहरूले आफ्नो सनातन धर्म र संस्कृतिलाई अझ पनि जोगाइरहेका छन् । दसैं, तिहार र अन्य चाडपर्वहरू मनाइरहेका छन् । आज पनि नेपालीको पहिचान जोगाउन दत्तचित्त छन् ।

त्यसैबेला प्राध्यापक एवं वरिष्ठ लेखक भवानी शर्मा मञ्चबाट बोलिरहेका थिए– 'हामी आसामबासी नेपालीहरूका निम्ति ठूलो सौभाग्य हो । नेपालबाट यति ठूलो साहित्यिक टोली आएर हामीलाई गुन लगाएको छ, म सबैको स्वागत गर्दछु । भानुभक्त आचार्यको द्विशतवार्षिकीका अवसरमा भानु सन्देश र भानुको महत्व फैलाउँदै तपाईंहरू यात्रा गर्दै हुनुहुन्छ । एउटा कुरा तपाईंहरू समक्ष राख्न चाहन्छु– त्यो हो-"नेपाल देश शक्तिशाली र पूर्ण प्रजातान्त्रिक मुलुकका रुपमा परिचित हुन सकोस् भन्ने हाम्रो सदिच्छा । किनभने नेपाल बलियो भएमात्र हामी जुनसुकै ठाउँका नेपाली जाति बलियो हुने छौं ।

नेपालीहरू अझसम्म पनि सामान्य कामदार वा श्रमिकका रूपमा मात्र प्रचार हुने गरेका छन् । त्यसको मूल कारण हो– नेपाल मुलुक बलियो हुन नसक्नु । अनि नेपालीहरूको संरक्षण गर्न नसक्नु .....।'

सभाका सभापति डम्बर दाहालले आगामी योजना र कार्यक्रमको घोषणा गर्दै सभा समापन गरेका थिए । हामीहरूले त्यहाँका नेपालीहरूसँग धेरै कुराकानी गऱ्यौं । कालिदास उपाध्याय, कमलनाथ चम्लागाई, निरु शर्मा, जयन्तकुमार पराजुली, जयनारायण लुईंटेलहरूसँगका कुराकानीपछि खाना लिएर विश्रामतर्फ लाग्यौं ।

अर्को दिन पौष २१ बिहान काजीरंगा राष्ट्रिय निकुञ्ज भ्रमण गऱ्यौं । काजीरंगा राष्ट्रिय निकुञ्ज ४३० वर्ग किमिमा फैलिएको छ । उत्तरमा ब्रह्मपुत्र नद, दक्षिणमा कार्वी पहाड, पूर्वतर्फ नुमलीगड तेल प्रशोधन केन्द्र र पश्चिम काक गोसानी थान, बूढी माईथान र बूढा पहाड रहेका छन् । काजीरंगा पर्यटकीय क्षेत्र हो । हामीले पनि यसरी पर्यटनको आनन्द लिन पायौं ।

निकै उत्साहित देखिन्थे हाम्रो टोलीका साथीहरू । फर्किएर कहँरास्थित होटलमा केरापाते पुडी तरकारी खाएपछि काजीरंगालाई बिदाई दिँदै बाटो लाग्यौं । त्यहाँबाट श्री डम्बर दाहाल पनि हाम्रो टोलीसँगै यात्रामा सहभागी बने । असम साहित्य सभाका स्वंय अध्यक्ष नै हाम्रो मार्गद्रष्टा बनेपछि झन् ढुक्क भइयो ।

❖❖❖

उपत्यका बाहिर 'दायित्व' उपलब्ध हुने पुस्तक पसलहरू

१ श्रेष्ठ बुक एन्ड न्यूज सेन्टर– दमक, झापा	- ०२३-५८४१२५
२ भट्टराई पुस्तक पसल – विराटनगर, मोरङ	- ०२१-५२४२४३
३ मुनाल पुस्तक भण्डार– गाईघाट, उदयपुर	- ०३५-४२०१२५
४ न्यू परजुना स्टेशनरी– सिन्धुली	- ०४७-५२००२५
५ नारायणी पुस्तक सदन– नारायणगढ, चितवन	- ०५६-५२१२८०
६ सुनगाभा बुक्स एण्ड स्टेसनरी– भरतपुर, चितवन	- ०५६-५३१४७०
७ कन्चन पुस्तक पसल– पोखरा, कास्की	- ०६१-५२४४६६
८ सिटी बुक एन्ड न्युज सेन्टर– बुटवल, रूपन्देही	-०७१-५४५२३६
९ न्यू प्रभात पुस्तक पसल– सुर्खेत	- ०८३-५२००७५
१० विपिन पुस्तक पसल– महेन्द्रनगर, कन्चनपुर	- ०९९-५२०१४८

समालोचना

अञ्जन बासकोटाको दृष्टि निबन्धसङ्ग्रहमा व्यक्त समकाली चेतना

■ कुमारप्रसाद कोइराला (विद्यावारिधि)

नेपालका सुप्रसिद्ध साहित्यकार गोविन्दराज भट्टराईज्यूकहाँ देशविदेशबाट प्रायः सहृदयी साहित्यकार आइरहन्छन् र साहित्यिक भेटघाट अनि छलफल चलिरहन्छन् । ती कार्यक्रममा समसामयिक विश्वसाहित्यमा के कस्ता प्रवृत्ति चलेका छन् भन्ने बारेमा गम्भीर विमर्श गरिन्छ । यसबाट साहित्यकारमा एक प्रकारको नवीन सृजनात्मक ऊर्जा प्राप्त हुन्छ । म यस्तो सत्सङ्गमा कहिलेकाही सहभागी हुने सौभाग्य प्राप्त गर्छु भने कहिलेकाही व्यस्तताले गर्दा ती दुर्लभ भेटघाटबाट वञ्चित पनि हुन पुग्छु ।

३१ डिसेम्बर २०१६ मा भारतको असमबाट अञ्जन बासकोटाज्यूहरू गोविन्द सरकहाँ आउनु भएको रहेछ, तर म त्यस भेटघाटमा उपस्थित हुन सकिनँ । मलाई ठूलो कुरा गुमाएँ भन्ने पछुतोले सताइरहेको थियो, तर गोविन्द सरले भेटघाट कार्यक्रम भएको केही दिनपछि एउटा पुस्तक पठाइदिनुभयो । त्यो पुस्तक अञ्जन बासकोटाज्यूले उपहारस्वरूप मलाई दिनुभएको रहेछ । अञ्जनजीलाई न म चिन्दछु, न उहाँ नै मलाई चिन्नुहुन्छ, न कहिल्यै हाम्रो भेट भएको छ । उहाँले दिएको कृतिले भने लेखक र पाठकलाई भेट गराइदिएको छ । यस कृतिको पठनपश्चात् कार्यक्रममा जान नसकेको पछुतो केही कम भएको छ । किनभने कृतिकै माध्यमले मैले लेखक अञ्जन बासकोटालाई भेट गर्ने अवसर पाएको छु । यस लेखमा म त्यस कृतिले गराएको हामी दुईबीचको भेटघाटको अनुभव सुनाउन चाहन्छु ।

कृतिले दिएको जानकारीअनुसार अञ्जन बासकोटाज्यू भारतको असम राज्यको शोणितपुर जिल्लाको समार दलनी सोटियामा सन् १९८५ मा जन्मनुभएको रहेछ । उहाँले नेपाली र अङ्ग्रेजीमा एमए पास गर्नुभएको रहेछ । अहिले उहाँ शिक्षण पेशामा संलग्न हुनुहुँदो रहेछ । उहाँले सन् २००५ देखि दैनिक र साप्ताहिक पत्रपत्रिकामा लेखलेखादि प्रकाशित गराउन थाल्नुभएको रहेछ । उहाँ विभिन्न सामाजिक र शैक्षिक संस्थाबाट प्रकाशित हुने सामयिक पत्रिका र स्मारिका आदिका कुशल सम्पादक पनि हुनुहुँदो रहेछ । उहाँ नेपाली र असमिया भाषामा साहित्य सृजना गर्नुहुँदो रहेछ । उहाँको असमिया भाषामा लेखिएको 'निवारित मानवता आरु निबन्ध विचित्रा' नामक निबन्धसङ्ग्रह प्रकाशित भइसकेको रहेछ र मलाई दिनुभएको दृष्टि (सन् २०१६) नामक निबन्धसङ्ग्रह चाहिँ नेपाली भाषामा लेख्नुभएको रहेछ । यस जानकारीबाट उहाँ साहित्य सिद्धान्तका मर्मज्ञ, भारतीय नेपाली र असमिया साहित्यका उदीयमान सर्जक, कर्तव्यनिष्ठ शिक्षक र कुशल सम्पादक हुनुहुँदो रहेछ भन्ने थाहा पाइन्छ । कृतिकारका बारेमा यति कुरा भनेपछि म अब कृतिकै बारेमा केही धारणा व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

यस कृतिमा १७ वटा निबन्ध छन् । तीमध्ये साहित्यलाई विषय बनाएर लेखिएका निबन्ध हुन्: वधूशिक्षा र आधुनिक नारी समाजः एक चर्चा, जन्मजयन्तीको उपलक्ष्यमा कवि हरिभक्त कटुवालप्रति सम्झना र साहित्य चर्चामा सोटिया र यहाँका नेपाली साहित्यकारहरू । यी

व्यावहारिक समालोचना हुन् । यीमध्ये पहिलोमा भानुभक्त नारीवादी लेखक हुन्, वधूशिक्षा नारीवादी कृति हो, यो नारी शिक्षा र मुक्तिको पहिलो साहित्यिक प्रयास हो, यसले बुहारीका कर्तव्य र सासू बुहारीबीचको सम्बन्ध देखाएको छ, बुहारीको चरित्र निर्माण सीताको चरित्रका आधारमा गरिएको छ, तापनि आज यो धेरै मात्रमा अप्रासङ्गिक छ । अहिले नारी पुरुषसरह भइसकेका छन् र किञ्चित् मात्रामा प्रासङ्गिक पनि छ । किनभने अहिले पनि नारी घरकी मुख्य चालक हो भनेर मूल्याङ्कनसमेत गरिएको छ । दोस्रोमा हरिभक्त कटुवालको बहुआयामिक व्यक्तित्व र कृतित्वको चर्चा गर्दै उनी चित्रकार, सङ्गीत प्रशिक्षक, सम्पादक र साहित्यकार हुन्, उनले कविता, गीत, कथा, एकाङ्की लेखेका छन्, उनी नेपाली, असमिया, बाङ्गला र हिन्दी भाषामा रचना गर्छन्, उनी नेपाली साहित्यका अमर स्रष्टा हुन् भनेर विवेचना गरिएको छ । तेस्रोमा असमको सोटिया क्षेत्रको नेपाली साहित्यको ऐतिहासिक परिचय दिंदै त्यहाँका नेपाली साहित्यकारका कृति, प्रवृत्ति र भारतीय नेपाली साहित्यमा तिनको योगदान आदिका बारेमा चर्चा गरिएको छ । यसरी यी समालोचनामध्ये पहिलोले भानुभक्तको कृतिविशेषलाई, दोस्रोले प्रतिभाविशेष र उसको कृतित्वविशेष तथा तेस्रोले स्थानविशेषको साहित्यिक इतिहासलाई अध्ययनको विषय बनाएको देखिन्छ ।

नेपाली लोकसाहित्यलाई विषय बनाएर लेखिएका निबन्ध हुन्: विस्मृतिको गर्भमा नेपाली जनगोष्ठीय संस्कृतिको अभिन्न अङ्ग दाइँगीत र असारे गीत र नारीको मर्म वेदना: एक अवलोकन । यीमध्ये पहिलोमा नेपाली जातिको प्रमुख पेशा कृषि हो र यससँग सम्बद्ध अनेक चाडपर्व र लोकसाहित्य प्रचलित छन् । दाइँ गीत पनि कृषि पेशासँग सम्बद्ध छ । यो दाइँ गर्दा गाइन्छ । तर कृषि पेशाको आधुनिकीकरण र नयाँ कृषिऔजारको प्रयोगले दाइँ गीत सुनिन छोडेका छन् । यस्ता अमूल्य लोकसम्पदाको संरक्षण आवश्यक छ भन्ने विचार प्रकट गरिएको छ । दोस्रोमा धार्मिक र सांस्कृतिक दृष्टिले सम्पन्न नेपाली जातिको लोकसाहित्य पनि उत्तिकै समृद्ध छ । असारे गीत धान रोप्दा रोपाहारले गाउने गीत हो । यसमा अन्य मनोरञ्जनात्मक भावका साथै नेपाली नारीका दुःख, वेदना, अवसाद र पीडा पनि व्यक्त भएका हुन्छन्, तर आजभोलि यस्ता गीत गाइँदैनन् । असारे गीतको महत्व धेरै छ भन्ने दृष्टिकोण व्यक्त भएको छ । यसरी यी दुई लोकसाहित्य विषयक निबन्धले भारतीय नेपाली लोकसाहित्यको संरक्षण र संवर्द्धन अति आवश्यक छ भन्ने सन्देश दिएको देखिन्छ ।

यसरी नै यस सङ्ग्रहमा नेपाली संस्कार र संस्कृतिसम्बन्धी निबन्ध पनि रहेका छन् । ती हुन्: विश्वायन र बदलिँदो दुनियाँको मझेरीमा हाम्रो संस्कृति, वरपीपलको बिहे र हामी, नेपाली जनजीवन र दुना टपरा: एक झलक र जनै: एक प्रसङ्ग । यीमध्ये पहिलोमा भूमण्डलीकरण र खुला बजारका कारणले संसार आज एउटा सानो घर जस्तो भएको छ । यसको प्रभाव समाजका अनेक क्षेत्रमा परेको छ । फलस्वरूप एकातिर आज समाज उदार र अन्तरनिर्भर हुँदै गएको छ भने अर्कातिर हाम्रा संस्कृतिमा ह्रास आउँदै गरेको पनि देखिन्छ । विश्वका अनेकौं देशमा छरिएर रहेका नेपालीका जातीय भेषभुषा, चाडबाड, संकार, संस्कृति, लोकसाहित्य, परम्परित सीप, वाद्ययन्त्र, लोकनाटक र चित्राभिनय आदि विलुप्त हुन थालेका छन् । यिनको उचित जगेर्ना हुनु आवश्यक छ भन्ने अभिमत प्रकट भएको छ । दोस्रोमा वातावरणीय प्रदूषण र प्रकृतिको क्षयीकरणले गर्दा विश्वमा आज ठूलो समस्या उत्पन्न भएको छ । नेपालीको वरपीपलको बिहे गर्ने संस्कृति पर्यावरणपरक, प्रकृतिपूजक र संरक्षक छ । यसका खास

विधिविधान छन् । वनस्पतिलाई पनि मानवजस्तै जीव मान्ने र तिनलाई मानवीय संस्कारले संस्कारित गर्ने नेपालीको चलन सबैका लागि उत्तिकै सामयिक र अनुकरणीय छ भन्ने धारणा व्यक्त भएको छ । तेस्रोमा नेपालीका चाडपर्व र दैनिक व्यहारमा समेत प्रयोग हुने दुना-टपरी आज क्रमशः हराउन थालेका छन् । नेपाली नारीहरूमा दुना-टपरी गाँस्ने सीप देखिन छोडेको छ । यो सोचनीय कुरा हो भनेर दर्साइएको छ । चौथोमा नेपाली ब्राह्मण र क्षत्री जातिमा प्रचलित जनै लगाउने परम्परा बिस्तारै क्षीण हुन थालेको छ । जनै लगाउनुको मतलव बटुक वा किशोरहरुलाई ज्ञानका नयन प्रदान गर्नु वा सामाजिक संस्काररूपी व्रतको बन्धनले बाँध्नु भन्ने थियो । यस्ता कुरामा ध्यान दिन छोडियो भने जनै धारण गर्ने जाति सांस्कारिक, सामाजिक र नैतिक बन्धनबाट मुक्त र संस्कारहीन भइरहेको छ भनेर चिन्ता व्यक्त गरिएको छ । यसरी यी नेपाली संस्कृतिविषयक निबन्धले नेपाली मात्रका संस्कृति र संस्कार मननीय र अनुकरणीय छन् भन्ने सन्देश बोकेको देखिन्छ ।

यसमा नारीविषयक निबन्ध पनि छन्, ती हुन्: अन्तराष्ट्रिय नारी दिवस र नेपाली नारी, आधुनिकता र नेपाली नारी, विधवा विवाह र केही सामाजिक सोचहरू । यीमध्ये अगाडिका दुइटामा समाजमा नारीहरू पहिलेदेखि नै शोषित, पीडित र उपेक्षित थिए । नारी र पुरुषबीच ठूलो विभेद थियो । बालविवाह, सतीप्रथा, अशिक्षा, नारीलाई उपभोग्य वस्तुका रूपमा हेरिनु, उनीहरूलाई सीमित भूमिका दिनु आदिका कारणले नारीहरू पछि पर्दै आएका छन् । नारीलाई देवी भनेर मात्र हुँदैन, उनीहरूलाई उचित शिक्षादीक्षा, हरेक क्षेत्रमा समान अवसर पनि दिनुपर्छ । अनिमात्र नारी पुरुषसरह हुन्छन् र नारी दिवस पनि सार्थक हुन्छ भन्ने धारणा प्रस्तुत गरिएको छ । तीपछिको एउटामा हिन्दू समाजमा नारी विभेद कलङ्कका रूपमा रहेको छ, सतीप्रथा अन्त्य भयो तापनि विधवाको पुनः विवाहलाई समाजले अझै उदार भएर ग्रहण गर्न सकेको छैन, यो दुःखद कुरा हो भन्ने धारणा व्यक्त भएको छ ।

यस कृतिका पर्यावरण विषयक निबन्धमा विश्वपरिवेश दिवस, सामाजिक वृक्षरोपण र हामी तथा विस्तीर्ण मानव समाज र विपन्न भँगेराहरू पर्दछन् । यी दुईमध्ये पहिलोमा प्रत्येक वर्षको ५ जुनमा पर्यावरणको विनाश भयो । यसलाई जोगाऔं भनेर विश्व पर्यावरण दिवस मनाइन्छ । औद्योगिकीकरण र विज्ञान र प्रविधिको अकल्पनीय विकास, पृथ्वीको अति दोहन र ओजोन तहमा परेको प्वालका कारण अनेक प्रकारका प्राकृतिक विपत्ति आउन थाले, मानवेतर प्राणीका वासस्थान नासिए । यसबाट विश्वका प्रायः सबै देश प्रभावित भएका छन् र नेपाल र भारतमा पनि पर्यावरणीय दुष्प्रभाव धेरै परेको छ । यी सबै पर्यावरणीय दुष्प्रभावबाट जोगिन पर्यावरणको संरक्षण गर्नुपर्छ र त्यसका लागि वृक्षरोपण र प्रकृतिको पुनः हरितीकरण आवश्यक छ भन्ने धारणा व्यक्त भएको छ । दोस्रोमा मानवले मानवेतर प्राणीका वासस्थान विनाश गरिदिएकाले भँगेराको प्रजाति सङ्कटमा परेको र लोप हुन थालेकोप्रति चिन्ता व्यक्त गरिएको छ ।

यी माथि चर्चा गरिएबाहेक साम्प्रतिक समयमा धर्मको प्रासङ्गिकता भन्ने निबन्धमा सबै धर्मको उद्देश्य जनकल्याण, परोपकार, अहिंसा र सत्यता हो । विज्ञानले बहिर्दर्शन गराउँछ भने धर्मले अन्तर्दर्शन गराउँछ । सदाचार नै धर्म हो, यसले मान्छेलाई शारीरिक, मानसिक र आर्थिक मुक्ति दिन्छ । यसले मानवलाई पशुत्वबाट मनुष्यत्वतिर, मनुष्यत्वबाट देवत्वतिर उन्मुख गराउँछ । धर्म आध्यात्मिक भावसँग जोडिएको हुन्छ । धार्मिक स्वतन्त्रता व्यक्तिको मौलिक अधिकार हो । धार्मिक

कट्टरताले विश्वमा अनेक विध्वंस भएका छन् । यस्तो हुनुहुँदैन भन्ने धारणा प्रकट भएको छ । त्यस्तै गणेश शर्मा: एक विज्ञान जनप्रियकरणकर्ता निबन्धमा रुढिवादी र अन्धविश्वासी समाजमा जन्मेका तेजपुर ढेकियाजुलीका गणेश शर्माले वैज्ञानिक संघसंस्था खोलेर विज्ञान र प्रविधिको प्रचार प्रसार गरेर स्थानीयलाई मात्र नभएर भारतभरिका व्यक्तिलाई विज्ञानको महत्व र उपादेयता बोध गराए, विज्ञानलाई लोकप्रिय पारे, समाजमा जागरण ल्याए, नयाँ सोचले नयाँ समाजको निर्माण गरे, तत्कालीन युवापिँडीका पथप्रदर्शक बने । उनी अहिले पनि यस्तै कार्यमा निरन्तर लागिरहेका छन् भनेर उनको प्रेरक वैज्ञानिक व्यक्तित्वको चर्चा गरिएको छ ।

अब म अञ्जनका निबन्ध के कस्ता विशेषतायुक्त छन् भन्ने बारे केही कुरा राख्न चाहन्छु । अञ्जनका यी निबन्ध छोटा छरिता, सूत्रात्मक र वस्तुपरक छन् । यी निबन्ध चेतनामूलक, ज्ञानवर्द्धक र विचारप्रधान छन् । अखबारी शैलीमा लेखिएका यी निबन्धमा निबन्धकारको मौलिकता वा वैयक्तिकता राम्ररी प्रकट भएको देखिन्छ । परानुभूतिलाई आत्मानुभूतिका रुपमा व्यक्त गर्न सिपालु बासकोटाका निबन्ध नाटकीय संरचनामा संरचित देखिन्छन् । प्रत्ययकारिताका दृष्टिले यी झन् पठनीय छन् । किनभने यी निबन्ध पढेर पाठक निबन्धकारका मत, धारणा, पक्ष वा दृष्टिकोणप्रति सहजै सहमत हुन्छन् । पाठक आफ्ना विचारप्रति सहमत होऊन् भनेर निबन्धकारले तार्किक ढङ्गले विषय प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । यी निबन्ध पाठकलाई सूचना प्रदान गर्न, लेखकीय विचारप्रति पाठकलाई सहमत गराउन, लेखकका अनुभव पाठकलाई सुनाउन, घटनाविशेष प्रस्तुत गर्न लेखिएका देखिन्छन् । त्यसैले यी विवरणात्मक भएका छन् । यिनले विषयको प्रतिपादन सूचनात्मक, परिचयात्मक र ज्ञानवर्द्धक तरिकाले गरेको देखिन्छ । यसमा सङ्कलित निबन्धले विभिन्न व्यक्ति, वस्तु, कृति, विचार आदिको विवरण दिएका छन् । यी निबन्ध भावना पक्षसँग भन्दा बुद्धि र विचार पक्षसँग सम्बन्धित छन् । त्यसैले यिनले पाठकको भावनालाई प्रभावित नपारेर बुद्धि र विचारलाई प्रभावित, उत्तेजित, विकसित र विस्तृत पार्दछन् । यी काल्पनिक नभएर तथ्याधृत, वस्तुतात्मक र ज्ञानयुक्त भएका छन् ।

यी निबन्ध समसामयिक जल्दाबल्दा विषयसँग सम्बद्ध छन् । यिनले नेपाली साहित्य, लोकसाहित्य र संस्कृतिका विविध पक्षको उद्घाटन गरेका छन् । नेपाली साहित्यको कृतिविशेष र साहित्यकार विशेषको योगदानको मूल्याङ्कन गरेका छन् । नेपाली लोकसाहित्यको सङ्कलन, संरक्षण र प्रवर्द्धन आवश्यक छ भनेर सम्बन्धित पाठकलाई गहिरो बोध गराएका छन् । संस्कृति सधैं परिवर्तनशील हुन्छ र नेपाली जातिको पनि समृद्ध संस्कृति छ, तर यो क्रमशः पछि परिरहेको छ भनेर चिन्ता प्रकट गरेका छन् । कतिपय निबन्धले पर्यावरणीय विनाश देखाएर त्यसप्रति सोच्न बाध्य पारेका छन् । कतिपय निबन्धले नारीवादी विचार प्रकट गरेका छन् । अन्धविश्वास र रुढिवादी विचारले गर्दा नारीलाई समाजमा विभेद गरिन्छ । यसो गर्नु सर्वथा गलत हो भनेर नारीवर्गको हित, उत्थान र विकासको पक्षपोषण गरेका छन् । आजको तीव्र प्रतिस्पर्धायुक्त, विज्ञान र प्रविधिको युगमा समाज अन्धविश्वासी, रुढिवादी र कट्टर नभएर उदार, समतामूलक र विभेदरहित हुनुपर्छ भन्ने सन्देश दिएका छन् । यी सरल भाषामा लेखिएका छन् । हरेक निबन्धमा विषयसम्बद्ध तस्वीर राख्नाले चाक्षुष पनि भएका छन् । नेपाली साहित्यलाई यस्तो समकालीन चेतना भएको निबन्धसङ्ग्रह उपहार प्रदान गर्ने निबन्धकारलाई साधुवाद दिँदै म आफ्नो पाठकीय अनुभव यहीँ अन्त्य गर्न चाहन्छु ।

प्राध्यापक, त्रिभुवन विश्वविद्यालय

लेख

आस्थाको जाग्रतपन र बन्दी जीवन

■ अर्जुन विरक्ति

सारञ्चसारत्वञत्वा असारञ्च असारतो !
ते सारम् अधिगच्छन्ति सम्मासङ्कप्पो गोचरा !
(पाली भाषा)

जसले असारलाई सारहीन हो,– त्यो भनेर सारको अस्तित्वलाई पहिल्याउँछन् र सारलाई बुझ्दछन् । ती, ऊ, जो, कोही सार्थक सङ्कल्पबाट पूर्ण भई त्यो सार प्राप्त गर्नमा सार्थक बन्दछन् ।

उपर्युक्त अर्थझैँ उहाँहरू, मेरा जीवन र सङ्घर्षबाट भविष्यको शाश्वत गर्भ पहिल्याउन सक्ने हुनुहुन्थ्यो र त, मजस्तो तृणलाई पनि स्नेह प्रदान गर्नुहुन्थ्यो । उहाँहरूले मलाई अरूले झैँ कैल्यै दमन, घृणा, द्वेष र इर्ष्याले हेर्नुभएन । मसँग सदाचारले व्यवहार गरेकोमा मेरो अन्तस्करणले पुलकित म, सदाका लागि सम्झनाका अमिट मेरो मानसाग्निका गोचरभरि ती विगतहरूलाई जीवनपर्यन्त सँगालो राख्नेछु– जो मेरा मार्गदर्शकहरू थिए ।

सृष्टिको संरचनामा जति जीवहरू छन्– ती सबै मनका दास हुन् । मनको गतिले गति बिगार्छ । गति अति भयो भने, खति हुन्छ । खतिले मात्रा थाहा पाउँदैन र जात्रा हुन्छ । जात्राको नियात्रा निरर्थक हुन्छ किनकि जात्राको अस्तित्व केलाउने साह्रै कम हुन्छन् । अस्तित्व केलाउनेमा शाश्वत मात्राका स्रष्टा र द्रष्टा साह्रै कम भेटिन्छन् । जो, जसले समय र परिस्थितिमा आफ्नो दिनचर्यालाई कुनै व्यवस्था, सत्ता र भत्तामा पारिवारिक स्थितिले जकडिनु कुनै गतिहीन भन्न मिल्दैन । जसले आफ्नो स्वाभिमानलाई बुझेको हुन्छ, उसले मजस्तो भ्याम्पटलाई, हब्बुलेलाई र समाज र व्यवस्थाले खुचिङ बनाइएकोलाई छद्म भेषैबाट भए पनि जेलमा भेट्न आउनु कम साहसी मन र तन होइन । जुन साहसी मनले कृष्ण पाउरोटीले भोको बन्दीको गुजाराको लागि कोसेली बन्ने मौका पायो । बन्दीको महलमा अनवरत तड्पित र कुण्ठित कैदी, जो चुरोटको अम्मली प्यासी थ्यो– उसको लागि अमूर्त प्यासमा सान्त्वना दिन आशा चुरोट र सलाईको बट्टा बाहिर, त्यो बेलाको खुद्रा नोट पचास रूपैयाँ थमाउने व्यक्ति सार्थक द्रष्टा र स्रष्टा नभए अरू को हुन् ?

एकमेकतराभावे यदा नेपालभामहे ।
त्रितयं तत्र यो वेद स आत्मा स्वाश्रयाश्रयः ॥

परस्पर सापेक्ष सिद्धस्थ : जान्ने, मान्ने ज्ञाननिष्ठ वेद जानी लिने द्रष्टा दर्शन र दृश्यकर्ता कारण एवं कार्यादिमा यी कुनै एउटा त्यस्तो सूक्ष्मता हो– जसको नेतृत्व नभए सापेक्षको अस्तित्व पाउँदैनौँ । त्यो, तिनै अस्तित्व सङ्घट, जसले जान्दछ, त्यो आत्मा स्वयं अनन्याश्रय भई सबैको आश्रयमा निहित छ ।

मन सबै प्रवृत्तिको अगुवा हो । मनका प्रधान देवता पनि मन नै हो । मनबाट नै यो संसारको सृष्टि भयो । मनले नै संसारलाई दुषित गऱ्यो । मनले नै जीव र जगत्लाई दास बनायो । अहिलेसम्म पनि मनको दासताबाट

कोही अछुत रहन सकेन, तर मनलाई चिन्तनमा सँगालेर मायामा उनेर मायाले ममत्व र अपनत्व बुने पीडा र चित्कारमा बन्दीका महलमा मन चिनेर मनलाई मन दुःखेका अरण्य अश्रुधाराका हिक्हिकिमा सान्त्वनाको शीतलता वर्षाउने र आफू रुने छद्मभेषी विद्वान्, विज्ञ, द्रष्टा र स्रष्टाको पाउरोटी र चुरोटको भेट बन्दीका महलको मोटा-मोटा फलामे डण्डीको द्वारको भित्रको रोदन र बन्दी बाहिरको रोदनले अँगालो मार्न सकेन । फगत रोइरह्यौँ, रोइरह्यौँ, मात्र रोइरह्यौँ । अव्यक्त पीडा, व्यक्त दृश्य भावविभोर हुँदै कठ्याङ्ग्रिएको भ्यालखानियाँ र मलाई भेट्न आउने द्रष्टा र स्रष्टा उहाँ परिस्थितिका दास भए पनि मनका दासी नभएरै छद्म नामले रुन र रोएकोलाई सम्झाउन आउने आँटका आख्यानकार हाम्रा दाज्यू मेरा आस्थाका .....।

त्यो बेलाको शासन प्रणाली अर्कै थियो । घाम पनि टन्टलापुरको अर्कै थियो । तापको चरम सीमाले घायल म, दुई दिन अगावैको रात्री समयमा कोर्रा लाएका मेरा हात पाउहरू धोक्राभित्र राखेर ममाथि बजारिएका बुटहरूको नीलडाम आलै थिए । मेरा मुखाकृतहरू सुन्निएका थिए । मेरा आँखाहरू फुलेका थिए । जिङ्ग्रिङ्ग कपाल घुँघरिएको, जुँगाको रेखी पनि राम्रोसँग नबसेको, बालापनको कैल्यै अनुभूति नभएको म, व्यवस्था विरोधी कहलाएको भ्याम्पट समाज र व्यवस्थाले खेदेको हब्बुले प्रतिबन्धित पुस्तक यहाँ सृष्टि दोहोरिन्छ कृतिबाट – ०२८ फाल्गुणमै अरोपित फुच्चे ०३२ 'आँसुको नदी' कथासङ्ग्रहबाट प्रतिबन्धित देशद्रोहीको मुद्दा खेपेको, असहज स्थितिबाट ०३३ साल भाद्रमा नयाँ शिक्षाको विरुद्धमा र व्यवस्थालाई बहुदलीय पञ्चायत व्यवस्थाको घोषणा गर र नेपालका प्र.ने.का. र मार्क्सवादी चिन्तनका दलहरूमाथिको प्रतिबन्ध फुकुवा गर, फुकुवा गर भनेर बुटपालिश गरेबापत ०३३ साल भाद्र– १४ मा बन्दी हुन पुग्ने म, ०३३ साल कार्तिकको अन्त्यतिर वाग्मती अञ्चलाधीशको कार्यालयबाट दैनिक तारेखमा हाजिर हुने शर्तमा छुटेपछि नेपालबाट भागेर बनारसको सारनाथमा सान्दाजु (विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला) सँगको भेट र ०३३ साल पौषमा बि.पी.को राष्ट्रिय मेलमिलापको दर्शन र नेपाली काँग्रेसको प्रजातान्त्रिक समाजवादी आन्दोलनको विशेषता कोट्याउँदै प्रजातान्त्रिक समाजवाद, राष्ट्रिय मेलमिलाप र जननायक विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाको देनप्रतिको एउटा पुस्तिका, जो प्रजातान्त्रिक समाजवाद, राष्ट्रिय मेलमिलाप र 'हाम्रा सान्दाजु' नामको ३२ पेजी पुस्तिका र पर्चाबाट विमानस्थलमै पर्चा बाँड्दै र फ्याँक्दैका क्रममा बन्दी हुन पुगेको म, बयानका क्रममा घायल भएको थिएँ । सोही अवसरमा मेरा अग्रज दाज्यूबाट मैले बन्दीका महलमा पाउरोटी र चुरोटसहितको भेट र आफन्तसँगको रोदनदायी जेलको गेट कैल्यै भुल्न सक्तिनँ ।

पूरक सृष्टिले जीवन र जगत्मा पूर्णता वर्षाए झैँ अपूर्णरहित पूर्ण झैँ विगतका शेष कुरामा विशेष दर्शनदायी पर्दा गोचरीय दृष्टि र आधारभूत सिद्धान्तमा आ-आफ्ना दृष्टान्तका विषयले उजागर अपनत्व र ममत्वले जुर्मुराउने स-स्नेह, स्नेही इच्छुक विद्वान्ले जे.मा.सा.का.को हिसाबले गुणा र घटाउमा अल्झँदैनन् । जसरी गोपाल पाँडे 'असीम'को घनमूल ल्याउने रीतिमा विद्वान् नयराज पन्त पनि घोत्लँदै अल्झेनन् र समीक्षार्थका निम्ति म कर्णाटकबाट फर्केपछि माया र ममताले बोधगम्य भई सो रीतिका नीतिबारे विमर्श भएथ्यो । त्यसरी नै जातिपाति र उँचनीचको फन्दामा शाश्वत विद्वान् कोही फँस्दैनन् ।

सिद्धान्तका संवाहक भई निष्कर्षतः ध्येय दर्शनले माया र अपनत्व नियाल्छन् । मन न हो ब्रह्माले सृष्टिको ब्रह्माण्ड नियाले झैँ । परमतत्त्वले गतिको शिखा नियाले झैँ । ती अग्रज मेरा स-स्नेही धारका अनुयायी थिए– लहरका स्नेही रागमा । शैलीको सकारात्मक सौहार्दले नै भेदको अन्त्य गर्छ । त्यस्तै प्रक्रियादिले नै उहाँहरूसँग ममा भेट हुँदै गर्दथ्यो, विगतमा । म उहाँहरूसँग भेट गर्न आतुर हुन्थेँ । सहयोगात्मक, स्नेहयुक्त, सात्त्विक र सकारात्मक प्रसङ्गले श्रद्धाको जाग्रत भयो– ममा । उहाँहरू द्वयभन्दा ममा शिक्षादीक्षा, लेखनीमार्ग पनि अति नै कमी नै थियो र म उमेरका हिसाबले पनि कनिष्ठै थिएँ र दुःखिया अनि चौतर्फी खेदिएको र समयको अन्तरालले झेलिएको, सानैदेखि अन्यायको विरुद्ध धावक बन्दा कैद भोगिरहेको जे.मा.सा.का.को हिसाबमै नपर्ने कनिष्ठ श्रमजीवी मान्छे, मान्छेकै चाँजोपाँजोमा गणकले नथामेको यो स्तोत्रीय उहाँहरूको स्नेहमा भने परेको थिएँ ।

दाज्यू शङ्कर कोइरालासँग परिचय गराउने काम साहित्यकार पूर्णप्रसाद ब्राह्मणज्यूबाट भएको थियो । पूर्णप्रसाद ब्राह्मण मेरा दृष्टि गोचरबाट सानैदेखि पुलकित हुनुहुन्थ्यो । यसैले होला प्रायशः पूर्णप्रसाद, ब्राह्मणका सुपुत्र रमेश शर्मा, विद्वान् नारायण शर्मा खनाल, उहाँका नाताभित्रका विद्वान् शिवहरि मरहठ्ठा लगायतका पारिवारिक केही विज्ञहरूको पनि म स्नेही नै थिएँ– त्यतिखेरैदेखि । सोही प्रभाव हाम्रा अग्रज स्रष्टा शङ्कर कोइरालाज्यूमा पनि मेरा दृष्टान्त र लेखकीय धरातलको मन उच्च र मनमय बनायो । त्यसरी गाँजिएको मायामा निडर र साहसी अर्का विद्वान् लीलाध्वज थापाज्यूसँग पनि अगाध श्रद्धाले ममतामयी पथिक हुन पुग्यौँ । त्यहाँ पनि म कनिष्ठलाई कनिष्ठको हिसाबले नहेर्ने लीलाध्वज थापाबाट विचारोत्तेजक स्नेहदायी दृष्टान्तका भूमिकाहरू 'बहुरङ्गी पथिक' कथासङ्ग्रहमा व्यक्तिन पुगे ।

उहाँले पनि मलाई मेरा भावभङ्गीहरूबाट प्रभावित भई कैले देवता भन्नुहुन्थ्यो भने कैले भगवान् त कैले बाबु । सानैदेखि उहाँको पुरानो घरदेखि गहना खोज्ने पोखरी नजिकको घरसम्म आतेजाते थियो मेरो । उहाँ पनि मकहाँ किलागढ, महादेवचोकमा साहिँला बाजेको घरमा नआई चित्त बुझ्दैनथ्यो । थापाज्यूको घरमा प्रायशः सबै परिवारले मलाई चिन्न र जान्नु हुन्थ्यो । लीलाध्वज थापाका पुत्र, जो स्रष्टा नै हुनुहुन्छ– विजयध्वज थापाज्यू र उहाँका मुमाज्यूहरू समेतले मेरो विगत भुलेको नहुनुपर्छ । त्यसै गरी 'जयतु संस्कृतम्'का पथिकहरूमा– श्रीभद्र शर्मा लगायतका राजनैतिक विद्वान्, मार्क्सवादीका महासचिव कमरेड पुष्पलाल श्रेष्ठ, प्रवास जीवनको दशपुत्र गल्ली र सान्दाजुको सिफारिसमा माइला दाइको रेखदेखका लागि चण्डी, रुद्री गरेको आम्दानीका भेटी र चामल प्रवास जीवनको बनारसी दशपुत्र गल्लीको पीडादायी छाक टार्नै कठिन माइँलादाइ (पुष्पलाल) को जिन्दगीका पीडा र प्रवास जीवनको परिस्थितिमा यो स्तोत्रीयले पुऱ्याएको सघाउबारे धेरै अग्रजहरूले लेखिसकेका छन् । त्यही प्रभावले सान्दाजुको मप्रतिको श्रद्धा र विश्वासको विषयबाट नै राजनेता गिरिजाप्रसाद कोइरालाज्यू पनि ०६२/०६३ को आन्दोलनको –"Giving and taking the leadership of making a safe-tyline in co-operation for the safety of politics, peaceful political co-operation and demoratic guidance." को क्रममा मसँग ने.सा. (नेपाल साहित्यिक परिषद्) आर्षवाङ्मयको संयोजकका हैसियतले अक्षरब्रह्म सम्मान पाउन सफल हुनुभयो । उहाँ भन्नुहुन्थ्यो– 'स्तोत्रीयको दृष्टिकोण र यो

अक्षरब्रह्म सम्मान सर्वश्रेष्ठ सम्मान हो । यो सम्मानका प्रतीक स्वरूपहरूले मेरो पार्थिव शरीरका साथ परिक्रमा गर्नेछ ।' सम्भवतः समयको अन्तराल पश्चात् उहाँले मृत्युवरण गरेका बखत कान्तिपुर, काठमाडौँ पोष्ट, गोरखापत्रजस्ता दैनिक पत्र-पत्रिकाहरूमा अक्षरब्रह्म सम्मानको प्रतीक स्वरूपसहितका विषयहरूले अनेकौँ पत्रिकाहरूमा ठाउँ ओगट्न सफल भयो ।

गिरिजा बाबु पनि अन्य विद्वान्हरू झैँ मसँग अगाध स्नेह गाँस्नुहुन्थ्यो । मेरो सङ्गत प्रायशः समकालीन भन्दाहरू भन्दा ज्येष्ठ-ज्येष्ठहरूसँग हुन पुग्नुका कारण पनि सम्भवतः निडर र मेरा दृष्टिकोणहरू नै हो कि जस्तो लाग्छ । प्रवासमा रहँदा पनि स्रष्टा एवं अग्रज युद्धप्रसाद मिश्र, मदन भण्डारी र अनेकौँ प्रवासी विद्वान्हरूसँग मेरो भेट हुन पुग्यो, तर प्रायःजसोले मलाई श्रद्धा नै गर्नुहुन्थ्यो ।

हृदयलाई हृदयकै गतिले शुद्धतामा पहिचानकर्ता नै साहित्यिक हुन्छ र अरूको कुण्ठा र पीडा बुझ्दछ । त्यो क्षमता चेतका योगीहरूमै देखिन्छन् । शङ्कर दाज्यू त्यस्तो लाग्छ मलाई ।

विशुद्धं केवलं ज्ञानं प्रत्यक्सम्यगवस्थितम् !
सत्यं पूर्णमनाद्यन्तं निर्गुणं नित्यमद्वयम् !!

त्यो केवल विशुद्ध मायाको लेशले ज्ञान स्वरूप र अन्तर्यामी एक रसमा स्थित छ । त्यो सत्य स्वरूप पूर्ण अनादि अनन्त निर्गुण नित्य र अद्वितीय छ..... ।

समज्यू कलाकौशल र चित्रकारितादेखि नाटकीय विधाहरू सँगाल्ने साहित्यिक धरातलमा उपल्लो गतिको पथिक मानिनुहुन्छ । उहाँ राणा शासनताका (२००४ सालदेखि २००७ सालसम्म) राणाहरूमा देखा परेका विकृतहरूलाई पटाक्षेप गर्ने हुनुहुन्थ्यो । जसका कारण आफू पनि आफन्तैका प्रताडनाबाट जेलजीवन भोग्न पुग्नुभएको थियो । पिताजीको सत्यतथ्यलाई आफ्ना वक्तृत्वकलाबाट डबलीमा बोल्दै गर्दा साहित्यकार जनार्दन सम पनि बन्दी हुन पुग्नुभयो । जनार्दन सम बहुमुखी आकर्षक र कान्तिभेषका व्यक्तित्व हुनुहुन्थ्यो । पिता र पुत्र अलग-अलग बन्दीका कैदखानामा पुगेका कुरा जनार्दन सम र पिता बालकृष्णज्यूबाट उहाँको भान्छाघरमा भोजन गर्ने क्रममा व्यक्तिएका कुराहरूले नै यो स्तोत्रीय पनि उहाँहरूबाट पाएको सान्त्वनाको उफ्रौलो हुन पुगेको थियो ।

समज्यूका साहित्यिक कला र राजनीतिक दुर्घटनाहरूले पनि त्यतिखेरको ती प्रक्रियाहरू मेरो मानसपटलले उहाँहरूले भनेका कुरा कैद गर्ने सम्भवतः म नै थिएँ । तिनै कुराहरूलाई जोड्दै बन्दीका महलमा मलाई भेट्न आउँदा विभिन्न पाराले सम्झाएका कुरा अझै ताजै लाग्दछन् ।

उहाँको आवास ज्ञानेश्वरमा विविध तह र तप्काका अक्षरादिकला, कौशल लिपिहरूले पनि केही बुझ्ने चेष्टा जगायो– मलाई । तिनै विविधादि दृश्य हेर्दै रमाउने यो स्तोत्रीय प्रश्न गर्दै जान्थ्यो र मेरा प्रश्नहरूमा समर्थन जनाउँदै प्रफुल्ल मुद्राले यो स्तोत्रीयको घैला भरिदिनुहुन्थ्यो ।

उहाँ प्रायशः आफ्ना पीडा र मनका अतरङ्गहरूलाई कहीँ बिसाउनुपर्दा रिक्सा चढेर किलागढको महादेवचोक आइपुग्नुहुन्थ्यो– साहिँलाबाजेको घर । म त्यहाँबाट उहाँकै साथमा जान्थेँ । उहाँ आफ्ना कुण्ठाहरूलाई विक्रान्त गर्न पुग्नुहुन्थ्यो । धेरैजसो म नै उहाँका विषयादि खबरका पत्रादि पुऱ्याउन पनि चुक्दैनथेँ ।

समज्यूसँगको ममत्व र अपनत्वले मैले त्यो राजर्षि छाँटकाँटका भोजनभट्टहरूदेखि

समज्यूको शयनकक्षसम्म पुग्दा पनि रोकटोक गर्ने कोही थिएनन् । यसैले गर्दा पनि समज्यू र जनार्दन दाजुसँगै धेरै पटक भोजन भट्टको मौका पनि पाएथें । ती सबै कुराहरू यही लेखमा बेलिविस्तार गर्न सम्भव छैन । शेष कुराहरू आउँदा दिनहरूमा लेख्ने नै छु ।

उहाँ हाम्रा साहित्यिक धरातलका मूर्धन्य व्यक्तित्व, साहसी संवाहक र सशक्त हस्ताक्षर लीलाध्वज थापाज्यूका शीतयुद्धहरू पनि मेरो बालापनका मानसपटलले विशेष प्रक्रियाबाट बुझेकै हो । मैले उहाँहरूका शीतयुद्धबारे कुरा कोट्याउन थापाज्यूसँग अन्तर्वार्ता लिन भ्याएँ । सो अन्तर्वार्तामा समज्यूको 'चिसोचुल्हो'लाई माटोको गमलारूपी हात्ती भनी थापाज्यूले लगाएको दोष र प्रेमोपहारका बिन्ती बिसाइप्रति समज्यूले पन्छाएका छड्के, कर्के र बक्रे कुराहरू पनि खसोखास दिनारम्भमा प्रकाशित गरी दुवैलाई समेट्न प्रयास गर्ने फुच्चे पनि म नै थिएँ ।

थापाज्यूको पनि म प्रिय भएकैले उहाँका उद्गारहरू मेरा प्रकाशित पुस्तकहरूमा प्रकाशित भएकै भूमिकाहरू हुन् । त्यसो त समज्यूको पनि म प्रियपात्र नै थिएँ । बालकालैदेखि किलागढको आतेजातेले मेरा सम्पूर्ण पीडाहरूका स्थितिबाट समज्यू अनुभूतिमा स्थापित व्यक्तित्व हुनुहुन्थ्यो । मेरो लेखकीय धरातल र बाल्यकालैदेखिको मेरो कलाकौशलबाट प्रफुल्लित समज्यूका उद्गारहरू मेरा प्रतिबन्धित पुस्तकहरूमा स्थापित भूमिकाहरू हुन्, ती पुस्तकमध्येका सञ्जीवनी कि ? दर्पण ! ०३७ सालमै प्रतिबन्धित हुनपुग्यो र लुटियो । तत्कालीन बाअका अञ्चलाधीश र काठमाडौँ सिडिओले आगो लगाए । ती कुराहरू समीक्षा, जन जागृति, दिनारम्भ लगायत पत्रिकादेखि साहित्यकार जीवन आचार्य र सलभजीको दुबो पत्रिका मार्फत् चर्चाकै विषय बनेथे । पछि प्रतिबन्धित पुस्तकका केही टुक्राटाक्रीहरू बनारसको पिशाचमोचन घाटबाट बटुलेर प्रवासमा रहेका काँग्रेस र कम्युनिष्टका अभियन्ताहरूको मायाले काठमाडौँ उपत्यकाभित्र र केही बाहिर पनि पुस्तककै रूप झैँ बनाई अशुद्धिकै अवस्थाका विचारोत्तेजक टुक्राहरूलाई आकार दिएर शिवराज भट्टराई, रविन्द्र चक्रवर्ती, सानुभाइ महर्जन लगायतले बाँड्ने काम पनि गरेछन् र केही अशुद्धिकै अवस्थाका पुस्तकरूपी केही थानहरू डा. प्रकाशचन्द्र लोहनी सञ्चारमन्त्री भएका बखत झुक्काएरै भए पनि सूचना विभागमा मन्त्रीज्यूकै सिफारिसमा बिक्री गरेछन् र प्राप्त भएको रकमले पञ्चायती व्यवस्थाकै विरुद्ध पर्चा छापेछन् । अञ्चलाधीश लगायत सिडिओको क्रोधको रिस पोखेछन्, तर म भने, ०३७/०३८ सालतिर बन्दीको महलमा पटक-पटक छुट्ने र बन्दी हुने क्रममै थिएँ ।

समज्यूको परलोक हुँदा कठघराबाटै उहाँमा सम्झनाका अश्रुधारा सँगाली श्रद्धाञ्जली अर्पण गरिरहेँ– विगतका सम्झनाले गर्भिणी भई, पीडादायी वहमा भक्कानिँदै अग्रजमा श्रद्धासुमन अर्पणले टोलाइरहेँ, टोलाइरहेँ ।

जिन्दगीमा व्यथा खप्दै पीडा पोख्न साह्रो भो !
बाँच्ने आशमा जिन्दगी यो साँच्नै गाह्रो भो !!
आँशु आश लिएर अट्दछ यहाँ आँखा सधैँ आँशुमा !
प्यास मेट्नसमेत पर्दथ्यो उही त्रासादिकै खेलमा !!

विगतले निम्त्याएका मेरा यादगारहरू अशुभ र अनाड्यस्थितिले दुर्बल वृक्ष झैँ चौतर्फी काटिएको र लाछिएको अवस्थालाई बुझ्न सक्ने मेरा सह-हृदयी अग्रज विद्वान् (जो लेखकीय धरातलका उपल्लो गतिका श्रद्धारूपी चन्द्रीयका झैँ) लाग्दछ मलाई । तिनै आख्यानकार शङ्कर कोइराला (जसको मायाले अप्रत्यक्ष रूपमा मलाई आफ्नो जागिर जोगाएर उपदेश दिने) मेरा आदर्शका प्रतीक मान्दछु ।

मेरा कथाकुथुङ्ग्री 'बहुरङ्गी पथिक' साझा प्रकाशनमा प्रकाशनका लागि बुझाउन, सघाउ गर्ने उहाँ नै हुनुहुन्थ्यो, तर त्यहाँ पनि ममाथि बज्रपात भई पुस्तक गायब होला भन्ने डरले पाण्डुलिपि फिर्ता ल्याइदिने मेरा कृतिका संरक्षक शङ्कर दाज्यू– जसले पूर्णप्रसाद ब्राह्मण र लीलाध्वज थापाज्यूको जिम्मा लगाएर केही साथीहरूको सहयोगबाट उक्त कथा प्रकाशित पश्चात् केही भूमिका रचेर उही साझामा बिक्री कक्षका लागि अधिराज्यभरी र प्रवासतर्फ पनि पुस्तक पुगोस् भन्ने हेतुले साझालाई पनि जिल्लै पारिदिने व्यक्ति अरू कोही नभएर शङ्कर दाज्यू नै हुनुहुन्थ्यो ।

मन न हो ! मनले अनेकौं प्रक्रियादिहरूमा पनि अगुवाइ गर्दो रहेछ । त्यही अगुवाइ गरेर ममा माया भर्ने उहाँ, म जेल परेका कुराहरू भित्रभित्रै मलाई श्रद्धा गर्ने मेरा अग्रजहरू समक्ष गोप्यताले खबर पुऱ्याइदिने पनि उहाँ नै हुनुहुन्थ्यो ।

बालकृष्ण समज्यूलाई पनि जानकारी दिँदै म प्यासी, दुःखी र बन्दीको महलमा छिँडी कुरिरहेको दिग्भ्रमित बबुरोप्रति सर्वप्रथमतः डिल्लीबजारको सदरखोरमा छद्म नामबाट आफूलाई जोगाएर मलाई माया र सद्भाव वर्षाउने उहाँको नाम त्यतिखेर शङ्करनाथ गिरीका नामले भेट्न आउँदाको क्षण अविस्मरणीय लाग्दछ । उहाँले त्यतिखेरको चल्ती प्लाष्टिक धागोको जाली झोलाभित्र दुई पाउण्ड कृष्ण पाउरोटी, आशा चुरोट र सलाइको बट्टा कागजमा बेरी, बट्टाको बाहिरपट्टि खुद्रा नोट दश-दशका पचास रूपैयाँसहित सदर खोरको द्वारबाहिर खडा शङ्कर दाज्यूको रूप, रङ्ग, पीडा र आतुर अव्यक्त कोकिएको पनले म झनै दुःखित हुन पुगें– जेलको भयभीत द्वारभित्र ।

मानसपटल गोडमेलमा कति जुझ्ने होला !
जीवनको घामछायाँ कति कुर्ने होला !!
पीडा पोख्तै, व्यथा भोग्दै, ज्यूँने जीवन यै हो !
कठ्याङ्ग्रिई–कठ्याङ्ग्रिँदै जेलको जीवन रोइगो !!

जेल सँघारका डण्डीहरूमा शङ्कर दाज्यूले हातले समाई जेलरलाई खानेकुरा थमाउँदै गर्दा जेलर खानेकुरा नियाल्दै थियो । म भने, दाज्यूको आँखामा रोदनका आँखा जुधाइरहेको थिएँ । उहाँ भक्कानिएर टिलपिल टिलपिल आँखाले मलाई नियालिरहँदाको क्षणमा अनायास 'समज्यूलाई खबर गरथें । आउनुभयो ?' मैले नाइँ भनें । वाक्य पुरा नहुँदै पुनः उहाँले मैले जेलको डण्डीलाई समातिरहेको हातमा उहाँले सुमसुम्याउँदै समयले साथ दियो भने, बेला बखत हेरी फेरि भेटौंला भन्दै कुण्ठित पीडा र तत्कालीन व्यवस्थाबाट उहाँ पनि आरोपित हुने डरले क्षणमै हिँड्नुभयो । म भने आफ्नै तालमा होशै हराए झैं त्यहीं एकोहोरो भट्भट्याउन थालें । आफ्नै प्रतिबन्धित कृति 'यहाँ सृष्टि दोहोरिन्छ'का पङ्क्तिका लहर व्यक्त्याउन पुगेँछु– यादविहीन भएर –

'सधैंभरी कालो बादल लाग्छ नभन !
बैंसको लाली पोतिएर भाग्छ नभन !!
क्रान्तिकारी संवाहक मर्लान् नभन
आमा मर्लान् नभन..... ?' भन्न पो पुगेँछु ।

जेलरले तत्कालै हप्काउँदै खबरदार ! खबरदार ! को आवाज बुलन्द गर्दै मलाई भित्र धकेल्न थाल्यो । बल्ल पो मेरो होश फिऱ्यो ।

ती महारथी शङ्कर, चिन्तनका लहर र प्रहरहरूले स्रष्टा बनेका अन्तर्भावहरू प्रजातन्त्रका लागि समर्पित मन र तनका पुन्कीहरूका पेटाराहरू हामीजस्ता कनिष्ठ जुझारु समक्ष समर्थनको आफ्ना मनलाई शक्तिमा बदलेर हेर्ने दृष्टिकोण सार्थक लाग्छ– मलाई शङ्करदाज्यूको ।

तीन दिन पश्चात् बालकृष्ण समज्यूले दिउँसोतिर मलाई भेट्न आइपुग्नुभएछ । जेलरले विगूल लाए झैँ कटुवालले करायो । म हठात् बन्दीको चिसो सिँडीबाट थाकेको शरीर र मनले आफैलाई देहधारी शरीर सम्हाल्दै बाहिरी जेलद्वारतर्फ दृष्टि दिएँ । अनायास मन प्रफुल्ल हुन पुग्यो– उहाँलाई देख्दा । जेलको भित्री र बाहिरी अस्थिपञ्जर झैँ लाग्ने जेलका द्वार नजिकै उभिँदा समज्यूले मधुर बोलीमा भन्नुभयो– 'कस्तो छ पण्डित ? कलिलो गाथमा ! थकान मार्नु भनेको पराजित हुनु हो । नेता भएपछि धैर्य चुक्यो भने, त्यसको अर्थ कहाँ लाग्छ र ?' भन्दै मलिन अनुहारले मलाई नियाल्दाको क्षणबाट मैले केही बुझ्ने मौका पाएँ– उहाँ पनि २००७ साल अघिको निडर कैदी भनेर ।

अतएव मेरो कुण्ठित भाव र उहाँ खारिएको व्यक्ति र व्यक्तित्व भएकैले होला– मर्ममा झोलाभन्दा जीवनको जीवनरूपी चोलामाथि केही बर्बराउन थाल्नुभयो । त्यो बर्बराहट थियो, जिब्रोले अनेकौँ स्वादको पहिचान गरे झैँ चिन्तनको भङ्गीलाई जथाभावी ओठले भट्यायो भने ओत पाउँदैन, नेताले भन्दै मेरा अगाडि पान र पुष्पगुच्छा तेर्साउँदै बधाई दिन र सगुन लिनुहोस् भन्दै सगुन अर्पण गर्दछु– बधाई छ– पण्डित लिनुहोस् भनेपछि म पनि लिन तम्सेँ तर जेलरले रोक्यो र पख्नुस् भन्दै पुष्पगुच्छा र सगुनपान लिन खोज्दा उहाँले जेलरलाई भन्नुभयो– 'म बालकृष्ण सम कुनै बेला शेर थिएँ । यो सगुन तिमीलाई हैन । यी नेता र निडर हस्ताक्षरलाई हो । तिमीलाई हैन । मलाई तिमीले बुझेनौ' भन्न भ्याइहाल्नुभो । त्यस पश्चात् जेलका जेलर र प्रहरीहरू वाल्ल परे । मैले पुष्पगुच्छा र सगुनरूपी पान लिन भ्याएँ । समज्यूले अनि सोध्नुभयो– 'के छ आफ्नो मन र बेचैन ?' आतुर-आतुर म बहकिन पुगेँ आफ्नै प्रतिबन्धित पुस्तकका पङ्क्तिहरूमा–

तर्नै पर्दछ जङ्गधार नतरी हुन्न क्यै गरी !
बोक्नै पर्दछ औजार बैरी बढे घरी-घरी !!
उठ अब पौरखी हो ! क्रान्तिकारी जो !
नास्नुपर्छ अन्यायको जरोकिलो त्यो !!

उपर्युक्त पङ्क्तिहरू पनि 'यहाँ सृष्टि दोहोरिन्छ' भित्रकै थिए र यी पनि–

संसारले खेदोस् है दैव ! मलाई तिमीले नखेदे
म झुक्ने छैन, म रुने छैन मन तिमीले सँगाले !!

यी पङ्क्ति मैले भन्न भ्याइनँ । 'छुटेपछि भेटौँला, घरमा आउनु' पो भन्दै हिँडिहाल्नु भयो समज्यू । त्यो दिनदेखि मलाई बन्दीमा तर्साउने र भङ्काउने कुटपिट गर्ने झुण्डहरू अलि पछि हटे ।

केही दिन पश्चात् मलाई जेल सार्ने काम भयो । सदरखोरबाट बन्दीगृह भद्रगोल .....।

संसारमा जीव र जगत्का खातिर धर्मको धरातल एउटै हुनुपर्दथ्यो तर धर्म र विधिको आडमा शासक र जुनसुकै समाजका तह र तप्काहरूले धर्मकै आडमा अधर्मले नै नीति र संस्कृतिको नाममा विकृति लादे । धर्मलाई पासो लगाउँदै आफ्ना इच्छाहरूलाई पाखण्ड प्रवृत्तिमा वकालत गर्नेहरू नै प्रायशः ठालु बनेका छन् । त्यस्तै ठालुहरूबाटै हरेक क्षेत्रमा घाइते भएको म र मेरा दृष्टिकोणहरूप्रति सद्भाव भर्नेमा साहित्यिक वाङ्मयका महान् व्यक्तित्व बालकृष्ण समज्यू र समादरणीय स्रष्टा र द्रष्टा दाज्यू शङ्कर कोइरालाप्रति म अन्तस्करणबाट सधैँभरी, सदाका लागि श्रद्धा सुमन अर्पण गर्दै, आस्थाको जाग्रतपन, जीवनका अतीत नियाल्दै आजलाई विश्राम ! विज्ञेषु ! किमधिकम् !

आर्षवाङ्मय, ब्रह्मवेत्ताचार्य
श्रीस्तोत्रीय आश्रम
चाबहिल, काठमाडौँ ।

लघुकथा

थुइक्क !

■ गङ्गा कर्माचार्य पौडेल

चौतारीमा भेला भएका गाउँलेहरू मध्ये सबैभन्दा अगाडि मानबहादुर बोल्यो । उसले भन्यो– "हैन हो साथीहरू ! हामीले भोट हालेर जिताएको नेतालाई गाउँमा बोलाएर स्वागत गर्नुपर्दैन ? बिर्स्यौं कि क्या हो?"

"अहो ! तिमीले ठीक भन्यौ । महिना दिन नाघिसक्यो, अब ढिलो नगरी स्वागतका लागि तयारीमा जुटौं" बुद्धिबहादुरले भन्यो ।

त्यसपछि बलबहादुरले बाटोघाटो मरमत र सरसफाइको जिम्मा लियो । वीरबहादुरले मानिसहरूलाई बोलाएर भेला पार्ने, हर्कबहादुरले स्वागतद्वार निर्माण लगायत खानपानको ब्यवस्था र परिआएको गर्नेगरी कामको बाँडफाँड गरे ।

नेतालाई बेलाउन चतुरेलाई शहर पठाउने निर्णय भयो । त्यसै बीचमा उसले प्वाक्क भन्यो– "गाउँ उनको पनि हो क्यारे आउलान् नि आफै ।"

"त्यो त हो तर चुनाव जितेको भोलिपल्टै स्वास्नी, छोराछोरी समेत लिएर गएका अहिलेसम्म फिरेनन् । पहिला त अब म गाउँमै बस्छु । छोराछोरीलाई यहीँको स्थानीय स्कुलमा पढाउँछु भन्थे । केही भएर पो नआएका हुन् कि ? आफ्नो नेताको हाल खबर बुझ्नुपरेन ?" भद्रबहादुरले भने ।

"लौ सबै जनाले त्यसो भन्छौ भने जाउँला नि त" भनेर ऊ घरतिर लाग्यो । बाटोभरि आफूले निर्वाचनमा नेताको दाहिने हात भएर मुख्य भूमिका निर्वाह गरेको सम्झ्यो । नेता खुसी भएर आफूलाई जागिर लाइदिउँला, घर बनाइदिउँला भनेको पनि सम्झेर दङ्ग पऱ्यो । भोलिपल्ट बिहानै उठेर चतुरे फुर्किदै कठमाडौंतिर हान्नियो । डाँडामाथि घाम नपुग्दै ऊ नेताको घरमा पुग्यो । ढोकामा एक जना मान्छे (गेटपाले) उभिएको देख्यो र नमस्ते हजुर भनेर हात जोड्यो ।

गेटपालेले "नेताजीलाई भेट्न आउनुभएको हो ? पर्खनुस् उहाँ यतै आउँदै हुनुहुन्छ ।" भनेपछि चतुरे बडो उत्साहित भई ढोकामा उभिइरह्यो । एक छिनपछि नेता कुनै ठूला व्यापारीजस्ता देखिने कालो ब्रिफकेश हातमा बोकेका ब्यक्तिसँग कुरा गर्दै आए । चतुरेले हत्तनपत्त हात जोडेर नमस्ते गऱ्यो । नेताले नदेखे झैँ गरे । उसले अलि नजिक गएर नेतालाई फेरि नमस्ते हजुर भन्यो । पुलुक्क हेरे केही बोलेनन् । चतुरेले म हजुरलाई गाउँमा स्वागत गर्न लिन आएको भन्न भ्याएको मात्र थियो नेता त सरर्र गाडी चढेर उही मान्छेसँग बाहिर गए । चतुरेलाई खपिनसक्नु रिस उठ्यो, अनि "थुइक्क" भनेर प्याच्च भुइँमा थुक्यो ।

❖❖❖

पाँच मुक्तक

■ विनयकुमार शर्मा नेपाल

भाग्य आफैँ बन्दैन हजुर मथ्नै पर्छ कर्मको मदानीले
जीव आफैँ चल्दैन हजुर खट्नै पर्छ मर्मको कमानीले
भाग्य कोसी, कर्म हारी किन 'म'-लाई दोष दिन्छौ ?
नाम आफै बल्दैन हजुर चल्नै पर्छ धर्मको जमानीले ।

(१)

आफै आफ्नो जिन्दगीमा हार्न चाहन्छु म
भए भरका बुद्धि विवेक झार्न चाहन्छु म
तिमी सामु जित आफ्नो, हारमा बदल्दै
भए भरका नकार भाव मार्न चाहन्छु म ।

(२)

एकथरी धुर्त्याइँ, ठगी, कहिले जाला घाम भन्दै टारटुर गर्ने हुन्छन्
अर्कोथरी भाव-भावनामा चुर्लुमिँदै भएको सबै सारसुर गर्ने हुन्छन्
यति नै त हुन्छ मालिक र कामदार बीचमा फरक स्वभाव हजुर !
एकथरी आफ्नो मात्र हेर्छ अर्कोथरी सबैलाई बाँडचुड गर्ने हुन्छन् ।

(३)

धारमात्र तीखो बनाएर कहलिन्न तरबार
नारा र जुलुस तताएर पखालिन्न दरबार
हुनै पर्छ चिन्तन जन्तुमा मान्छे हुन हजुर !
केवल आकार सजाएर उजेलिन्न घरबार ।

(४)

कुम्भकर्ण जस्तै सुत्नेलाई उठाउन चाहन्नँ म
दुवै खुट्टा आफै रेट्नेलाई बचाउन चाहन्नँ म
समयले देखाउने छ तिमी सही कि म सही !
ओर्कीफर्की सधैँ तिमीलाई जलाउन चाहन्नँ म ।

(५)

❖❖❖

कविता

म नीरो नयाँ नेपालको

■ जीवराज घिमिरे

आकाशबाट खसेको घामको काँचुली
पासो लगाएर देशले आत्महत्या गऱ्यो
र, असङ्ख्य छिचिमिराहरू जन्मे
आफ्नो पूरा जिन्दगी भोग्न नपाउँदै
पखेटा चुँडिएर अन्तरिक्षमा हराएका मेरा
पुर्खाहरूको अवशेष एउटा आदिम मानव म ।

देशको रापमा न्यानो खोजिरहेँ छु
देशको भुङ्ग्रोमा रोटी सेकाइरहे छु
देशको खरानीमा आलु पोलिरहे छु
देश जलेको हेरेर मस्त मुरली बजाइरहे छु ।
म नीरो नयाँ नेपालको
देशको खरानी बिगुत लगाइरहे छु ।

तराई उठेर पहाड हुँदै सगरमाथा अग्लिएको
मेरो देश
सबै जातिको पाहाड
सबै जातिको हिमाल
सबै जातिको मधेश
खण्ड अखण्ड र विखण्डन किन ?

मलाई मेरो राज्य हैन
मौलिक पहिचान देऊ
छोराछोरीलाई पाठशाला देऊ
सजिलैसँग हातमुख जोड्ने
कहिल्यै ननिभ्ने चुलो देऊ
अरू केही मागेको छैन मैले
आफ्नो शीपमा गरिखान देऊ
मलाई मेरो सिङ्गो नेपाल देऊ ।

कञ्चनजङ्घा मलाई कञ्चन नै चाहिन्छ
मैलिएको हेर्न मञ्जुर छैन
खप्तड त्यत्तिकै रमणीय रहोस्
बारुदको गन्धले दुर्गन्धित हैन
मधेश उत्तिकै समृद्ध होस्
पहाडको लाली नवैलावस् ।

स्कुलमा बच्चाहरूको किलकारी
कोरिबाटी गरेर झोला हल्लाउँदै
पढ्न गएकी छोरी
कुम जोडेर काममा
निर्विघ्न हिँडेका दम्पती
आफ्नो कर्ममा व्यस्त नागरिक
निरन्तर उठेको सगरमाथा
र, मेरो आफ्नो बुद्ध
मलाई सबै सबै दुरुस्त चाहिन्छ ।

तिम्रो स्वार्थी डाडुपन्युमा
मलाई विश्वास छैन अब
समृद्ध नेपाल त के दिन्थ्यौ ?
मलाई सिङ्गो नेपाल चाहिन्छ
मलाई मेरै नेपाल चाहिन्छ ।

हाल– कोटेश्वर, काठमाडौँ ।

समीक्षा

'बिनासालिकका नायकहरू' सन्दर्भमा प्रदीप

■ ठाकुर शर्मा भण्डारी

जीवन आफैमा जीवन्त हुन्छ, जीवन भन्नु नै जीवन्तता हो, त्यसमा पनि अनेक किसिमका आरोहावरोह हुने हुँदा जिउने कला मानिसले जानेमा त्यो जीवन यथार्थ जीवन हुन्छ र अझ सौन्दर्य भरिन्छ। जीवन निरन्तर चलिरहने प्रक्रिया हो, संसारमा अनेक किसिमका घटनाहरू घटित भइरहेका हुन्छन्। मानिसलाई त्यसले प्रभाव पारिरहेको हुन्छ, राम्रा नराम्रा पक्षहरूले चेतनशील मानिसमा केही न केही गर्ने चाहना हुन्छ। त्यसले समाजमा भएका व्यक्तिहरूलाई पनि केही न केही जानकारी हुन्छ। समाजको विषयमा सोच्ने व्यक्तित्व वा समाजको हितमा काम गर्ने व्यक्तित्वहरू सर्वदा जीवन्त हुन्छन्। प्रकृतिप्रदत्त जीवन आफैमा एक दर्शन हो, अन्तर्भावनात्मक कोमलता एक सौन्दर्य हो, अन्तर्हृदयको संयमता नै जीवन हो, कतिपय अवस्थामा जीवनलाई परिस्थितिले डोऱ्याइरहेको हुन्छ, तसर्थ जीवनका विविध पाटाहरूलाई संयमतापूर्वक पार गर्दै वर्तमान समयमा सङ्घर्षरत व्यक्तित्व नै समाजको अग्रस्थानमा हुन्छ र निरन्तर केही न केही सामाजिक कार्यहरूमा लागिरहेका हुन्छ, समाज र देशले केही न केही पाइरहेको हुन्छ, यस्तै क्रियाशील व्यक्तित्वको नाम हो - प्रदीप ज्ञवाली।

सुन्यौ राजन् !
तिम्रो दासत्व मञ्जुर छैन मलाई
गर्छु अब म विद्रोह
र, समाउँछु तिम्रो घोडाको जगर.....।

(बिना सालिकका नायकहरू पृष्ठ ३४)

समाजमा प्रदीपलाई राजनीतिक प्रदीपको रूपमा चिनिन्छ। यस्ता सुन्दर प्रतीकात्मक कविता लेख्ने प्रदीपका विषयमा चर्चा गर्ने सन्दर्भमा उल्लिखित कुराहरू भनेको हुँ। हामी एउटै माटोमा हुर्के बढेका व्यक्ति हौँ, मैले उहाँलाई पहिलेदेखि नै निकटबाट चिन्दछु। देशप्रतिको चिन्ताले सर्वदा चिमोटिरहने व्यक्ति भएको हुनाले सबैको आस्थाकेन्द्रको रूपमा सबैले लिने गरेका छन्। वि.सं.२०१९ भाद्र २८मा बलेटक्सार, चौतारा गुल्मीमा जन्मनुभएका प्रदीपको कृतिप्रकाशनको हिसाबबाट पनि करीब तीन दशक भइसकेको छ। यस अन्तरालमा उहाँले विभिन्न विधामा कलम चलाउनुभएको छ तर कविताको अभिव्यञ्जना शक्तिको एउटा उदाहरण हेरौँ :

आकाश उही छ, धरती उही छ, मन्दिरमा बज्ने घण्टी उही छ
तर किन आफ्नै मुट्ठीबाट बालुवा झैँ चिप्लिँदै छु म ?
किन मौन छ यो घण्टाघर ? मैले आदेश दिँदा पनि
किन मेरो आँगनमा छमछम घुँघुरा बजाउँदै नाच्दैन ?.....

(बिना सालिकका नायकहरू पृष्ठ ५०)

प्रायश: म भन्ने गर्छु– कविता वा रचना सबै प्रगतिशील हुन्छन्, किनकि स्रष्टाको विचार

समाजप्रतिको दायित्वबाट प्रेरित छ भने सबै प्रगतिशील हुन्छ। हुन पनि साहित्य भनेकै परहितकारी हुन्छ। मानवप्रतिको चिन्ताले सर्वदा अभिप्रेरित हुन्छ। यस्तै सुन्दर भावनाबाट अभिप्रेरित कविता प्रदीपजीका पनि कविता हुन्। राजनीतिक सन्दर्भका लेखहरू त धेरै प्रकाशनमा आएका छन्, साहित्यिक सन्दर्भका वैचारिक निबन्ध, सांस्कृतिक रूपान्तरणका लेखहरू धेरै छन्, तथापि नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा पनि धेरै बहुविधाका कृतिहरू प्रकाशनमा आएका छन्। मार्क्सवादी चिन्तन, प्रगतिशील विचारधारालाई अगाडि राखेर सिर्जना वा समालोचना गर्ने व्यक्तित्व प्रदीपको लेखनशैली अत्यन्त सुन्दर र प्रभावकारी छ।

राजनीति क्षेत्रमा पनि निरन्तर लागेर विशेषतः नेपालको २०६३ पछिको राजनीतिक परिवर्तनमा विविध समिति वा महत्वपूर्ण ओहदामा रहेर कार्य सम्पन्न गर्नुभएका प्रदीप मन्त्रीजस्तो गरिमामय पदमा रही प्रभावकारी रूपमा आफूलाई विचलित नगरिकन कार्य सम्पन्न गर्नुभएको छ। प्रदीपको विषयमा लेख्न बस्दा यिनै कुरा मनमा खेलिरहे किनकि प्रदीपको लेखनमा नयाँ सोच, नयाँ विचारलाई प्रस्तुत गरेको पाएको छु। **जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी** अर्थात् जननी र जन्मभूमि स्वर्गभन्दा पनि ठूला हुन्, वजनदार हुन् वा गरिमामय हुन् भन्ने सूक्ति अनुरूप आफ्नो जीवनलाई निरन्तरता दिने स्रष्टाको गरिमामय दृष्टिकोणलाई चर्चा गर्ने प्रयास गरेको छु।

सच्चा स्रष्टा त्यो हो जुन स्रष्टामा निरन्तरता हुन्छ, समाजप्रतिको दायित्व हुन्छ, त्यहाँ सुन्दरता हुन्छ र देशप्रेमको प्रबल सम्भावना सल्बलाएको हुन्छ। प्रदीपका वैचारिक लेखहरू अत्यधिक भए पनि सबै रचनाहरूको लेखनशैली अत्यन्त परिमार्जित, उत्कृष्ट भाषाशैली एवं सुधारात्मक दृष्टिकोणमा आधारित छन्। कुनै पनि व्यक्ति लेखनको दृष्टिबाट पनि स्वयं जागेको हुन्छ र समाजलाई जागरणको दिशामा उन्मुख गराउँछ। यसतर्फ निरन्तर लाग्ने अत्यन्त संवेदनशील व्यक्ति प्रदीपका जुनसुकै विधा भए पनि स्तरीय र समाज सुधारक रहेका छन्।

प्रदीपका अहिलेसम्म प्रकाशित कृतिहरूमा **सहयात्री** (उपन्यास-२०४६), **चिता जलिरहेछ** (कवितासङ्ग्रह-२०५३), **मार्क्सवादको सिर्जनात्मक प्रयोग** (वैचारिक निबन्धहरू-२०५७), **प्रचण्डपथ : विचारको केन्द्रीकरण कि स्पष्टीकरण ?** (राजनीतिक समालोचना-२०५८), **आस्था ओ मेरी प्रिया** (कवितासङ्ग्रह-२०५९), **कुहिरो** (कथासङ्ग्रह-२०६०), **फिनिक्स पन्छी र एमालेको पुनर्जीवन** (वैचारिक निबन्धहरू-२०६५), **युवा : श्रम र श्रमिक आन्दोलनका सन्दर्भमा** (बहस-२०६९), **राष्ट्रियता, पहिचान र सामाजिक रूपान्तरण** (वैचारिक निबन्धहरू-२०७०), **सांस्कृतिक रूपान्तरण : एक विमर्श** (चिन्तन-२०७२) र **बिना सालिकका नायकहरू** (कवितासङ्ग्रह-२०७३) रहेका छन्।

प्रदीप ज्ञवाली 'शीतविन्दु'को नामबाट पनि लेख्ने गर्नुहुन्छ। लेखनक्षेत्र मानवीय जीवन, जन्मभूमिप्रतिको माया, सद्भावबाट अभिप्रेरित छ, लेखनमा व्यापकपन छ, जीवन्तपन छ। यसरी जीवनका विविध पाटालाई समेटेर निरन्तर रूपमा अगाडि बढ्नुभएका प्रदीपको लेखनयात्रा उपन्यास, कथा, निबन्ध, कविता, खोज, अनुसन्धानात्मक एवं वैचारिक निबन्ध र समसामयिक विषयमा रहेको छ। यहाँ चर्चाको विषय हो– प्रदीप ज्ञवालीद्वारा रचित,

हालसालै प्रकाशित **बिना सालिकका नायकहरू** (कवितासङ्ग्रह-२०७३) । उहाँद्वारा लेखिएको यस कवितासङ्ग्रहको अग्रलेख जमिनका कविता शीर्षकमा विद्वान् स्रष्टा श्यामल भन्नुहुन्छ : प्रदीपका कविता विविध भावभूमिमा रचिएका छन् र विविध पृष्ठभूमिमा बुनिएका छन् तर त्यस्तो विविधताको गन्तव्य उनकै मुलुक र उनकै गाउँघर हुने गर्छ । यो उनको विश्वलाई नेपाली संसारमा समेट्ने र नेपाललाई विश्व परिवेशमा हेर्ने अर्थपूर्ण चेष्टा हो...। (पृष्ठ-ज)

कवि एवं भूमिका लेखक श्यामलको यथार्थ विचारको धरातलमा उभिएका प्रदीपका कविताले वस्तुतः आफ्नो माटोबाट विश्व चियाउन खोजेका छन् । विचार त सबै आफ्ना हुन्, स्वच्छ विचारको धरातलबाट निःसृत कविता नै साँचो कविता हो, त्यसले विश्वविचारलाई समेट्छ । यस सन्दर्भमा स्वयं कवि प्रदीपको 'यत्तिमात्र' शीर्षकको अग्रलेखमा भनिएको कुरा अर्थपूर्ण छ । जस्तै : निष्ठावान् र मेधावी स्रष्टाहरू भने नित्य कविता सिर्जना गरिरहेका छन्– पहाडको कोखबाट कल्कलाउँदै बग्ने खोलीजस्ता कविताहरू, अप्ठ्यारोमा फुलिरहेका सुनाखरीजस्ता कविताहरू, अनुष्ठानहरूमा टिकट काटेर सुनिने कविताहरू । कविताको सामर्थ्य र कविताप्रतिको संमोहन घटेको छैन । अभिव्यक्तिका विधाहरूमा जतिसुकै विविधता आऊन्, सौन्दर्यचेतको सर्वाधिक कलात्मक माध्यमका रूपमा कविता सधैँभरि जीवन्त रहिरहनेछ...। *(पृष्ठ-ट)*

कवि प्रदीपको मुखरित भावना आफ्नै सेरोफेरो मात्र होइन, जीवनजगत्लाई हेर्न खोजेको छ । जस्तै :

आकाश उही छ, धर्ती उही छ
शान्तिधून छर्ने घण्टी उही छ
तर आएको छ आज समय सुदामा
झोलीमा बोकेर कनिका पाहुर ।
(उही बिहान : बागमती किनार पृष्ठ-५३)

कवि प्रदीप ज्ञवालीद्वारा रचित बिना **सालिकका नायकहरू** (कवितासङ्ग्रह-२०७३) भित्र सच्चालिस शीर्षकका कविताहरू रहेका छन् । करिब एक सय पचहत्तर पृष्ठमा संरचित कविताहरू दुर्बोध्य छैनन्, सुन्दर शैली, भावपूर्ण शब्दविन्यासमा अभिव्यञ्जित छन् । मेडोली, अँध्यारोमा जुनकीरी, स्मृतिदंश, चरैवेति चरैवेति.., शिलान्यासजस्ता पाँच मुख्य शीर्षक दिएर भावनाविन्दुलाई कवितात्मक स्वरूप दिइएको छ । ती कविताहरू हुन् : (१) **मेलोडी** मुख्य शीर्षकमा- पसलछेउ उभिएकी केटी, मरुभूमिमा बलेनी, विद्रोहको आँगनमा लाटो कामी, मैनबत्तीको चर्या, बिटुलिएको झुपडी, म कर्नाली, बिनाअनुहारको रात, काष्ठमण्डपमा एक्लो परेवा, काठमान्डूमा तपेसर कोइरी गरी नौवटा शीर्षक छन् ।

(२) **अँध्यारोमा जुनकीरी** मुख्य शीर्षकमा - तिम्रो अश्वमेध विरुद्ध, फिर्तादेऊ मेरो टुँडिखेल, हँ काइल्दाइ !, निरो, पर्दाखुल्दा, फेरि एकपल्ट, म शिरोच्छेदित बर्बरिक, इतिहासको मिर्मिरेमा, एक बिहान : नारायणहिटी मिनार, उही बिहान : बागमती किनार गरी दशवटा कविताशीर्षक छन् ।

(३) **स्मृतिदंश** मुख्य शीर्षकमा - बाँच्न चाहन्छु म, मेरो अजम्बरी गीत, नीलो मर्स्याङ्दी, आमा र गण्डकी, माली गाई : नोस्टाल्जिया, तस्बिर, सपना देख्नु गल्ती थियो ?, अँध्यारो कुनामा एउटा खाट, यात्राका साथीहरू गरी नौवटा शीर्षकका कविता छन् ।

(४) **चरैवेति चरैवेति** मुख्य शीर्षकमा - यार्लुङको पानी र बागमती, रोबिनको निर्जन टापुबाट, यात्राबाट फर्केपछि, एउटा पोस्टमोडर्न साँझ, ढोका खोल मादिबा, आम्स्टर्डममा एउटा बटुवा, फैलिन देऊ मलाई, माफ गर मारिया, बिनासालिकका नायकहरू गरी नौवटा शीर्षकका कविता रहेका छन् ।

(५) **शिलान्यास** मुख्य शीर्षकमा - मलाई कुहिरो मन पर्दैन, मेरो जीवनमा स्वागत छ, उषा : म तिमीलाई नै पर्खिबसेको छु, चिता जलिरहेछ, एकाबिहानै एउटी चेली, कमरेड अचेल ज्यादै चिन्तित हुनुहुन्छ, आस्था ओ मेरी प्रिया !, आमा र फूलहरू, हामी बेनामीहरू, कालिघाटको पर्खाल र गङ्गासागरका छालहरू गरी दशवटा शीर्षक रहेका छन् ।

यसरी पाँचवटा मुख्य शीर्षकका सबै कविताहरू सच्चालिसवटा रहेका छन् । यी कविताहरूमा गरिबीमा पिल्सिएर मनुपर्ने अवस्था सिर्जना भएको सामाजिक अवधारणा, समाज परिवर्तनको सिलसिलामा हुने गरेको गोली बारुदको गन्धले त्रस्त जीवन, अकाल मृत्युको चपेटामा परेका कतिपय जीवन, आघातहरू सामन्ती कुराहरूले जेलिएको जीवनकथा, उज्यालो ल्याउने आकाङ्क्षाका पाठहरू, बाँच्ने आशाका तन्तुहरू, सानो ठूलो एवं जातजातिका प्रङ्गहरू, समाजमा देखिने अनावश्यक ढोंग र ढाँचाहरू, मालिक भनाउँदाहरूको ज्यादती र उनीहरूले दिँदै आएका पीडाहरू, अँध्यारोका विविध दुर्भावनाका क्रियाकलापहरू, कर्णालीका वेदना, समाजका विभिन्न पक्ष आदिलाई समेटिएका कविताका विषय हुन् । यी कविताहरू सुन्दर भावनाका द्योतक हुन् । कवितासङ्ग्रहका केही उदाहरण, जस्तै :

यो दसैंमा झर्दैन होला हगि आमा
हाम्रो आगनमा नीलो जून ?
यो तिहारमा फुल्दैन त होला सानीको करेसामा सुनजस्तो गोदावरी ?
फाट्दैन होला हगि कहिल्यै बाका आँखामा कालो बादल ?
डढेलो लाग्ला हगि जुनीभर चम्पाको कलिलो सिउँदोमा ?.....

(बिना सालिकका नायकहरू पृष्ठ ८)

०००

फिर्ता देऊ मेरो टुँडिखेल
म एकछिन आकाशसँग बात मार्न चाहन्छु !
मेरो शिरको कपाल सुम्सुम्याइरहेको
बतासँग बात मार्न चाहन्छु
फराकिलो नीलो दहमा पौडिरहेका
बादलका कलिला टुक्राहरूलाई
म आफ्नो कथा भन्न चाहन्छु.....

(ऐ.- पृष्ठ ३५)

०००

अचानक ढल्यो आज
चौपारीमा थकाइ मारिरहेको बूढो पीपल !

(ऐ.- पृष्ठ ६४)

०००

आखिर जिन्दगी पनि त
पालुवा फेर्दै बाँचिरहेको बोटजस्तै रहेछ
पुराना पातहरू झरेपछि नै
पलाउने रहेछन् नयाँ पालुवाहरू !

(ऐ.- पृष्ठ ८१)

०००

मलाई थाहा छ - बाटो धेरै लामो छ
तर कसरी सुस्ताउन सक्छु म, बीच बोमै थाकेर ? *(ऐ.- पृष्ठ ९२)*

ooo

शीतविन्दु उठ ! साँझ ढलिसकेछ
तिम्रो सपनाको दीपशिखा त सदाका निम्ति निभ्यो
त्यसले सल्काएको ज्योति भने लाखौँ मुटुमा जलिसकेछ। *(ऐ.- पृष्ठ १३०)*

साहित्यकार प्रदीपका रचनाहरू अत्यन्त सूक्ष्म र सरस शैलीका छन्। आफ्नो जीवनको अत्यधिक समय राजनीतिक क्षेत्रमा लगाउनुभएको र त्यसमा सफल पनि हुनुभएकोले उहाँलाई धेरैले सफल राजनीतिज्ञको रूपमा चिन्ने गर्दछन् तर लेखनमा पनि उत्तिकै प्रभावशाली हुनुहुन्छ भन्ने प्रमाण उहाँका उल्लिखित यी रचनाहरूले प्रशस्त दिएका छन्। उहाँको लेखन नेपालको माटोसँग, राजनीतिक क्षेत्रका विविध सन्दर्भहरूसँग भिजेको छ। सांसारिक गतिविधिसँग अत्यन्त निकट भएर लेखनकार्य सम्पन्न गर्नुभएको हुनाले पनि सबैको आशाको केन्द्र हुनुभएको छ। हरेक विषयमा आफ्नो समाज, देश एवं समाजप्रतिको चिन्ता व्यक्त भएको छ। आफ्नो संस्कृति, परम्पराप्रति सजग भएर नेपालको समाज, नेपालको प्रकृतिमा रम्न रुचाउने साहित्यकार प्रदीपसँग निकट भएर पनि कतिपय कार्य गर्ने मौका मिलेको छ। यस कारण पनि मैले अत्यन्त संवेदनशील व्यक्तित्वको रूपमा पाएको छु। उहाँ एक समाजसेवी, एक साहित्यकार, एक राजनीतिज्ञ र सामाजिक जीवनका जल्दाबल्दा व्यक्तित्व हुनुहुन्छ, सिर्जनशील व्यक्तित्व हुनुहुन्छ। अन्तमा कवि प्रदीप ज्ञवालीकै एक सुन्दर कविताबाट विश्राम लिन्छु -

टक्क अडिएर एकछिन
मलाई देऊ ए कालीगण्डकी !
एक चिम्टी सौदामिनी
बिसाएर पोखिदेऊ एकछिन
अँजुलीभरि शीतल मुस्कान !
देऊ तिमीले ताछेका
केही थान चिल्ला शालिग्रामहरू !
अनि हीराजस्तै चम्किलो
एक डोको बालुवा !
म बनाउँदै छु अक्षर कुँदेर यौटा सालिक !
(बिना सालिकका नायकहरू - पृष्ठ ११३)

❖❖❖

गीत

पहाडको कन्दरा हुँ.....

■ रामेश्वर राउत 'मातृदास'

आउने हरेक दुःख पीडा मेरो पाउको धूलो
मलाई किनार धकेलेर बन्न खोज्छ ठूलो।

पहाडको कन्दरा हुँ हिमचुलीलाई चुम्छु
अग्नि-वायु-धरती-आकाश-जल जीवन घुम्छु
मलाई हेर्ने वक्रदृष्टि अन्धकारको फुलो
आउने हरेक दुःख पीडा मेरो पाउको धूलो।
मलाई किनार धकेलेर....

कति रोएँ मनको वह सातैसागर आँसु
फूलको मुहार बिर्सिएर भन कहाँ हाँसु ?
मनलाई जोख्ने कहाँ छ र समयको तुलो
आउने हरेक दुःख पीडा मेरो पाउको धूलो।
मलाई किनार धकेलेर.....

वशिष्ठधाम, निर्भर दिलचेत, सिन्धुबस्ती

समीक्षा

नेपाली महाकाव्य परम्परामा सम्राट् राजर्षि जनकको दार्शनिक पक्ष

■ प्रा.डा. खेम कोइराला बन्धु

पीताम्बर भोला लम्साल (१९८९-२०६१) को (सद्य) प्रकाशित राजर्षिजनक २०७३ महाकाव्यात्मक कृति हो । नेपाली वाङ्मयमा विभिन्न महाकाव्यात्मक कृतिहरू मङ्गलसुषमा शिवा सन्तति, सारस्वतेय, युमा, माहासामन्त, अंशुवर्मा र भृकुटी, यम गौतम, सम्राट् जनक, जस्ता काव्यात्मक कृति प्रकाशित छन् । साहित्यका विविध विधामा कलम चलाउने कवि लम्साल अनुवादकका रूपमा पनि परिचित छन् ।

प्रस्तुत राजर्षिजनक महाकाव्य विराट, पौराणिक इतिहासका विश्व चर्चित महानायकको जीवन गाथा हो । करिब सात हजार वर्षअगाडि प्राचीन नेपाल र दक्षिण एशियाको जीवन दर्शन र समाजको अध्ययन गर्ने सन्दर्भमा यो महाकाव्य एक विशिष्ट उपहारको रूपमा देखा परेको छ । नेपालको भूगोल, इतिहास, संस्कृति, परम्परा, मानवीय जीवन, मानवीय चिन्तन चेतना, सृजना एवं सामाजिक अवस्थालाई यस कृतिले अभिव्यक्त गरेको छ ।

वृहत् आरण्यकोपनिषद्समेतको प्रेरणाबाट सृजित प्रस्तुत महाकाव्यले अद्वैत दर्शनशास्त्रका पारदर्शी विद्वान् आत्मसाक्षात्कार गर्ने राजा जनकको सम्बन्धमा आएका विचार चिन्तन, दर्शनलाई प्रस्तुत गर्ने जमर्को गरेको छ । एघारौं शताब्दीमा श्रीहर्षले खण्डनखाद्यमा यसको चर्चा गरेकै छन् । राजर्षिजनकलाई विदेह भनिन्छ । जसलाई आफ्नो देहको नै भान छैन । डा प्रपन्नाचार्यले भने यिनी ब्रह्मज्ञानी व्यासपुत्र शुकदेवलाई पनि जनकको दर्शन पढाएकाले यिनी विशिष्ट चिन्तकको रूपमा रहेको देखापर्दछ भनेका छन् । नेपाली सन्दर्भमा भन्दा मिथिला नेपालमा पर्ने र त्यहीँका सम्राट् मात्र होइन दार्शनिक र चिन्तक जनकको आफ्नो वैशिष्ट छ । उपनिषद् युगका राजा जनक मिथिला क्षेत्रमा बौद्धिक किराँत समाज, शैव संस्कृतिको निकट सामञ्जस्यमा राजतन्त्र थियो, जुन राज्य वा राजतन्त्रको समाजमा मित्रता, मानवीय ज्ञान सद्भाव, शान्तितर्फ उत्प्रेरणा महत्वपूर्ण छ । जनक सभ्यता, जो आदिम कालको हो, जनकमयी छ ।

नेपाली सभ्यताको कुरा गर्ने हो भने शिव पछाडि जनक, शाक्य, किराँत, लिच्छवी हुँदै अघि बढेको पाइन्छ । विराट् जनक, बुद्ध यी सभ्यताका एक, एक पक्ष हुन् । मिथिलागण प्रमुख वा राजाजनक विद्वान् योगी थिए । त्यसैले पनि राजर्षि भनियो । इतिहासकार हरूको विचारमा जनक गणप्रमुख थिए । यो जात वा पदवी थियो । लोककृष्ण भट्टराईले नेपाली सभ्यता विगत र वर्तमान (२०७३) मा शिरध्वज जनकलाई नेपाली थारूहरूका पुर्खा भेनका छन् । योग अभ्यासबाट महर्षी बनेका यिनी याज्ञवलयका चेलाका रूपमा पनि परिचित छन् । वेद र धर्मशास्त्र पारङ्गत

बनी योगाभ्यासपछि यिनी ऋषि उपाधि धारणा गर्न पुगेका हुन् । गीतामा शिरध्वज, राजश्री जनकलाई त्यस युगको विद्वान् र आदर्श राजा भनिएको छ । यस्तै न्यायका प्रतिपादक अष्टावक्रले त यिनलाई 'आत्मा प्रकृति' जित्ने भनेका छन् ।

प्रस्तुत महाकाव्यले बोल्नुपर्ने कुरा हो सन्यास र वैराग्य । मुक्ति अन्त यही जीवको अन्तिम स्थिति हो, भोगको अभिलाषा इतर । जनकको दर्शनको कुरा गर्दा एउटा कुरा अघि आउँछ । त्यो हो ज्ञानी मृत्युको समयमा पनि हाँस्छ अनि मुर्ख चाहिँ जिउँदो हुँदा पनि रोइरहन्छ । ज्ञानीका अगाडि केही पनि हुँदैन तै पनि ऊ आनन्दित हुन्छ अज्ञानीसँग सबै भए पनि दुःखी हुन्छ । ज्ञानी कर्मलाई पनि खेल सम्झन्छ । अज्ञानी सर्वसम्पन्न भए पनि दुःखी हुन्छ ज्ञानी संसारलाई नाटकजस्तो सम्झन्छ । अज्ञानी नाटक र स्वप्नलाई पनि वास्तविकता सम्झन्छ । ज्ञानी र अज्ञानीको कर्ममा समानता भए तापनि दृष्टिकोणमा ठूलो अन्तर छ । यी कुरा प्रस्तुत महाकाव्यमा परीक्षणीय छन् ।

कुनै बेला मिथिला गणतन्त्रका राजाहरूलाई जनक भनिन्थ्यो । जनक पिता अर्थको द्योतक पिता राजा तुल्य हुन्थे । पदको नाम जनक वंशको समयमा मिथिला ज्ञानको केन्द्र हुन्थ्यो । त्यहाँ शास्त्रार्थका गोष्ठी, सभा, सम्मेलनहरू हुन्थे । वादविवाद, संवाद हुन्थ्यो । तर्क विर्तक अनेकौं विचार, अनेकौं चिन्तनहरू आइरहन्थे । याज्ञवल्क्य, गार्गी, अष्टावक्र (गौतमी) सोमना जस्ता महान् दार्शनिक हुन्थे । जनकको राजनीति र दर्शनमा त्यतिकै ठूलो योगदान छ । विदेह जनक भन्नासाथ ज्ञानको एक महत्वपूर्ण पक्ष हो । देखा पर्छ लोभ, मोह, मद, मात्सर्यविहीन यात्रा । धर्मदर्शन, जीवनदर्शन, समाजदर्शन मनुष्य जीवनका महत्वपूर्ण पक्ष हुन् । जसमा ज्ञान, भक्ति, कर्म, उपासना जस्ता पक्षहरू देखा पर्दछन् । खास गरेर जनकको वैराग्य, ज्ञान, शक्ति विशेष उल्लेख्य छ । विषयवासना इतर पक्ष मानव जीवनमा सत्य के हो ? परम सत्य के हो । ब्रह्मजस्ता विविध पक्ष आजको भौतिकता इतर मुक्तिको बाटो । वेद र आर्ष ग्रन्थको मूलभूत पक्ष त्यतिकै विचारणीय पक्ष हुन् । आज हामी विद्याध्ययन, ब्रह्मचर्य, विवाह, वानप्रस्थ, सन्यास जस्ता पक्षसँगै कैयौं कुराहरू छन्, जो प्रस्तुत महाकाव्यमा अभिव्याञ्जित हुनुपर्ने स्थिति छ । दुर्लभ मनुष्य जन्मलाई कसरी मोक्षतर्फ उन्मुख गराउने भन्ने पनि प्रश्न छ । यिनै को सेरोफोरोमा यस कृतिको विश्लेषण गर्नुपर्ने देखिन्छ । वर्तमान एशिया महादेशको जम्बुद्विपमा रहेको विशाल तथा अखण्ड हिमवत्स खण्ड एक विश्वप्रसिद्ध साम्राज्यवाद महाराज्य थियो भन्ने प्रसङ्ग पनि यस सन्दर्भमा जोडिँदा यस कृतिको सूक्ष्मतामा प्रवेश गर्न रुचिकर हुन्छ (भानुभक्त पोखरेल, हिमवत्स खण्ड, पृष्ठ २६४) ।

महाकाव्यकार लम्सालले गङ्गादेखि हिमालसम्म जोडिएको मिथिला प्रदेश, जो नेपालसँग सम्बन्धित विषयवस्तु उठाएका छन् । याज्ञवल्क्य, गार्गी, मैत्री, कात्यायनी, सीता, रामजस्ता विभिन्न पात्रहरू यस कृतिमा आएका छन् । हिमाल सभ्यता, आर्यावर्त जस्ता कुरामा यो कृति सम्बन्धित छ । गार्गीलाई पार्वतीको रूपान्तरणको रूपमा पनि लिइने गरिन्छ, जो अति विदुषी थिइन्, जसलाई प्रकृति विज्ञान र दर्शनका ज्ञाता मानिन्थ्यो ।

यस महाकाव्यको शास्त्रीय पक्षको मूल्याङ्कनको पक्ष त छँदै छ, खास गरेर कतिपय कल्पित पक्षहरूलाई ऐतिहासिक वस्तुगत दृष्टिकोणले अध्ययन गर्नुपर्ने देखिन्छ। यी सबैको सेरोफेरोमा प्रस्तुत कृतिलाई मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने आवश्यक छ। यस कृतिले वेददेखि पूर्ववैदिककालसम्मको विकासवादी झाँकी, मरिचदेखि मनुसम्म पौराणिक देवासुरकालीन सङ्घर्षात्मक परिवेश, इक्ष्वाकुदेखि मनोरमासम्म पौराणिक विकासवादी चरित्र, मनोरमादेखि जनकवंशावली ऐतिहासिक विकासवादसम्मको समेत अध्ययन गर्न सकिन्छ। मोदनाथ प्रश्रितले भने झैं यस कृतिले स्वयम्मा वृहत् नेपाली सभ्यता, संस्कृति, दर्शनजस्ता कुरालाई बताउने क्रममा एउटा फड्को मारेको छ भन्न सकिन्छ। यो महाकाव्य विराट, पौराणिक, ऐतिहासिक दृष्टिले आफ्नै प्रकारको वैशिष्ट लिएर नेपाली वाङ्मय संसारमा उभिएको छ। यसको दार्शनिक विशिष्टता त छँदैछ, यो कृति नेपाली महाकव्यीय परम्परामा विशिष्ट पूर्वीय दर्शनमूलक जनक दर्शनसँग सम्बन्धित भएकाले यो सुधी अध्येताका लागि विशिष्ट छ। यस महाकाव्यलाई विभिन्न कोणबाट गम्भीर अध्ययन अनुसन्धान गर्न आवश्यक देखिन्छ।

❖❖❖

आह्वान

■ खड्गबहादुर चापागाईं

हिमाल, पहाड, बेंसी र तराई नेपाल बन्दछ
हिमालदेखि तराईसम्म उही नदी झर्दछ
उसैको पानी मुटुमा तिम्रो सञ्चार गर्दछ
जातीय नारा चटक्क छोड पुकार गर्दछ ॥१॥

बाहुन, क्षेत्री, वैश्य र शूद्र अन्य ती तमाम
हिन्दू र बौद्ध, इस्लाम, अन्य सबमा समान
न जाति भेद ! न धर्म भेद !! नेपाली महान
गौरव फिजाई विश्वमा बढ नेपाली तमाम ॥२॥

रुनेछ देश भाषीय नारा चम्काई हिँडेमा
बन्दैन देश जातीय नारा चम्काई हिँडेमा
सङ्कीर्णताको घेरालाई छोड्ने यो युग सम्झन
सबैको मन जुटेर महान् बन्ने हो बुझन ॥३॥

नरुवाऊ आमा नौसागर तरी देशलाई छोडेर
छुट्दैन तिम्रो आमाको भार पसिना पिएर
लोभमा फसे तिम्रो त्यो देह माटोले पोल्दछ
चम्काऊ देश, मुटुको माया त्यो आफै बोल्दछ ॥४॥

❖❖❖

तपाईंले निजीस्तरबाट प्रकाशित हुने 'दायित्व'लगायत अन्य साहित्यिक पत्रिकाहरू पढ्नुभएको छ ?

रचना, अभिव्यक्ति, भानु, रश्मि, वेदना, हाम्रो पुरुषार्थ, नाद-बिन्दु, चैतन्यज्योति, वनिता, जनमत, उन्नयन, तन्नेरी, वैश्वानर वार्ता, मनोभाव, अयन, दोभान, अभिनव, शब्दाङ्कुर, अक्षर, अन्तर्बोध, महामण्डल, साहित्यसागर, नव-प्रज्ञापन, शब्दसंयोजन, कौशिकी, ज्ञानगुनका कुरा, निर्झर, कल्पतरू, वैजयन्ती, शब्दसिन्धु, हिमाली गुराँस, फित्कौली, सुलेख, कपन-बानेश्वर, संसाक, रजस्थल आदि।

कविता

सपनामा आमा

■ विष्णुप्रसाद शर्मा पराजुली

निस्पट्ट कालो अँधेरी रात
चकमन्नतालाई चिर्दै
अँध्यारा पाटाहरूलाई पन्छाउँदै
सम्पूर्ण शरीर थरथर कम्पायमान पार्दै
बोल्न खोजेर केही
भन्न खोजेर केही
कलेटी परेका ओठहरू
फरफर फरफराउदै
सिरान नजिक मेरो
आमा टुप्लुक्क आउनुभयो ।

गह भरी आँसुको महाकाली बगाएर
बहत्तर सालको भूकम्पभन्दा गह्रौं पीडा
कलेजोको टुक्राभित्र पोको पारेर
शरीर भर धाजा फाटेको जुरे पहिरो लडाएर
पाखुराले कालिगण्डकी थुनेर
कुर्लदै अट्टहास छोडनुभो -
ब्वाँसोले मलाई रगताम्मे पारेर लुछिरहँदा,
भित्रभित्रै क्षतविक्षत पारेर
'मेरा नलीहाडहरू घोटेर चुसिरहँदा
तँ मस्त निद्रामा घुर्दै सुतेको छस् ।

उफ ! कति धेरै आएका नरभक्षीहरू !
जताततैबाट कुर्लेका रक्तपिपासुहरू !
सबै मैले देखेका जस्ता छन्,
सबै मैले चिनेका जस्तै छन्,
सबै मैले हुर्काएका जस्ता छन्,
सबैले मेरो लाम्टो चुसेका जस्ता छन्
मभित्र भयानक क्यान्सर पसेजस्तो छ
ए उठ, उठेर हेर त ।

उठ् न !
एक पटक उठ त,
म तँलाई यो मध्यरातमा उठाउन आउने थिइनँ,
तलाई मैले भरखर दूध चुसाएर छोडेकी हुँ
म आज अलि डराएकी छु
म आज अलि तर्सेकी छु
तँ उठ, विलम्ब नगर ।

हेर न !
तँ त यहीँ छस कुम्भकर्ण !
तर मलाई जिउँदै दागबत्ती दिन भनेर
मलाई पोल्न आइरहेछन्,
एउटा लमतन्न लाशैलाशको ताँतीजस्तो
मतिर लम्किरहेछ
हेर ऊ, भरखर लाशहरूले
मेरो मृत्युको शङ्खघोष गरेर नुनको भोज चाटे
मलाई थाहा छ, लाशले मलाई जलाउन सक्दैनन्
तर पनि त मतिर आइरहेछन्
अर्को लाशको धिपधिपे बत्तीको सहारामा ।

हेर त !
ए, के भो यस्तो प्रलय !
चारैतिर हेर न !
सबै आफैसँग लडेका सिनुको मासु खान
आफूले आफैलाई भाला र खुकुरीले तासेका
आफू तासिएर अरूले मासु लुछेको हेर्न लढेका
हेर त, आज के अनर्थ भो ?

तर, तँ नडरा
तँसँग म छु
मेरा तिनीहरू सबै छन् ।

ए उठ ! तँ उठ्नै पर्छ
आज तँ उठिनस् भने बिहान हुँदैन,
आज तँ उठिनस् भने सूर्योदय हुँदैन,
आज तँ उठिनस् भने हिमालमा डाँफै नाच्दैन
आज तँ उठिनस् भने तराईमा मयूर नाच्दैन
आज तँ उठिनस् भने म पनि उठदिनँ
म नै भइनँ भने
तैले 'मेरो' भन्ने तेरो आँगन नै कहाँ रहन्छ
आँगन नै नरहे त कहाँ रहन्छस् र
त्यसैले तँ उठ्, उठिहाल
मैले अरूलाई उठाउन छ
विलम्ब नगर ।'

अनायास 'आमा' भन्दै चिच्याउदै उठेँ
आमालाई देखिनँ
सपनामा आमा आउनुभो
धड्कन मुटुको बढेको थियो
शरीर पसिनाले निथ्रुक्क थियो
पश्चिमबाट एउटा आवाज घन्कदै आयो
मलाई नाघेर टाढा पुग्यो
त्यो आवाज पूर्व ठोकियो
आवाज प्रष्टिदै गयो–
'आमा हामी आउँदै छौँ
बिहानसँग सूर्य लिएर
आमा हामी आउँदै छौँ
मयूर र डाँफे लिएर'
म पनि विलम्ब नगरी आवाजसँगै पछि लागेँ
विपनामा आमा खोज्न ।

bishnu.nmdc@gmail.com

चिन्तन

■ विजयध्वज थापा

पशुपन्छी ती अनुशासित छन्
अशिक्षित अज्ञानी भएरै पनि
किन हुन्छ मानवमा दानवी गुण
ज्ञानी, शिक्षित भएरै पनि
थाहा छैन भने, थाहा छ
केवल स्वार्थपूर्तिमा
सधैँ बन्छन् अन्धा ती
दिने, गर्ने सहयोगमा ।

स्वभावै लुच्चो र छुच्चो छ
कतिको त संस्कारमा
सिक्दैनन् ती कदापि
सम्झी विद्वत्ता आफैमा
छैन सहिष्णुता कतै पनि
अलिकति दुःख दर्दमा
कोट्याउँछन् घाउ अर्काको
विनसित्तिको स्वार्थमा ।

नगरौँ कसैले कसैसित
वैमनष्य, दुर्व्यवहार, दुराचार
अमर छैनन् कोही यहाँ
गरौँ सदैव सदाचार
ईश्वर पाइन्न मूर्तिमा
सबै प्राणी ईश्वर हुन्
खोले दृष्टि देखिन्छन्
भित्र हाम्रा ईश्वर छन् ।

लोभ, हिंसा, घमण्ड त्यागे
जीवनको अवरोध रोकिन्छ
होश पुऱ्याई हिम्मत गरे
संसारै यहीँ भेटिन्छ ।

दशरथचन्द्र मार्ग, ४३७, बालुवाटार-४, काठमाडौँ ।

समीक्षा

'चेतना अध्यात्मिक सङ्ग्रह'को सन्देश

■ डा. बिन्दु शर्मा

मुकुन्दप्रसाद न्यौपाने कविता, निबन्ध र कथा विधामा कलम चलाउने स्रष्टा हुन् । 'भाव' (२०६८) र 'खण्डित स्वप्न' (२०७०) गरी दुईवटा कवितासङ्ग्रह प्रकाशित गरिसकेका न्यौपानेको 'चेतना आ(ध्यात्मिक सङ्ग्रह' (२०६९) शीर्षकको वैचारिक निबन्धहरूको सँगालो पनि प्रकाशित छ ।

वास्तवमा साहित्य विविध विषयवस्तुप्रतिको व्यक्तिका अनुभूतिको भावमय एवम् कलात्मक प्रस्तुति हो । वस्तुलाई अनुभूतिपूर्ण बनाउने क्रममा कतिपय सन्दर्भमा चाहिँ स्रष्टाको सृजनात्मक कौशलको सीमाका कारण अनुभवको प्रबलता हुन गई त्यसमा वैचारिक आग्रहको अधिकता पनि देखिन सक्छ । त्यसैले अचेल जीवन र जगत्सँग सम्बन्धित भोगाइहरूको वर्णन एवम् त्यसप्रतिका लेखकका नितान्त वैयक्तिक दृष्टिकोणको अभिव्यक्तिलाई पनि साहित्यभित्र समेटिएको पाइन्छ । मुकुन्दप्रसाद न्यौपानेको 'चेतना आध्यात्मिक सङ्ग्रह' पनि जीवन जगत्सँग सम्बन्धित लेखकका भौतिक र आध्यात्मिक अभिव्यक्तिहरूको सँगालोका रूपमा देखा परेको छ । ईश्वरप्रतिको समर्पणको भावमा केन्द्रित लघु आयामका झन्डै पाँच दर्जन निबन्धहरू सङ्ग्रहित प्रस्तुत कृतिले पाठकलाई आदर्श चरित्र निर्माणतर्फ प्रेरित गर्ने उद्देश्य राखेको छ । त्यसैले यसमा एकातिर ध्यान, ज्ञान, भक्ति, धर्म, अध्यात्म, गीता, वेद, आमाको करुणा, प्रेम, आमाप्रतिको श्रद्धा, सन्तानको कर्तव्य जस्ता विषयलाई वस्तुपरक ढङ्गले प्रस्तुत गरी पाठकलाई त्यसको वास्तविकता बोध गराउन खोजिएको छ भने अर्कातिर वेद र गीताका श्लोकहरूका साथै ऋषिका आप्त वचनहरू उद्धृत गरी त्यसको व्यावहारिक पुष्टि पनि गरिएकाले कृतिमा तथ्यपरकता पनि थपिएको छ । यसका साथै प्रस्तुत कृतिमा नवदुर्गा, नागपञ्चमी, एकादशी जस्ता धार्मिक एवम् जन्मदिन, व्रतबन्ध, श्राद्ध जस्ता संस्कारगत पर्वको महङ्गव र पूजाविधि पनि उल्लेख गरेर धार्मिक कृतिको स्वरूप पनि प्रदान गरिएको छ ।

यसरी हेर्दा आफ्नो जागिरे जीवन प्रशासनिक क्षेत्रमा व्यतित गरेका मुकुन्दप्रसाद न्यौपानेले आफ्ना अन्तर्हृदयका उल्झन, जटिलता र बोझहरूको निराकरणको एउटै मार्गका रूपमा आध्यात्मलाई राजेको देखिन्छ र उनको 'चेतना आध्यात्मिक सङ्ग्रह' चाहिँ व्यक्तिले परिवार र समाजमा बसेर आफ्नो जीवनलाई सुखी बनाउन गर्नुपर्ने आध्यात्मिक उपायहरू सुझाइएको वैचारिक कृतिका रूपमा दरिन सफल रहेको पाइन्छ ।

❖❖❖

सोच्नु राम्रो हो, कुरा गर्नु त्यो भन्दा राम्रो हो, काम गर्नु सबैभन्दा राम्रो हो– **रुजवेल्ट**
समयले सत्य बाहेक सबैलाई खाइदिन्छ – **हक्सले**

नियात्रा

भियनाको भ्रमण

■ डा. रामदयाल राकेश

भियना पुग्दा बेलुकीतिर र दीपक अपार्टमेन्टमा पुग्दा राति भइसकेको थियो। २६ अक्टुबरको बेलुकापख हामी पुग्नै पर्ने थियो। किनभने भोलिपल्ट अर्थात् २७ अक्टुबरमा भियना विश्वविद्यालयको Institute for Tibetan and Budhist Studies द्वारा आयोजित कार्यक्रममा भाग लिनु थियो। यस इन्स्टिच्युटका विभागाध्यक्ष मार्टिन baenszle मेरा पूर्व परिचित साथी हुनुहुन्छ र उहाँले नै यस कार्यक्रमको आयोजना गर्नुभएको थियो र तिथिमिति पनि निर्धारित एवं निश्चित गरिसक्नुभएको थियो उहाँ विशेष कार्यवश संयुक्त राज्य अमेरिका गइसक्नुभएको थियो। हामी दुवै जना संयुक्त रूपमा एउटा कार्यपत्र Minonlty Rights मा तय गरिसक्नुभएको थियो। यस विषयमा विशेष सरसल्लाह र सुझावको लागि हामीले विशेष तयारी गर्नुपर्ने थियो। हामीले आज राति बाहिर पनि जान सकेनौँ। रातिको खाना पनि दीपकसँग अपार्टमेन्टमा नै खायौँ। राति अबेरसम्म हामीले छलफल गर्‍यौँ। एउटा ई-मेल पनि हामीले अलका चुडाल आत्रेयको नाउँमा पठायौँ।

भोलिपल्ट हामीले इन्स्टिच्युटमा जानको लागि तयार हुन थाल्यौँ। ब्रेकफास्ट र लन्च बाहिरै खाने निधो गर्‍यौँ। ब्रेकफास्ट बाटोमा खायौँ भने लञ्चचाहिँ इन्स्टिच्युटको नजिक एउटा क्याफेमा खायौँ। लन्च खाँदा त्यहीँ एउटा दैनिकमा एउटा खबर पढ्न पायौँ, भियना विश्वविद्यालयमा विद्यार्थीहरूको विरोध कार्यक्रम रहेछ तर इन्स्टिच्यूटमा पुग्दा त्यहाँ यस्तो खाले कुनै कार्यक्रम थिएन। अलकाले तीन बजेको समय दिनुभएकोले ठीक तीन बजे हामी उहाँको कार्यक्रममा पुग्यौँ। उहाँ कुरिराख्नुभएको थियो। केही छिन कुराकानी गरेपछि उहाँले हामीलाई हाम्रा लागि सुरक्षित एक्सेमेन्समा लिएर जानुभो र हाम्रो कोठा दिलाएर हामीलाई ५ बजे इन्स्टिच्युटमा आउनका लागि भन्नुभो। हामी होटलमा केही बेरसम्म आराम गरेर ठीक ५ बजे इन्स्टिच्युटमा पुग्यौँ। हाम्रो परिचय डा. बबले गराउने भो। चन्द्रकान्तले पावर प्वाइन्टमा कार्यपत्र प्रस्तुत गर्नुभो भने मैले प्रश्नोत्तर दिएँ। हाम्रो कार्यक्रम झन्डै तीन घण्टा चल्यो। केही नेपालीहरू केही अष्ट्रियनहरूको बीचमा हामीले यो कार्यक्रम सन्तोषपूर्ण ढङ्गबाट सम्पन्न गर्‍यौँ। सबै सहभागीहरूसित परिचय भयो। यो कार्यक्रम अल्पसङ्ख्यकको अधिकारसम्म मात्रै सीमित रहेन, नेपालको वर्तमान राजनैतिक परिस्थितिको बारेमा पनि धेरै प्रश्नकर्ताहरूले आ-आफ्नो प्रश्न राखेँ। हामीले सकेसम्म सबैको प्रश्नको उत्तर दिने प्रयास गर्‍यौँ।

हामीलाई आत्मसन्तोषको अनुभूति भइराखेको थियो। एउटा नेपाली सहभागी डा. श्याम उपाध्याय जुन U.N. Industrial

Development organization मा प्रमुख तथ्याङ्क विज्ञ हुनुहुन्छ, उहाँसँग प्रश्नोत्तरको क्रममा र पछि पनि कुराकानी भयो । उहाँ एनआरएन अस्ट्रियाको अध्यक्ष पनि हुनुहुन्छ । उहाँ एनआरएन को समस्यासित पनि परिचित व्यक्तित्व हुनुहुन्छ र अष्ट्रियामा बस्ने एनआरएनहरूको समस्या समाधानका लागि पनि प्रशंसित । मैले सोधेँ– खोई तपाईं काठमाडौंमा आयोजित एनआरएनको भेलामा सहभागी हुनुभएको ? उहाँले के भन्नुभो भने हामीले रुद्र चूडाललाई आफ्नो प्रतिनिधि बनाएर त्यस सम्मेलनमा भाग लिन पठाएको । हामी आश्वस्त भयौँ । उहाँको आफ्नै धारणा र सिद्धान्त रहेछ एनआरएनको विषयमा । रुद्र चुडाल, अलका आत्रेय चुडालका श्रीमान् हुनुहुन्छ र रेडियो नेपालमा कार्यरत कर्मचारी पनि ।

हामी आफ्नो होटलमा आयौँ र केही छिनको विश्रामपछि यसो डिनरका लागि होटल चहार्दै पुग्यौँ एउटा भारतीय होटलमा । बाहिर जर्मन भाषामा बफेको चार्ज लेखिएको थियो र सम्राट् होटलमा पनि जर्मन भाषामा नै लेखिएको थियो । हामीले अनुमानको आधारमा भित्र पस्यौं । भारतीय होटलका मालिक झोक्राएर बसेका थिए । केही कुराकानी गरेपछि उनले– 'मेरो काम गर्ने होटल कर्मचारी पनि नेपाली नै हुन्' भनेपछि त हामी उनको होटलमा खाना खानका लागि बाध्य भयौँ । वास्तवमा एक जना नेपाली आइमाई त्यहाँ वेटरको काम गरिराखेको हामीले पायौँ । उनको भरमा त्यो होटल चलिरहेको जस्तो लाग्यो । उनले पनि टुटेफुटेको नेपाली बोल्ने रहेछन् तर हामीलाई त्यति भए पुगिहाल्यो । हामीले चामल (भात) र नान मिक्स सब्जीको अर्डर दियौँ ।

एक छिनपछि हाम्रो अर्डर अनुसारको खाना आइपुग्यो । हामीले त्यस नेपाली आइमाईसँग कुरा गर्दा उसको परिवार पनि भियानामा रहेको सूचना पायौँ । उनी चाहिँ शरणार्थी जस्तो हामीलाई लाग्यो । आफ्नो मनपसन्द खाना त खान पाइयो तर बिल आउँदा त्यसमा कभर चार्ज पनि जोडेर बिल आयो । हामीलाई एक छिन आश्चर्य लाग्यो । किनभने कभर चार्ज त साधारणतः नाइटक्लबमा लाग्ने गर्दछ आफ्नो अमेरिकी अनुभवको आधारमा थाहा थियो । तर यस्तो दिवाभोजन र रात्री भोजनमा पनि कभर चार्ज लागेको अनुभव सर्वप्रथम अनुभव भइराखेको थियो । अन्त्यमा त उसले यहाँसम्म भन्यो– पापड खाएको, तातो पानी पिएको र अन्य सेवा उपलब्ध गराएको त्यसको शुल्क सम्झनुस् । हामीले बिल तिरेर लुरुलुरु हिँड्दै आफ्नो होटलमा आयौँ– गफिँदै त्यो होटलको मालिकको व्यवहार गुन्दै । होटल चाहिँ स्तरीय थियो । Full Loaded Dinner खाएको भने पनि यतिको बिल आउँदैन थियो होला ! तर बिल बमोजिमको पैसा तिर्न बाध्य भयौँ ।

होटलमा आएर एक छिन टिभी हेरेपछि राति मस्तसित निदायौँ । चन्द्रकान्त बिहानै उठेर बाहिर घुमफिर गरेर आउनुभयो । म चाहिँ उठेर नित्य क्रियाकर्म सम्पन्न गरेर तयार थिएँ । हामी दुवै जना होटलको रेष्टुराँमा Break Fast खान गयौँ । मनपसन्द स्वरुचिको खाजा टन्न खाएर अघायौँ । त्यसपछि घुम्न निस्कियौँ । सबैभन्दा पहिला संसद भवन हेर्न गयौँ । न्यायकी देवीको मूर्ति अगाडि उमेर फोटो खिच्यौँ ।

संसद भवन, पार्क र थिएटर हल हेरेपछि आफ्नो होटल फर्कियौँ । किनभने हाम्रो चेक आउटको समय थियो बाह्र बजे । हामी

होटलमा आएपछि इमेल र नेपालको प्रमुख समाचार हेर्यौं। त्यसपछि कोठामा गएर सामान सम्हालेर निस्किदा ठीक बाह्र बजेको थियो। स्वागत कक्षमा बस्ने महिलासँग हामीले अनुरोध गरेर एक घण्टासम्मका लागि आफ्नो मालसामान त्यसै होटलमा राखेर इन्स्टिच्युट अफ तिब्बेतियन र बुद्धिज्ममा आज १२ बजेको समय दिइएको थियो। अतः हामी गयौं।

हामीलाई आज पारिश्रमिक प्रदान गरियो। साठी युरोको सट्टा पचहत्तर युरो। हामी धेरै प्रशन्न भयौं र धन्यवाद दिँदै होटलमा आएर मालसामान लिएर फेरि दीपकको अपार्टमेन्टमा फर्कियौं। यसो गर्दागर्दै बेलुकीको ४ बज्यो। हामी मालसामान थन्काएर घुम्न निस्कियौं। आज हामी मिलेनियम सेन्टरमा जाने कार्यक्रम बनाएका थियौं र त्यसै अनुसार मिलेनियम सेन्टरमा गएर डोनाउ नदीको किनारमा पुग्यौं। त्यहाँको दृश्य अविस्मरणीय थियो। यति सुन्दर दृश्यवाली फेरि हेर्न पाइन्छ कि पाइँदैन भनेर आँखामा कैद गरेर र शेष कैमरामा कैद गरेर बस्ने विवशता थियो। बेलुकीपख नदी किनारमा प्रेमीप्रेमिकाको जोडी बैंचमा बसेर एक अर्कालाई आलिङ्गन र चुम्बनमा कसेर बाँधिराखेका थिए। अर्कोतिर राजहाँस पनि रमाइलो गरिराखेको थियो। नदीको दुइटै किनारमा बोट बिरुवाहरूको शोभा अपूर्व थियो। प्राकृतिक सौन्दर्य र मानवीय सौन्दर्यको समागम सराहनीय लाग्यो।

यता मिलोनियम सेन्टरको सौन्दर्य मोहित गरिराखेको थियो। यहाँ रातभरि चहलपहल र रमाइलो गर्नेहरूको घुइँचो हेर्न लायकको हुन्छ। मिलोनियम टावर आफूमा अवलोकनीय छ भने यहाँका विभिन्न तल्लाहरूमा जानका लागि ठूलो लिफ्ट बनाइएको छ। एकसाथ पचास जनासम्म त्यस लिफ्टबाट तलमाथि गर्न सक्छन्। हरेक तलामा विभिन्न किसिमका पसलहरू सजाइएका छन्। भियाना भरिमा सबैभन्दा चहलपहल हुने ठाउँ यो मिलेनियम सेन्टर नै रहेछ। पहिलो र दोस्रो तल्लामा खाने होटलहरू छन्। प्रायःजसो सबै देशका होटल र रेष्टुराँ तथा क्याफे यहाँ छ। केही प्रसिद्ध रेष्टुराँ र क्याफे तथा पव (Pub) यहाँ देखिन्छ। जस्तो Restaurant Bejing, Maya, Mexian Food & Loektails, Irish Pub, Italian, Chinese, Japanese, Fizza Hut K.F.C. यस बाहेक इरिश कफी, र स्टार बक्स कफी। गेम जोन, गर्ल्स डेलाइट (Grils Delight, Cinema Erotic, Kiddy World, Sex Box, Wien in Tokio, Best of e kebaret राजकुमारको नाउँमा सिसी (Sisi Buffet) आदिको व्यवस्था हेर्नलायकको छ। मनोरञ्जन र खेलकुदका सबै साधनहरू उपलब्ध छन्। सहज रूपमा यहाँ अनेक किसिमका डिपार्टमेन्टल स्टोरहरू पनि अत्यन्त आकर्षक ढङ्गबाट सजाइएका छन्। यसलाई कहीँ ज्याभच कहीँ Ankor र कहीँ Billa भनिन्छ। Wein Meidling मा तरकारी पसल पनि हेर्न पाइयो। यहाँ ठूला-ठूला अति उन्नत जातका तरकारी र फलफूलको पसल हेर्न लायकको हुन्छ। बिहान आठ बजेदेखि बेलुका आठ बजेसम्म यी पसलहरू भुइँतलामा राख्न पाइन्छ।

हामीले धेरैजसो खाने होटलको नाम थियो Rice specialist। धेरैजसो हामी रातिको खाना यहीँ खाने गर्दथ्यौं। जुन आफ्नो स्वाद अनुकूल र सस्तो पनि थियो। कहिले काहीँ हामी फलफूलहरू पनि लिएर जान्थ्यौं र खाना खाएपछि फलहरू त्यहीँ बसेर

खान्थ्यौं । कहिले काहीँ ग्रीन टीको स्वाद पनि लिने गर्दथ्यौं । देश-देशका मानिसहरूको जमघट हुने स्थल । भिन्दाभिन्दै भेषभुषा र भाषाहरू हेर्न र सुन्न पाइन्थे । यहाँको समाज धेरै खुला थियो र खुलमखुल्ला नै धेरैजसो क्रियाकलाप र गतिविधि सञ्चालित हुन्थे । घुम्दाघुम्दै एउटा पुस्तक पसलमा पनि पस्यौं । चन्द्रकान्तले The Austrian Legal System जसको लेखक H. Haus maninper Mond तृतीय संस्करणको मोल ५३.५० यूरो हेरेपछि छक्क पर्नुभो । उहाँको धेरै इच्छा थियो, त्यो किताब किन्ने तर धेरै महँगो भएकोले आँट गर्न सक्नुभएन । म चाहिँ Folklore लोकसंस्कृति सम्बन्धी किताब हेरेरै लिन चाहन्थें तर फेला नै परेन ।

अक्टुबर महिनादेखि नै Chrismas in Vienna को विज्ञापन ठाउँ ठाउँमा हेर्न पाइन्थ्यो । तर हामीले के हेर्न भ्याउने ? हामीले त १ नं. मा नै भियानाबाट प्रस्थान गर्ने कार्यक्रमलाई सकेका थियौं । हामीले भियानास्थित धेरै पुस्तक पसलहरूमा गयौं र पुस्तक हेर्यौं । चन्द्रकान्तले एउटा संविधानसम्बन्धी पुस्तक १५ युरोमा किन्नुभयो तर मैले Folklore सम्बन्धी किताब नपाएर खाली हात फर्कें । प्रसिद्ध लेखक डान ब्राउनको The Lost Symbol किताब प्रत्येक पसलमा विशेष किसिमबाट सजाएर राखिएको देखिन्थ्यो । तर यो जर्मन भाषामा लेखिएकोले हामीलाई त्यति आकर्षित गर्न सकेन । हाम्रो ध्यान तान्ने एउटा किताब देखियो Why Men want sex & women Need Love । यसका लेखक हुनुहुन्छ । एलान एन्ड बारबरा पियरे ।

भियनामा हामीसँग प्रशस्त समय थियो । किनभने सबैभन्दा बढी समय हामीले यहाँ व्यतित गर्न पायौं । हामी जानासाथ पूरै दुई दिन यहाँ घुम्यौं । फेरि आफ्नो यात्रामो अन्तिम देशमा पनि भियना नै बस्नुपर्‍यो किनभने प्राग जाने कार्यक्रम स्थगित भयो । त्यस्तै जेनेभा जाने कार्यक्रम पनि सेलायो । जेनेभा जाने कार्यक्रम मैले नै जानाजान स्थगित गरिदिएँ । कारण के थियो भने हामी पहिला नै गएको बाटो जानुपर्ने अर्थात् लिंजर म्युनिख भएर । मलाई भर्खरै गएको ठाउँबाट जान मन परेन । काठमाडौं आएपछि त के थाहा पाइयो भने स्विट्जरल्यान्डका लागि छुट्टै प्रवेशाज्ञा चाहिन्छ रे ! यो देश त संयुक्त राष्ट्रको सदस्य पनि बनेको छैन अहिलेसम्म । संसारका अठाह्र राष्ट्रहरू अहिलेसम्म संयुक्तराष्ट्रको सदस्य बनेका छैनन् । काठमाडौंमा गएपछि थाहा पाउँदा त धेरै आनन्द लाग्यो कि राम्रै भयो, हामी जेनेभा गएनौं, नत्र फर्केर आउनुपर्दथ्यो । युरोपियन संघको राष्ट्र भए पनि यहाँका लागि भिन्दै भिसा चाहिन्छ । प्राग जानका लागि त धेरै कोशिस गरियो । दीपक मैले आफ्नो ल्यापटपबाट बुकिङ गर्दागर्दै सिट नै सकियो र सिटको भाउ पनि बढ्यो । तर पनि हामी बसबाट जानका लागि बस टर्मिनलमा गयौं र तीनचार पटक भौतरिँदा पनि हामीले बस पाएनौं । कारण के थियो भने भियानाबाट एउटा बस बिहान १० बजे जाँदो रहेछ र अर्को बस बेलुका ५ बजे । हामीले दुइटै समयमा जान सकेनौं । हाम्रो उद्देश्य थियो यस ट्रिपमा पाँचवटा देशको भ्रमण गर्ने तर त्यो पूरा हुन सकेन ।

❖❖❖

कथा

बैसाखी–जीवन

■ रामशरण शर्मा अर्याल

भि'ए: हरि ! हेर त बसबाट को ओर्लियो त्यो ?'

'अँ त नि, हाम्रै गाउँको मान्छे हो कि !, बैसाखी पनि टेकेको छ त्यसले त'- हरिले भीमलाई सामान्य जवाफ दियो ।

वैशाख महिनाको घमाइलो दिन थियो । गर्मी चढिसकेको थियो । शीतलताको चाहनाले मानिसहरू छहारीमा बस्न रुचाउँथे । घैया धान छर्ने र मकै रोप्ने काम सिद्धिसकेको थियो, गोड्ने बेला भएको थिएन । खेतिपातीका लागि दौडधूप गर्नुपर्ने बेला खासै भएको थिएन । भैँसीलाई पानी खुवाउन र एकछिन चराउन हरि र भीम बाहिर निस्किएका थिए । भैँसी आहाल बसिरहेका थिए । नजिकैको चौतारामा हरिप्रसाद र भीमबहादुर बाघचाल खेल्दै गफ गरिरहेका थिए । अपराह्नको समय घाम चिरिस्स थियो भने पश्चिमबाट आएको हावाले चौतारामा बस्नेलाई शीतलता एवं आनन्द प्रदान गरिरहेको थियो । भञ्ज्याङको गैरी चौतारो त्यसमाथि पनि शमीको झम्म परेको ठूलो रूख भएकाले घाम कतैबाट छिर्दैनथियो । नामै गैरी चौतारो थियो । मान्छे न हो, थाकेर आयो अनि शीतलमा यसो पल्ट्यो कि स्वप्निल यात्रामा रमाउन थाल्दथ्यो । त्यस चौताराको इतिहास थाहा नभए पनि त्यो चौतारो निकै पुरानोजस्तो लाग्थ्यो र गैरी चौतारो भनेपछि त्यस भेकमा चिरपरिचित थियो । बसबाट ओर्लिएको बैसाखीले त्यही चौतारोतिर ताकिरहेको थियो । करिब दुई सय मिटर पर बसबाट ओर्लिएको बैसाखी त्यही गैरी चौतारोतिर आउँदै थियो । बैसाखीका दुईवटा खुट्टा ! हो दुईवटा खुट्टा भने पनि भयो, अथवा दुईवटा बैसाखी भने पनि भयो । ती दुईवटै खुट्टा एकैचोटी उचालिन्थे र एकैचोटि भुइँमा टेक्न पुग्थे । यी त थिए मान्छेले जसरी वा जता चलायो उसरी नै चल्ने । यिनलाई न थकाइ हुन्थ्यो न त परिश्रम नै । अर्को खुट्टो पनि थियो यिनीहरूका साथमा, त्यो थियो मान्छेको खुट्टो । ती तीनवटै खुट्टा सँगसँगै अघि बढिरहेका थिए, एउटा सजीव र दुईवटा निर्जीव । तीनखुट्टे मानिस गैरी चौतारो नजिकै आइपुग्यो । हरिप्रसाद र भीमबहादुरका चारवटै आँखाले त्यही तीनखुट्टे मानिसतिर निर्निमेष दृष्टि लगाइरहेका थिए ।

'यो त त्यही पुछारघरे किरण होइन भन्या ?'– भीमबहादुरले लख काट्यो र खुट्ट्याउन खोज्यो ।

'त्यही त भन्या ! त्यस्तै-त्यस्तै देखिन्छ । जुमरुङ्ग दारीजुँगा छ । भुइँचालोमा पऱ्यो अरे भन्थे । मान्छेचाहिँ काटीकुटी उस्तै देखिन्छ ।'– हरिप्रसाद भीमको भनाइलाई समर्थन गर्दै आफ्नो मनसाय व्यक्त गर्दै थियो । त्यत्तिकैमा तीनखुट्टे मानिस आइपुग्यो र बैसाखीको भर गरेर चौताराको पेटीमा बस्यो अनि बैसाखी र आफ्नो पछाडि भिरेको झोला भुइँमा राख्यो । त्यति गर्न पाउँदानपाउँदै भीमबहादुरले सोधिहाल्यो : 'होइन, बाबु ! तिमी पुछारघरे किरण होइनौ ?'

'मलाई त किरण नै हुन् जस्तो लाग्छ । हामीलाई ठम्याउन अलि गाह्रो भयो, धेरै वर्ष भयो नदेखेको । बेलामौकामा आउने-जाने गरे पो चिनिन्छ र हिजो आजका उमेरदार मान्छेलाई त चिन्नै छोडियो । गाउँमा कोही बस्दैनन् । खुट्टा लाग्यो कि कहाँ पुग्छन् कहाँ ! कहिलेकाहीँ आइहाले भने पनि भेट हुँदैन । कहिले आए कहिले गए थाहा पत्तै हुदैन । होइन त बाबु ?' – हरिप्रसादले फलाक्यो ।

किरणले दुवै जनाको कुरा सुनिरहेको थियो । फेरि भीमले सोधिहाल्यो– 'तिमी पक्कै किरण हौ, होइन त ?'

'हो, म किरण नै हुँ । अनि तपाईंहरू को हुनुहुन्छ ?, मैले पनि ठम्याउन सकिनँ ।'

भीमबहादुर र हरिप्रसादले आ-आफ्नो परिचय दिए । उनीहरू त्यसै गाउँका किरणका काका पर्ने रहेछन् । किरण थकित थियो अनि ऊ निराश र उदास देखिन्थ्यो । उसको दीनहीन एवं मलिन मुखमुद्राले उसभित्रको उत्पीडनलाई अर्थ्याइरहेको थियो । बेलाबेलामा उसभित्रको आर्तनाद बाहिर निस्कन खोज्थ्यो तर त्यसैभित्र रुमलिन्थ्यो र मुटु भक्कानिएर आउँथ्यो । आफ्नो पीडा पोख्ने ठाउँ उसले कतै पाएको थिएन । त्यसैले सकी-नसकी ऊ आफ्नो जन्मस्थल आइरहेको थियो ।

किरणले भीमबहादुर र हरिप्रसादबाट धेरै बेरसम्म भूकम्पीय कहानी सुन्यो र सुनिरह्यो । गाउँको लथालिङ्ग अवस्था पनि राम्रैसँग थाहा पायो उसले ।

'हिँड हाम्रै घरतिर उतै बस्ने ।'– भीमबहादुरले किरणलाई भन्यो ।

'होइन, मकहाँ गए' नि हुन्छ, टिनको छाना हालेर ओत लाग्ने छाप्रो बनाएको छु ।'

– हरिप्रसादले पनि सहानुभूतिपूर्वक किरणको अनुहारतिर हेर्दै भन्यो ।

'तपाईंहरू जानुहोस्, म पछि आउँला ।'

'हुन्छ त हामी भैँसी लिएर जान्छौँ । तिमी आफ्नो घर भएको ठाउँतिर यसो हेरेर आउँदै गर । चिन्ता नगर किरण, हामी छौँ नि ।'– भीमले सान्त्वना दिँदै भन्यो र भीम अनि हरिप्रसाद दुवै जना भैँसी धपाउँदै घरतिर लागे ।

किंकर्तव्यविमूढ भएर धेरै बेरसम्म चौतारामै बसिरह्यो किरण । चौतारो उस्तै थियो जस्तो पहिले देखेको थियो उसले । त्यहाँको जमिन उस्तै थियो । हावा त्यसरी नै चलिरहेको थियो र घाम पनि उस्तै थियो । तर उसको गाउँका घरहरू, घरका मानिसहरू र पाल्तु जनावरहरूको कहालीलाग्दो कथाव्यथा सुन्दा उसको मनभित्र मडारिएको तुफानले उडाएर उसलाई आकाशपाताल पुऱ्याइरहेको थियो भने उसको मुटु छियाछिया भइरहेको थियो । उसले डाँको छोड्न सकेन तर उसका आँखाबाट आँसुका थोपा टप्किरहेका थिए । ऊ उठ्न खोज्यो, उठ्न सकेन । उसको शरीरै शिथिल भयो अनि त्यही चौताराको पेटीमा पल्टियो ।

पश्चिम दिशामा सूर्यको गति अधोगामी हुँदै थियो । चराचुरुङ्गीहरू रूखका हाँगाबिँगामा फन्को मार्दै कलरव घन्काउँदै थिए । किरणको मन पनि एउटा भयावह एवं विकराल क्षितिजबाट फर्किरहेको थियो । ऊ बिस्तारै उठ्यो र चारैतिर हेऱ्यो । दिन घर्किसकेको थियो । आफ्नो एउटा खुट्टाले उसले भुइँमा टेक्यो अनि झोला काँधमा भिऱ्यो र दुईवटा बैसाखी दुईतिर काखीमा च्यापेर अघि बढ्यो । गाउँ उजाड, मान्छेको चहलपहल केही थिएन ।

'यहाँ कति राम्रो चहुर थियो । हामी दसैँतिहारमा यहीँ रोटे पिङ, लिङ्गे पिङ,

जाँते पिङ हालेर खेल्थ्यौँ । अहिले त्यो सबै हराइसकेछ । गाउँघरका मान्छे मिलेर कति काम गर्थ्यौँ र रमाइलो पनि गर्थ्यौँ । यहाँ कसैले पनि आफूलाई एक्लो ठान्दैनथ्यो । आजकल ती सबै कुरा हराइसकेजस्तो छ । त्यसमाथि पनि भुइँचालोले गर्दा गाउँ नै तहसनहस भइसकेछ । ओ हो ! यो कहालीलाग्दो जिन्दगी मान्छेले कसरी बिताउने !,- किरण मनमा यस्तै कुरा खेलाउँदा-खेलाउँदै आफ्नो भग्नावशेष घरमा पुगेर ठिङ्ग उभियो ।

किरणले आफ्ना बितेका दिनलाई सम्झियो । उसले विवाह गरेको धेरै भएको थिएन । कामको खोजीमा एक वर्षअघिमात्र ऊ सहर पसेको थियो । जाने बेलामा उषाले भनेकी थिई– 'शहरतिर गएर मलाई नबिर्सनुहोला है ।' किरणको जवाफ थियो– 'म तिमीलाई सात जनमसम्म पनि बिसर्ने छैन मेरी मायालु !' उसले चाँडै नै फर्कने बाचा पनि गरेको थियो । जन्म दिने आमा र आफ्नी प्रेयसीसमेत दुई प्राणीलाई त्यहीँ छोडेर गएको थियो ऊ । अहिले ऊ त्यहीँ आइपुगेको छ । तर त्यहाँ उसले न आफ्नी आमालाई पायो न त आफ्नी प्रेयसीलाई । केवल उसले देख्यो भग्नावशेष घर, ढुङ्गा र माटाको थुप्रो अनि छिरलिएका काठपातहरू ।

किरण काठमाडौँमा काम गर्न गएको ठाउँमा घर ढलेर पुरिएको थियो । भूकम्पले कैयौँ घर ढलेका र कैयौँ थर्किएर चिरा परेका थिए । बेहिसाब मान्छे ठहरै मरेका थिए भने कति त अर्धमृत अवस्थामा भेटिएका थिए । कुनै लेखाजोखा थिएन । मानिसहरू डरले कामिरहेका थिए । घरभित्र पस्ने र बस्ने आँट कसैलाई थिएन । हाहाकार मच्चिरहेको थियो । कैयौँ मानिसको अत्तोपत्तो थिएन । त्यही मेसोमा किरण पनि बेपत्ता भएको थियो । उसका साथीहरूले नखोजेका होइनन् तर कसैले भेट्टाउन सकेनन् । अर्धबेहोस अवस्थामा किरण चिच्याइरहन्थ्यो तर कसैले सुनेनन् । किरणका दुईवटै खुट्टा कङ्कीट र इँटाको थुप्रोले च्यापिएका थिए । ऊ उठ्न खोज्थ्यो तर जीउ चलाउनै सक्तैनथियो । खुट्टा चलाउन वा तान्न खोज्थ्यो, केही सीप लाग्दैनथियो । हल न चलको अवस्थामा थियो ऊ । असह्य पीडामा छटपटाइरहन्थ्यो र अनगन्ती आर्तनाद निकालिरहन्थ्यो । तर सुन्ने कसले ? यही किसिमले घण्टा बित्यो, दिन बित्यो, रात बित्यो । त्यतिमात्र होइन, एक दिन दुई दिन हुँदै पाँच दिन बितिसकेको थियो र उसको आवाज पनि निस्कन छोडेको थियो । संयोगको कुरो पनि गजबकै हुँदोरहेछ । भुइँचालो गएको पाँचौँ दिन पनि उद्धारकार्य भइरहेकै थियो । भुइँचालोले भत्काएर थुप्रिएका सामान पन्छाउने क्रममा मान्छे पुरिएको सङ्केत पाएर उद्धारकर्मीहरूले बिस्तारै पन्छाउँदै जाँदा एउटा मानिस भेटेका थिए बेहोस र अर्धमृत अवस्थाको अनि उसलाई अस्पताल पुऱ्याएका थिए । ऊ किरण थियो । बेहोस अवस्थाका सबै कुराको ज्ञान उसलाई नभए पनि उसका स्मृतिपटलमा रहेका कतिपय घटनाले उसलाई तर्साइरहेका थिए ।

अर्धमृत अवस्थाको उसको त्यस पुनर्जन्मले उसलाई नै सताइरहेको थियो । आफ्नो परिवारको कोही नभएको उसको त्यो अपाङ्ग जीवन उसलाई नै बोझ भइरहेको थियो । भग्नावशेष जन्मघरको त्यो अवस्था देखेर उसले आफूलाई समाल्न सकेन । उसका आँखाबाट आँसु झरे । भग्नावशेष घरको पिँढीमा एउटा खाँबो उभिइरहेको थियो । किरणले त्यसलाई बेसरी अँगालो माऱ्यो अनि आफ्नो पीडालाई त्यहाँ दलमल्यायो र पकेटबाट उसले एउटा चक्कु झिकेर नारीको नसा रेड्दै चिच्च्यायो : 'उषा ?'

त्यो आवाज पारिको डाँडामा ठोकिएर प्रतिध्वनित भयो– उषा .....सा ! ..सा.....।'

❖❖❖

लघुकथा

समझदारी

■ रमेशजङ थापा

घुँडा सारै दुखेर आयो ! बल्लतल्ल ८ बजे उठेँ । आज घरमै बसौँ भनेँ । आफूले पाउने सबै बिदा लिइसकेँ । "ऐया !" पाइताला पनि पोल्न थाल्यो ! अब औँला रिमोटमा दौडियो । वाचिकाले मधुर कटाक्षमा खबर पढ्दै थिइन् । अचानक सार्वजनिक बिदाको सूचना कर्णगोचर भई मन विभोर भयो । एउटा विराट् नेताको अवसान भएछ । उहाँको श्वेतपाटोको चर्चा टिभीले गर्दै थियो । किनकि हामीकहाँ मरेपछि सबै स्यामपाटाहरू तिरोहित हुन्छन् । राम्रै भो, घुँडाले सुख पाउने भो आज ! "सुन त आज त बिदा रहेछ ।" श्रीमती दौडिदै आइन्– "ए हो र ? राम्रै भो, ममाथि चोकमा जानु छ । खाना अलि ढिलो हुन्छ है ।" मन चुलबुलतुलबुल भई कता जाऊँ, के गरूँ भयो तर घुँडोले कक्रक्क पाऱ्यो । सम्बोधन गरेँ उनलाई "ए यता हेर त.... गइसक्यौ" "हैन के भो ? ढोका बाहिर पुगिसक्या थेँ ।" म पक्क परेँ । उनी कराइन्– "हरे .... भन्नुस् न किन बोलाको..... के मान्छे होला ..... " मैले सकिनसकी बोल्ने साहस गरेँ "आज बिदा.... अलि चिसो...चिसो.... वेदरले पनि च्यालेन्ज गरेजस्तो छ .....एक क्वाटर...." उनको स्वर झन् तीव्र भयो "हुन्न...हुन्न... प्रेसर र युरिक एसिड बढेर कहाँ पुगिसक्यो.... कति अस्पताल धाउनु । म त ल्याउँदिन त्यो" घुँडा झन् दुख्न थाल्यो । उनी ठिङ्ग उभिइरहिन् । पीडालाई दमन गर्दै मुस्कुराएर बोलेँ– "के हो.... तिमी त सधैँ उस्तै सदावहार ।" उनको प्रश्नसूचक नेत्र सोझियो "जादै छौ हैन... चोक नजिकै पार्लर छ । अझ चिटिक्क परेर आऊ न" उनको मुखाकृति उज्यालो भयो– "आ ऽऽऽऽ" मैले बीचैमा रोकेँ "हुन्छ नि कहिले कसो जानुपर्छ... आफूलाई अपडेट राख्नुपर्छ... मेन्टेन गर्नै पर्छ" घाँटीमा केही अड्केजस्तो भयो, तैपनि साहस गरेँ– "फर्किंदा आधा किलो मासु र ... एक क्वा... ।" उनले निरन्तरता दिइन् "ल...ल... हुन्छ ... आज एक दिनलाई मात्र नि..." अब घुँडो दुख्न अलि कम हुँदै आयो ।

❖❖❖

गजल

■ सुशिला भट्ट

तिमीलाई आफ्नो बनाउने मनमा रहर जागे पनि
के गरूँ त मलाई छोडी तिमी परदेश लागेपछि ।

मन दिएँ तन दिएँ अब बाँकी केही छैन
के गरूँ त तिमीले नै फैलाई हात मागेपछि ।

न त खुशी न छ इज्जत आँसु पिउँदै बाँचेकी छु
आँसुको यो सागरमा डुवाई तिमी भागेपछि ।

न चिठी न त फोन सुन्छु बिहे गऱ्यौ अरे
सम्हालिनै गाह्रो भयो यस्तो खबर आएपछि ।

❖❖❖

छिमेकीको व्यवहार

■ डा. चन्द्रमणि अधिकारी

नाका बन्द भए सबै शहरका बाटा सबै छेकिए,
चक्का बन्द भए सबै प्रहरका यात्री सबै रोकिए ।
गर्नै दिन्न भनी खुलेर मुखले बोल्दैन त्यो मित्र ता,
कप्टी भाव लिई बसेर छलले बुन्दै छ जालो उता ॥१॥

द्वारै भित्र जसै पसेर बलले सारा कुरा थुत्दछ,
भ्रातामा झगडा रहेछ जनमा भन्ने कुरा बुझ्दछ ।
चर्चा गर्छु सँगै भनेर शकुनी बस्ने सधैँ छेउमा
फुत्की जान्छ कुरा गरे असल त्यो माछासरी लेउमा ॥२॥

दाना छर्छ यहाँ टिपेर कनिका खान्छन् भँगेरा सरी
आफ्नै मानिसको पनि गति यहाँ सुध्रेन रत्तिभरी ।
लाग्दा दैव ! कठै ! भनेर मुखले झट्टै यहाँ आउँछ
आफ्नै बास बनाउँदा अझ खुशी त्यस्तो नहोस् भन्दछ ॥३॥

सस्तो माल यहाँ बिकाउन भनी ताना सबै बुन्दछ
गर्ने हो अब काम भन्छ मुखले बाटो उही थुन्दछ ।
यस्तो मित्र भयो तथापि दिन यो लाने सपारी कता ?
हामी चङ्ख बनी बसौं सब जुटौं बाचा गरौं है यता ॥४॥

❖❖❖

दायित्व

काठमाडौंमा उपलब्ध हुने स्थान

पाठ्य सामग्री पसल

प्रो. कमल सुवेदी

जामे मार्केट, रत्नपार्क काठमाडौं, फोन नं. : ०१-४२४३१५०

विविध साहित्यिक पत्रिका तथा पाठ्य सामग्रीहरूका लागि

समीक्षा

पाइला पाइलाको अनुभव

■ खगेन्द्र गिरी 'कोपिला'

निनिजात्मक र निबन्धात्मक किसिमले लेखिएको यात्रावर्णनलाई नियात्रा भन्नुपर्छ भन्ने मान्यता नेपाली साहित्यमा पहिलोपल्ट भाषाशास्त्री बालकृष्ण पोखरेलले अघि सारेका हुन् । यद्यपि यात्राको वर्णन वा वृत्तान्त, यात्रा संस्मरण वा डायरीलाई निबन्धको रूपमा लेख्ने चलन साहित्यमा उहिलेदखि नै लोकप्रिय छ । साहित्यका विधा वा उपविधाको सन्दर्भमा भने यस विधालाई सबैभन्दा नवीन र कान्छो विधा मानिन्छ ।

तारानाथ शर्माका नियात्रा 'बेलायततिर बरालिँदा' र 'पाताल प्रवास' को लोकप्रियताले नेपाली साहित्यमा नियात्रा लेख्नेहरूलाई निकै उत्साहित पाऱ्यो । यादव खरेल, घनश्याम राजकर्णिकार, निर्मोही व्यास, रामप्रसाद पन्त, श्रीओम श्रेष्ठ 'रोदन', भीष्म उप्रेती, प्रतीक ढकाल, युवराज नयाँघरे र दामोदर किशोर पुडासैनीहरूले यस विधालाई साहित्यमा स्थापित गरे । कर्ण शाक्य, पुष्कर शाह र जीवा लामिछानेजस्ता साहित्य इतरका व्यक्तिले लेखेका संस्मरणात्मक कृतिमा भेटिएको यात्रावर्णनको आकर्षक शैलीले नियात्रा विधालाई नयाँ उँचाइ दियो । यही लहरमा मिसिन आएका तर काठमाडौंदेखि टाढा भएको कारणले साहित्यको राष्ट्रिय वृत्तमा उतिसारो चर्चा पाउन नसकेका लेखक हुन् सृजन लम्साल । विवेच्य कृति 'भित्र बाहिरका पाइला' उनको नवीनतम नियात्रासङ्ग्रह हो ।

विक्रम संवत् २००३ सालको बडादशैंको दिन तनहुँ जिल्लाको बोमा भन्ने गाउँमा जन्मेका र विगत पाँच दशकभन्दा लामो समयदेखि नेपालगन्जमा बसोबास गरिरहेका पूर्णचन्द्र लम्साल साहित्य वृत्तमा सृजन लम्सालको नामले परिचित छन् । नैतिकता हराएको सूचना, प्रजातन्त्र गणित र डिप्रेसन तथा विस्थापित मुड (निबन्धसङ्ग्रह) मलाई नक्शाभित्रको देश चाहिन्छ (कवितासङ्ग्रह), विपतरामको मानचित्र (कथासङ्ग्रह) र आँगनदेखि सागरसम्म (नियात्रासङ्ग्रह) गरी सातओटा सिर्जनात्मक कृति प्रकाशित गरिसकेका लम्सालको 'भित्र बाहिरका पाइला' सातौं कृति हो ।

मध्यपश्चिम स्रष्टा समाज, नेपालगन्जद्वारा प्रकाशित यो नियात्रा नियात्रासङ्ग्रह यद्यपि धेरै मोटो किताब होइन । जम्माजम्मी एक सय अठचालिस पृष्ठमा फैलिएको यस सङ्ग्रहमा सत्रओटा यात्रासंस्मरण अटाएका छन् । जसमध्ये दशओटा स्वदेश भ्रमणका प्रसङ्ग छन् भने सातओटा आलेखमा परदेश यात्राका सन्दर्भ छन् । सङ्ग्रहको भूमिकामा प्रसिद्ध लेखक जय छाङ्छाले यस पुस्तकलाई सास्कृतिक यात्रा, धार्मिक यात्रा, ऐतिहासिक यात्रा र प्रकृति यात्राको सङ्गम भनेका छन् । मूलतः यो कृति यिनै यात्राका वरिपरि घुमेको छ, जसमा लेखकको साहित्यिक मनोवृत्ति कल्पनाधर्मी वर्णनकर्ताको रूपमा प्रकट भएको छ । जन्मभूमिः नोस्टाल्जिक अनुभूति र वंशजरा खोज्दै लस्मुतिरका

प्रसङ्गहरू संस्कृतिप्रेमले ओतप्रोत छन् । यी नियात्रामा नेपालको प्राचीन इतिहासदेखि लिएर आधुनिक परिवर्तनका भिन्नभिन्न दृश्यको रोचक वर्णन पाइन्छ । नियात्राकारमा भौतिक वस्तुभन्दा पुरातात्विक र आध्यात्मिक महत्वका वस्तुमा ज्यादा अनुराग छ । उनमा पौराणिक सन्दर्भ र सांस्कृतिक विषयवस्तुको खोज, अनुसन्धान र चर्चामा ज्यादा चासो रहेको देखिन्छ । लेखकको जन्मभूमि तनहुँको बोमाका लम्सालथरी ब्राह्मणहरूले रातेपहरा भन्ने स्थानमा शिवजीलाई कुलदेवता मानेर पूजा गर्ने परम्पराको चर्चा पढ्दा रमाइलो लाग्दछ । नेपालमा प्रायः कुलदेवताको पूजा गर्दा बली दिने प्रथा रहेकोमा लम्सालथरी ब्राह्मणहरूको पूजासंस्कार पहिलेदेखि नै अहिंसात्मक थियो भन्ने बुझिन्छ ।

लेखक जहाँजहाँ पुग्छन् त्यहाँका मन्दिर, दरबार, कलाकृतिजस्ता पुरातात्विक कुराले आकर्षित हुन्छन् । दक्षिण भारतको बैंगलोर, त्रिवेन्द्रम्, रामेश्वरम्, कन्याकुमारी, मदुराई, चेन्नाई र पुट्टवर्ती जस्ता ठाउँको भ्रमणमा जाँदा उनी त्यहाँको धार्मिक परिवेश, मन्दिरहरूको भव्यता र सांस्कृतिक बस्तुको संरक्षण देखेर मोहित हुन्छन् । मदुरैको मीनाक्षी मन्दिर र पुट्टवर्तीका प्रार्थनासभा तथा ध्यानकेन्द्रहरूको भव्यता र साजसज्जाको वर्णन लेखकले मनोहारी किसिमले गरेका छन् । रामेश्वरम्मा भगवान् रामद्वारा शिवजीको मन्दिर स्थापनाको प्राचीन कथा र सेतुबन्ध निर्माण तथा भत्काउँदाको प्रसङ्गको रोचक वर्णनले पाठकलाई तान्छ ।

लेखकले अध्यात्म र विज्ञानका बीचमा समन्वय कायम गरी अघि बढेको अनुशासित समाजलाई स्वर्गसित तुलना गरेका छन् । दक्षिण भारतका विभिन्न ठाउँहरू घुम्दा उनले भेटेको धार्मिक परिवेश, आधुनिक विकास र अनुशासित जीवनशैलीबाट मोहित भएर त्योसित नेपाली समाजको अस्तव्यस्ततालाई दाँज्दै निराश पनि बनेका छन् । उनी लेख्छन्–भोगविलासको थलो स्वर्ग होइन । इन्द्रले अत्याचार र विलास गर्ने ठाउँलाई स्वर्ग भन्न मिल्दैन । सुखशान्तिले बस्न पाउने ठाउँ स्वर्ग हो । उनले पुट्टवर्ती पुग्दा देखेको, भोगेको अनुशासन, कुशल व्यवस्थापन र शान्त वातावरणको प्रशंसा गर्दै लेखका छन्– द्वन्द्व, युद्ध र जङ्गली मानसिकताले आक्रान्त र पीडित मेरो हृदय यहाँको शान्त र स्वतन्त्र वातावरणमा सुरक्षित महसुस गर्दछ । धर्तीलाई मान्छेले नै स्वर्ग बनाउँदो रहेछ । कन्याकुमारी घुम्दा स्वामी विवेकानन्द मण्डप र श्रीपाद मण्डप रहेको सानो टापुमा पुगेपछि लेखकले अनुभूत गरेको आनन्दलाई यसरी वर्णन गरेका छन्–

त्यस ढुङ्गे टापुको माथि पुगेर चारैतिर हेर्दा गजब रमाइलो लाग्यो । समुद्रको जल हरदम नृत्य गरिरहँदो रहेछ, सिरिरी हावा चलिरहँदो रहेछ र त्यसको स्पर्शले शरीरलाई सदा स्फूर्त बनाउँदो रहेछ, मन पनि आनन्दले नाच्दो रहेछ । त्रिसागरको एकीकरणले मान्छेलाई एकताको सन्देश दिइरहँदो रहेछ । हरदम छचल्किरहने, नाचिरहने छालहरूले पनि मान्छेलाई सकृय जीवनको शिक्षा दिइरहँदो रहेछ । कन्याकुमारीमैं तामिल कवि तिरुवल्लवुरको मूर्तिमा पुगेपछिको अनुभवलाई लेखक यसरी वर्णन गर्छन्–

हामी एक सय चारवटा खुट्किला उक्लेर कविको मूर्तिसामु पुग्यौं र त्यहीँ पलेटी कसेर बस्यौं । त्यहाँ जति पनि मान्छे जान्थे कविका खुट्टामा ढोग्थे र बच्चाहरूलाई पनि ढोग्न लगाउँथे । हामीकहाँ कवि भानुभक्तको मूर्तिमा घन बजार्ने, उनको देनलाई तिरस्कार गर्ने कुसंस्कार वा बाँदर प्रवृत्ति हावी भैरहेको बेलामा भारतमा एउटा कविप्रति भएको श्रद्धा र सम्मान

देखेर म हर्षित भएँ। लेखक धेरै प्रसङ्गमा यसरी भावविह्वल भएका छन् । यस नियात्रास्ग्रहमा यस्तै अनेकौं रोचक सन्दर्भहरूको वर्णन पढ्न पाइन्छ ।

यद्यपि सृजन लम्सालका नियात्रामा घटना र दृश्यहरूको वर्णन त हुन्छ तर यात्रासित लेखकले भोगेका र महसुस गरेका अनुभूतिहरूको प्रवलता र उच्छलन भने त्यति हुँदैन । विषय र प्रसङ्गको कलात्मक प्रस्तुतिबिना यात्रावर्णन निबन्धयात्रा बन्न सक्दैन भन्ने तथ्य उनले कैयौं सन्दर्भमा बिर्सेका छन् । वास्तबमा नियात्रा भनेको न भ्रमणको प्रतिवेदन हो, न यात्राको समाचार हो । कतैकतै उनका नियात्राका प्रसङ्गहरू निबन्ध नबनेर अखबारी लेखजस्ता पनि बन्न पुगेका छन् । उनका निबन्धको सबैभन्दा सबल पक्ष भनेको उनको लेखकीय स्वाभिमान र विनयशीलता हो । उनको लेखाइमा प्रायः लेखकहरूमा भेटिने उपदेशात्मक आडम्बर भेटिँदैन । उनी यात्राप्रसङ्गको चर्चा गर्दा आफूलाई ओझेल पारेर घटना र विषयलाई ज्यादा उजागर गर्दछन् ।

लेखक जहाँजहाँ पुग्छन्, त्यहाँ उनको ध्यान ठूला र चर्चामा आइरहेका कुरामा भन्दा सूक्ष्म कुरामा जान्छ। डोटी राम्रो डडेल्धुरा भन्ने नियात्रामा डेड सय किलोमिटर लामो धनगढी–डडेल्धुरा राजमार्गमा एउटै पुल नभेटेको अनुभव होस् वा रामेश्वरम्को रामनाथस्वामी मन्दिरमा ठूलो रकम दान गर्ने दर्शनार्थीलाई पालो मिचेर अगाडि लगिएको प्रसङ्ग होस्, त्यसमा उनको सूक्ष्मदृष्टि देखिन्छ । हिन्दुहरूका चार धाममध्येको एक रामेश्वरम्मा भारतका महान् वैज्ञानिक मुस्लिम धर्मावलम्बी एपीजे अब्दुल कलामको सामान्य घरको खोजीमा नियात्राकारको व्यग्रता पनि यहाँ कुतूहलताका साथ प्रकट भएको छ ।

नियात्रा लेखनको कार्य चुनौतीको विधा हो । यात्रा वर्णन र यात्रासितै भोगिने अनुभूतिहरूको कलात्मक वर्णनद्वारा पाठकलाई वर्णित स्थानमा पुगेको र लेखकलाई अनुभूति भएजस्तै अनुभूति पाठकलाई पनि गराउन सक्नु नियात्रा लेखनको शक्ति र चुनौती हो । सृजन लम्साल कुनै प्रसङ्गमा यस चुनौतीमा खरो उत्रेका छन् भने कुनै प्रसङ्गमा केही चुकेका पनि छन् । यसरी साहित्यको शास्त्रीय कोणबाट हेर्दा केही आलोचना व्यहोर्नुपर्ने छिद्र भेटिए पनि लेखकको व्यक्तिगत यात्रामा पाइलापाइलामा बटुलेका रमाइला अनुभवहरूको वृत्तान्त हो 'भित्र बाहिरका पाइला' नियात्रासङ्ग्रह ।

girikhagendrakopila@gmail.com

आह्वान

■ विनोद नेपाल

कुरामात्रै कति गर्ने, आऊ हामी काम थालौँ,
आलस्य र स्वार्थ सबै, रछ्यानमा लगि फालौँ।

उन्नतिको शिखर भेट्न, साहसले अघि बढौँ
दरिद्रता, रोग, भोक, हामी सबै मिली मेटौँ।

निराशालाई मिल्काइदिऊँ, आशावादी बनौँ
नताकेर मुख अर्को, कर्म आफ्नो आफू गरौँ।

गन्तव्यमा पुगिँदैन, कुरी बसे, यतै कतै,
आँटे मात्र बन्छ देश, सँगसँगै अघि बढौँ।

❖❖❖

सिंहदरबार

■ शिव अपरिचित

आफ्नो छाता नओढेको
सिंहदरबार
राणाहरूको चिनो
शाहवंशको दुनो
पञ्चायतको कुनो
आज भोलि
प्लाष्टिक ओढ्ने भएछ ।

पश्चिमका पर्खालहरू
पुड्का भएछन्
दक्षिणतिर
धेरै ढोका खुल्दै रहेछन् ।

यसैले होला
अस्थिपञ्जर सिंहदरबार
कहिले डढेर घटेछ
कहिले लडेर ।

अपारदर्शी भूकम्पले
पारदर्शी बनाएको
सिंहदरबार
बालुवाटारसम्म
गाउँ-शहरसम्म
पारदर्शी भएछ
सिंहदरबार ।

कठै....!
सिंह या बाघले बोकेको झण्डा
तराईमा कुल्चँदा
पोलिँदा-थुकिँदा
आफ्नो चीरहरण हुँदा
चुपचाप
गणतन्त्र जपेर बस्यो ।
+++
कसैले भनेन
कोही बोलेन
सिंहदरबारको
नेपाल राष्ट्रको झण्डा
देशको झण्डा
स्याल्दर (प्लाष्टिक) ओढेर
गाउँ बस्ती
पुग्दै होला ?

सम्पदा-धरहरा झैँ
तस्बिर खोजेर
मयूरको प्वाँख जडेको
कागको रूप जस्तो
अब धाउन नपर्ने भो
मरेकाहरूले पीडितहरूले
पेट र मनको डढेलोलाई
आँसुले निभाए हुन्छ
दिन गनेर बसे हुन्छ ।

यसर्थ
बेथितिको सिंहदरबार
बधाई छ
गाउँ बस्ती बस्तीमा
पुगेकोमा बधाई छ
हार्दिक बधाई छ ।

❖❖❖

लेख

साहित्यमा महाकाव्यका तत्व

■ बद्रीप्रसाद भट्टराई

निपृष्ठभूमि

संस्कृत साहित्यमा अत्यधिक रूपमा 'काव्य' शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । त्यति मात्र होइन, काव्यलाई साहित्यकै पर्यायका रूपमा पनि लिइएको पाइन्छ, तर अचेल कथात्मक गठन र गुम्फन भएको कविताविशेषलाई काव्य भन्ने चलन छ । यसैले खण्डकाव्य र महाकाव्यलाई संक्षेपमा काव्यको संज्ञा दिइन्छ । त्यस्तै कुनै पनि कविको समग्र कवितालाई काव्यका रूपमा विवेचना गर्ने चलन पनि छ । अचेल कविता भन्नाले कुनै भाव, विचार या अनुभूतिविशेषलाई लिएर लेखिएको कुनै फुटकर रचना हो भन्ने बुझिन्छ । यसलाई स्फुट वा मुक्तक कविताको संज्ञा पनि दिन सकिन्छ (थापा, २०७३:३३) ।

व्युत्पत्ति

'काव्य' वा 'कविता' शब्द 'कवि'बाट बनेको हो । 'कवि' शब्दको व्युत्पत्ति 'कु' धातुमा 'अच्' प्रत्यय (ड) जोडेर निर्माण भएको हो र 'कु' धातुलाई 'व्याप्तिः आकाश' अर्थात् सर्वज्ञताको अर्थमा लिइएको छ (शर्मा, २०१९:८१६) । वैदिक साहित्यमा कवितालाई सर्वज्ञ र सर्वद्रष्टाका रूपमा लिइएको छ । यसैले कवितालाई मनीषी, परिभू र स्वयम्भूको रूपमा वर्णन गरिएको छ । मनीषीलाई विद्वान् परिभूलाई चारैतिरबाट घेर्ने र स्वयम्भूलाई आफै उत्पन्न भएको अर्थमा लिइएको छ । सङ्क्षेपमा कविलाई विद्वान्, व्यापक र स्वतःसिद्धका रूपमा लिइएको छ । अर्को शब्दमा, परिभूलाई अनुभूति र दृष्टिको क्षेत्रमा समेट्ने भोक्ता र द्रष्टाका रूपमा, त्यस्तै स्वयमम्भूलाई आफैमा सम्पूर्ण र सर्वज्ञको अर्थमा लिन सकिन्छ । यसै आधारभूमिले गर्दा वैदिक साहित्यमा कवि, द्रष्टा र ऋषिलाई समानार्थी शब्दका रूपमा व्यवहार गरिएको पाइन्छ । यस्तै गीतामा कविलाई ब्रह्माका रूपमा लिइएको पाइन्छ (थापा, २०७३:३४) ।

यसरी कविलाई सर्वज्ञ र सर्वद्रष्टाका रूपमा लिइएको पाइन्छ । यस्ता कविको रचनालाई विभिन्न आचार्यहरूले कविताको संज्ञा दिएका छन् ।

संस्कृत साहित्यमा विभिन्न सम्प्रदाय

१. अलङ्कार सम्प्रदाय

अलङ्कारलाई कविताको आत्माका रूपमा अलङ्कारवादीहरूले लिएका छन् । यस्ता अलङ्कारवादीहरूमा दण्डी, भामह, वामन, रुद्रट आदि छन् । 'अलम्' र 'कार' शब्दबाट अलङ्कार बनेको हो । 'अलम्' भनेको भूषण वा गहना हो । जसले भूषित गर्दछ वा सिँगार्दछ त्यही अलङ्कार हो । अलङ्कार के हो भन्ने सम्बन्धमा भामहको भनाइ छ- "शब्द र अर्थको वैचित्र्य नै अलङ्कार हो (भामह, काव्यलङ्कार) । यसरी शब्द र अर्थको वैचित्र्यबाट अलङ्कारको सिर्जना हुन्छ । यस्तै अलङ्कारको प्रयोगबाट कविताको जन्म हुन्छ भन्ने भनाइ यसबाट ध्वनित हुन्छ । यसै क्रममा वामनको उक्ति पनि उल्लेखनीय छ- "अलङ्कारबाट नै काव्य ग्राह्य हुन्छ र सौन्दर्य नै अलङ्कार हो (वामन, काव्यालङ्कार सूत्र

१.१-२) । यसरी यस सम्प्रदायका आचार्यहरू अलङ्कारमा विश्वास गर्छन् र अलङ्कारलाई कविताको आत्माको रूपमा लिन्छन् ।

२. वक्रोक्ति सम्प्रदाय

यस सम्प्रदायका आचार्यहरू वक्रोक्तिको कविताको प्राणतत्वका रूपमा लिन्छन् । 'वक्र' र 'उक्ति' शब्दको संयोगबाट 'वक्रोक्ति' बनेको छ । 'बक्र' भनेको बाङ्गो र 'उक्ति' भनेको भनाइ हो । बाङ्गो वा घुमाउरो भनाइ नै वक्रोक्ति हो । वक्रोक्तिवादका आचार्यको मतअनुसार वाक्वैदग्ध्यपूर्ण उक्ति नै बक्रोक्ति हो । अर्को शब्दमा भन्ने हो भने कलात्मक र विचित्र रूपमा भनिएको उक्ति नै वक्रोक्ति हो (कुन्तक, वक्रोक्ति जीवितम् १.१०) । यसैमा विभिन्न अलङ्कार अन्तर्भावका रूपमा छन् । यसै आधारमा आचार्य कुन्तकले वक्रोक्तिलाई काव्यको प्राणतत्व हो भनेका छन् (कुन्तक, वक्रोक्ति जीवितम् १.१०) ।

३. रीति सम्प्रदाय

यस सम्प्रदायका आचार्यहरू कविताका लागि पदविन्यासलाई महत्व दिन्छन् । यस सम्प्रदायका प्रमुख आचार्य वामनको भनाइ छ- "विशेष गुणहरूले युक्त रचना नै रीति हो वामन, काव्यालङ्कार सूत्र १२-७) ।" त्यस्तै विश्वनाथको भनाइ छ- "विशिष्ट पदरचना नै रीति हो (विश्वनाथ, साहित्य दर्पण पृ. ६५८) ।" यसरी यसबाट कवितामा विशिष्ट पदविन्यास हुन्छ भन्ने स्पष्ट हुन्छ । यसै आधारमा रीतिलाई काव्यको आत्मा भनिएको छ ।

४. औचित्य सम्प्रदाय

यस सम्प्रदायमा औचित्यलाई कविताको प्राण हो भनिएको छ । यस सम्प्रदायका प्रमुख आचार्य र वक्ता क्षेमेन्द्र हुन् । सादृश्य वस्तुको योग नै उचित हो भनिएको छ (क्षेमेन्द्र, औचित्य विचार चर्चा १:७) । एउटा सादृश्य र अर्को सादृश्यको बीच मात्र संयोग हुन सक्छ तर एउटा सादृश्य र अर्को असादृश्यको बीच भने योग हुन सक्तैन । यस प्रकारको भावलाई औचित्य भनिएको छ । यसबाट कवितामा औचित्यको निर्वाह हुनुपर्छ भन्ने स्पष्ट हुन्छ । यसै आधारमा रसलाई काव्यको आत्मा मान्दै औचित्यलाई प्राणतत्व हो भनिएको छ (क्षेमेन्द्र, औचित्य विचार चर्चा १:५) ।

५. ध्वनि सम्प्रदाय

वाच्यार्थ र लक्ष्यार्थबाहेक अन्य तेस्रो अर्थ अभिव्यक्त हुनेलाई व्यङ्ग्यार्थ भनिन्छ । यही व्यङ्ग्यार्थ भनिनछ । यही व्यङ्ग्यार्थलाई काव्यमा ध्वनि भनिन्छ । वाच्यार्थमा अभिधा हुन्छ । अभिधाशक्तिमा परम्परागत र व्यावहारिक अर्थ हुन्छ । अर्को शब्दमा, अभिधाले वास्तविक रूपले चलनचल्तीको अर्थ मात्र वहन गरेको हुन्छ । यसरी परम्पराको रूपमा र सोझो अर्थमा आउने अर्थलाई वाच्यार्थ भनिन्छ । त्यस्तै वाच्यार्थ बोध गराउने शब्दलाई वाचक भनिन्छ । वाक्यमा वाचक शब्द र वाच्यार्थ मात्र हुँदैन, लाक्षणिक शब्द र लक्ष्यार्थ पनि हुन्छ । वाच्यार्थद्वारा स्पष्ट नहुने अर्थलाई लक्षणद्वारा स्पष्ट गर्नुपर्ने हुन्छ । 'मेरो घर नारायणीमा छ' भनेर कसैले भन्यो भने नारायणीको बीच पानीको प्रवाहमा घर हुँदैन र हुन सक्तैन । यसैले यसको अर्थ नारायणीको किनारतिर घर होला भन्ने अडकल काट्नुपर्छ । यसरी अड्कल काट्नुपर्ने अर्थलाई लक्ष्यार्थ भनिन्छ, त्यस्तै अड्कल काट्नुपर्ने शब्दलाई लाक्षणिक शब्द भनिन्छ । यसरी ध्वनिमा वाच्यार्थ र लक्ष्यार्थबाहेक एउटा अर्को नयाँ अथ हुन्छ । मेरो घर नारायणीमा छ भन्नाले नारायणीको किनारातिर होला भन्ने अन्दाज गर्न सकिन्छ । यसबाहेक नारायणी भन्नाले नारायणी नदीमा पाइने स्वच्छता र स्वस्थताका साथै पवित्रता र धर्मप्राप्ति पनि हुन्छ भन्ने बुझाउँछ । यसरी

यसले सर्वथा नयाँ अर्थ पनि बुझायो । यसै नयाँ अर्थ बुझाउनेलाई व्यङ्ग्यार्थ भनिन्छ र यस्तै व्यङ्ग्यार्थ प्रदान गर्ने शब्दलाई व्यञ्जक शब्द भनिन्छ । यसरी ध्वनिमा व्यङ्ग्यार्थको प्रधानता हुन्छ ।

६. रस सम्प्रदाय

संस्कृत साहित्यमा विभिन्न सम्प्रदायहरूमध्ये रस सम्प्रदायलाई सर्वाधिक महत्व दिइएको छ । संस्कृत वाङ्मयमा रसलाई विभिन्न अर्थ र सन्दर्भमा लिइएको छ, तर साहित्यको क्षेत्रमा भने रसलाई आनन्दानुभूतिको अर्थमा व्यवहार गरिएको छ । साहित्यको सन्दर्भमा साहित्यविशेषको आस्वादनबाट प्राप्त हुने साहित्यिक आनन्द नै रस हो । यसैले नाट्यशास्त्रका आचार्य भरतमुनिको कथन छ- रसबिना कुनै पनि अर्थको प्रवर्तन हुँदैन (भरतमुनि नाट्यशात्र ६, पृ. २२८। उपनिषद्मा रसलाई आत्मानन्दका रूपमा लिइएको छ । त्यस्तै अग्निपुराणमा भनिएको छ- रस नै काव्यको प्राण हो (अग्नि पुराण, ३३७:३३) । यसै पृष्ठभूमिका आचार्य विश्वनाथ भन्छन्- "रसात्मक वाक्य नै काव्य हो (विश्वनाथ, साहित्यदर्पण, १.३ पृ.२३) । यसरी रसलाई नै काव्यको प्राणप्रतिष्ठापकका रूपमा लिइएको छ ।

पाश्चात्य साहित्यमा

पाश्चात्य साहित्यमा पनि कविताको स्वरूप र परिभाषाका विभिन्न मतमतान्तर पाइन्छन् । संस्कृत साहित्यमा कविताको स्वरूप र परिभाषालाई लिएर विभिन्न वाद वा सम्प्रदायको जन्म भएको पाइन्छ । पाश्चात्य साहित्यमा कविताको परिभाषाका सम्बन्धमा विभिन्न सम्प्रदाय नभए तापनि कविताका प्रवक्तालाई लिएर विभिन्न वादहरू जन्मेका पाइन्छन् ।

वर्डस्वर्थको कथनमा कविता प्रबल मनोवेगको स्वच्छन्द प्रवाह हो । यसको उत्पत्ति शान्तावस्थामा सञ्चित अनुभूतिहरूबाट हुन्छ (willan words worth) । वर्डस्वर्थको कथनमा कविताका लागि भावपक्षमा जोड दिइएको पाइन्छ । त्यस्तै अङ्ग्रेजी कवि शेलीले तीव्रतम दुःखको कथा नै सबभन्दा मीठो गीत हो भनेका छन् (Shelly) । कवितामा कल्पना र भावनाको आवश्यकतामा हड्सनले जोड दिएका छन् । उनको शब्दमा कल्पना र संवेगद्वारा गरिएको जीवनको व्याख्या नै कविता हो (W.H.Hudson) ।

कवितालाई परिभाषाको निश्चित सीमामा बाँध्ने क्रममा कवितामा अभिव्यक्ति पक्षका लागि पनि विशेष जोड दिइएको पाइन्छ । । अङ्ग्रेजी कवि कलरिजले कवितामा विशिष्ट पदविन्यास र सङ्गीतमा जोड दिएका छन् । उनको कथनअनुसार सर्वश्रेष्ठ पदावलीको सर्वश्रेष्ठ क्रमविधान नै कविता हो (Coleridge) । मेथ्यु आर्नल्डले कवितालाई जीवनको समालोचनाका रूपमा लिएका छन् (Matthew Armold) । आर्नल्डले कवितालाई जीवनको समालोचना भनेर थोरैमा धेरै भनेका छन् ।

समालोचना भनेर यसका लागि आवश्यक भाव, कल्पना, बुद्धि र अभिव्यक्ति वा शैली पक्ष स्वतः समाविष्ट भएका छन् । यसरी कवितामा भाव, कल्पना, बुद्धि र शैली तत्व हुनुपर्छ भन्ने भाव पनि ध्वनित हुन्छ । हड्सनले कवितामा कल्पना र भावना तत्वको आवश्यकतामा स्पष्ट शब्दमा उल्लेख गरेका छन् । उनी भन्छन्- "कल्पना र संवेगद्वारा गरिएको जीवनका व्याख्या नै कविता हो ।" कल्पना र भावनातत्वको उल्लेख प्रत्यक्ष रूपमा भए पनि कवितालाई जीवनको व्याख्या भनेर बुद्धि र अभिव्यक्तिपक्षको आवश्यकता पनि अप्रत्यक्ष रूपमा व्यञ्जित हुन्छ । कल्पना र भावनालाई गति र सङ्गति दिने कार्य र त्यस्तै व्याख्यालाई कलापूर्ण र प्रभावपूर्ण बनाउने कार्य बुद्धिपक्षको

हुन्छ । कवितालाई व्याख्याका रूपमा लिनाले यसको शैलीपक्षको आवश्यकता पनि टड्कारो भएको छ ।

नेपाली साहित्यमा

नेपाली साहित्यमा पनि यसको सर्वमान्य परिभाषा पाइँदैन । कविताका लागि आवश्यक तङ्गवको गणना र विवेचना गर्न सकिन्छ, तर पनि कवितालाई परिभाषाको सीमामा बाँध्न सकिन्न । महान् नाटककार बालकृष्ण समको भनाइअनुसार "कविता भावनाको बौद्धिक कोमलता हो । समको प्रस्तुत कथनबाट कवितामा भाव, बुद्धि, कोमलता र अभिव्यक्ति तत्व हुनुपर्छ भन्ने बुझिन्छ । कोमलता भन्नाले कल्पनाप्रति इङ्गित गरेको बुझिन्छ । त्यस्तै कविताको रचना इसारामा वा अव्यक्ततामा हुँदैन, यो अभिव्यक्तिमा मात्र हुन्छ । समको उक्त भनाइमा आत्मप्रकाशन वा अभिव्यक्ति स्वतः समाहित भएको छ ।

संस्कृत साहित्यमा प्रबन्धकाव्य

महाकाव्यलाई प्रबन्धकाव्यअन्तर्गत राखिएको छ । आनन्दवर्द्धनले प्रबन्धकाव्यमा कथावस्तुको सुदृढ योजना र रस प्रतिपादन हुनुपर्छ भनेका छन् । कथावस्तु अन्तर्गत नाटकीय सन्धि र सन्ध्यङ्गको प्रयोग र यसमा पनि अनुकूल अलङ्कारहरूको प्रयोग हुनुपर्छ भन्ने उनको विचार पाइन्छ । वास्तवमा प्रबन्धकाव्यमा एउटा कथात्मक गठन र गुम्फन हुन्छ । कथात्मक ढाँचामा मानवजीवन र जगत्को विशद पक्षको काव्यात्मक प्रस्तुति हुन्छ । प्रबन्धकाव्यलाई दुई रूपमा विभाजन गर्न सकिन्छ- (१) महाकाव्य (२) खण्डकाव्य ।

महाकाव्यको स्वरूप

संस्कृत साहित्यमा महाकाव्यको स्वरूपका सम्बन्धमा पहिलो चर्चा गर्ने आचार्य भामह -इसाको पाँचौं शताब्दी) हुन् र हेमचन्द्र (इसाको बाहौँ शताब्दी) ले पनि महाकाव्यको स्वरूप र परिभाषाको सम्बन्(धमा चर्चा गरेको देखिन्छ । यसमा भामह र दण्डीको विचार उल्लेख्य छ ।

आचार्य भामहले महाकाव्यमा वस्तुगठन, सर्गबद्धता र पञ्चसन्धिको निर्वाह हुनुपर्छ भनेका छन् । यसै क्रममा दूतसन्देश, यात्रा, युद्ध आदिको वर्णन पनि हुनुपर्छ भन्ने भामहको कथन छ । नायकका लागि महान् व्यक्तिको चरित्र र महान् कार्यको प्रस्तुति हुनु आवश्यक छ । यसका अतिरिक्त नायकको अभ्युदय र विजयको वर्णन पनि हुनु अनिवार्य छ । कलापक्षमा शिष्ट पदविन्यास र अलङ्कारयोजना हुनुपर्छ भन्ने भामहको भनाइ छ- भामह, काव्यालङ्कार १:१९-२१) ।

आचार्य दण्डी (इसाको छैटौँ शताब्दी) को विवेचनामा विस्तृतमा पाइन्छ । दण्डीले महाकाव्यमा कथावस्तु, नायक, रस चतुर्वर्गमध्ये एउटाको प्रयोग, प्राकृति वर्णन, अलङ्कारको प्रयोग, छन्दयोजना र सर्गबद्धता हुनुपर्छ भनेका छन् । कथावस्तुको आधारका रूपमा ऐतिहासिक र सदाश्रित हुनुपर्छ भन्ने दण्डीको भनाइ छ । गठनको सन्दर्भमा नाटकीय सन्धिले युक्त भएको शृङ्खलाबद्ध कथावस्तुका पक्षमा उनले आफ्नो विचार व्यक्त गरेका छन् । महाकाव्यको प्रारम्भ मङ्गलाचरणअन्तर्गत आशीर्वादात्मक, नमस्कारात्मक र वस्तुनिर्देशात्मक हुनुपर्छ भन्ने दण्डीको कथन पाइन्छ । सर्गबद्धताका क्रममा सर्ग ज्यादै ठूलो हुनुहुँदैन भन्ने पनि उनको विचार छ । उदात्त गुणले युक्त नायकको कल्पना पनि दण्डीले गरेका छन् । महाकाव्यमा रसका लागि उनले विप्रलम्भ शृङ्गारलाई महत्व दिएका छन् । महाकाव्यको उद्देश्यमा धर्म, अर्थ, काम र मोक्षमध्ये एउटाको प्रतिपादन हुनुपर्छ भन्ने दण्डीको कथन छ । त्यस्तै महाकाव्यमा छन्दप्रयोग र सर्गान्तमा छन्दपरिवर्तनको

आवश्यकतामा दण्डीले जोड दिएका छन् । उनको कथनअनुसार प्रकृति-वर्णनअन्तर्गत विभिन्न ऋतु, पर्वत, नगर, समुद्र, बगैँचा, जलविहार, उत्सव, चन्द्रोदय, सूर्योदय आदिको वर्णन हुनुपर्छ ।

आचार्य दण्डीको सैद्धान्तिक आधारमा विश्वनाथले साहित्यदर्पणमा विशेष चर्चा गरेका छन् । **सर्गबन्धो महाकाव्यं तत्रैको नायकः सुरः ।** भन्दै संस्कृति साहित्यमा महाकाव्यका लागि आधारग्रन्थका रूपमा विश्वनाथको सैद्धान्तिक मान्यतालाई सर्वोपरि स्थान दिइएको पाइन्छ । विश्वनाथको भनाइलाई निम्न रूपमा विवेचना गर्न सकिन्छ ।

कथास्रोत र गठन

महाकाव्यको तत्वको सम्बन्धमा विश्वनाथले दिएको लक्षणलाई निम्न रूपमा विवेचना गर्न सकिन्छ । महाकाव्यका लागि कथाको स्रोत ऐतिहासिक हुनुपर्छ । यसको गठन र गुम्फनमा नाटकीय सन्धिको निर्वाह भएको हुनुपर्छ । यसमा विभिन्न देवदेवीको स्तुति र आशिष समावेश हुनु आवश्यक छ । त्यस्तै महाकाव्यको वस्तुसङ्केत मङ्गलाचरणमा हुनु जरूरी छ । सज्जनको प्रशंसा, दुर्जनको निन्दा र प्रकृतिवर्णन पनि हुनुपर्छ ।

शिल्प

महाकाव्यको रचना सर्गमा बाँधिएको हुन्छ । अर्को शब्दमा, महाकाव्य विभिन्न सर्गमा विभाजित भएको हुन्छ । यसमा आठ सर्गभन्दा कम हुनुहुँदैन । सर्ग ज्यादै ठूलो र ज्यादै सानो हुनुहुँदैन । सर्गको अन्तमा आगामी घटना वा कथाको सूचना हुनुपर्छ । प्रत्येक सर्गको अलगअलग शीर्षक हुनु आवश्यक छ । कुनै पनि सर्गमा एउटै वा विभिन्न छन्दको प्रयोग हुनु आवश्यक छ, तर सर्गको अन्तमा छन्दको परिवर्तन हुनुपर्छ ।

नायक

कुनै देवता वा धीरोदात्त गुण भएका कुनै क्षत्री राजा महाकाव्यको नायक हुनुपर्छ । महाकाव्यको नायक शूर, वीर र धीर हुनु आवश्यक छ । महाकाव्यमा एउटा मात्र नायम पनि हुन सक्छ । उदाहरणका लागि कालिदासको कुमार संभवम् महाकाव्यमा एउटै नायक पाइन्छ । महाकाव्यमा एउटै वंशका क्रमिक रूपमा धेरै राजाहरू पनि नायकका रूपमा वर्णित हुन सक्छन् । कालिदासको रघुवंश महाकाव्यमा रघुकुलका धेरै राजाहरू नै नायकका रूपमा प्रस्तुत भएका छन् ।

रस

महाकाव्यमा शृङ्गार, वीर र शान्त रसमध्ये एउटा प्रमुख रूपमा प्रयोग हुनुपर्छ । अरू रसहरू पनि गौण रूपमा यथास्थान प्रयुक्त हुनु आवश्यक छ ।

उद्देश्य

महाकाव्यमा धर्म, अर्थ, काम र मोक्षमध्ये कुनै एउटा पुरुषार्थको प्रतिपादन हुनु आवश्यक छ ।

भाषा

महाकाव्यको भाषाका सम्बन्धमा विश्वनाथ मौन छन् । भामह (इसाको पाँचौँ शताब्दी) ले महाकाव्यका लागि शिष्ट र नागरजनमा प्रयुक्त हुने भाषा हुनुपर्छ भनेका छन् । हेमचन्द्र (इसाको बाह्रौँ शताब्दी) ले लोकमनोञ्जन नै महाकाव्यको गुण बताएका छन् । हेमचन्द्रको उक्त कथनबाट महाकाव्यको भाषामा सहजता र सरलता हुनुपर्छ भन्ने भावना अभिव्यक्त हुन्छ ।

पाश्चात्य जगत्मा

एरिस्टोटलको विचार

पाश्चात्य साहित्यजगत्मा महाकाव्यको सर्वप्रथम चर्चा गर्ने ग्रिसका आचार्य एरिस्टोटल

हुन् । उनले दुःखान्त (ट्रेजडी) नाटकको विस्तृत चर्चा गर्दा तुलनात्मक रूपमा महाकाव्यका स्वरूप र तत्वको विश्लेषण गरेका छन् । यस दृष्टिले उनको काव्यशास्त्र (Poetics) उल्लेखनीय छ । उक्त ग्रन्थमा एरिस्टोटलले महाकाव्यका लागि चार तत्वको उल्लेख गरेका छन्- (१) कथावस्तु, (२) चरित्र, (३) विचार र (४) पदावली ।

(१) कथावस्तुको स्रोत

महाकाव्यका लागि कथावस्तुको स्रोतका रूपमा एरिस्टोटलले दन्त्यकथालाई सर्वोपरि स्थान दिएका छन् । दन्त्यकथा अत्यधिक रूपमा जनमानसमा लोकप्रिय रहेको हुन्छ । यसरी परिचित र प्रचलित कथासँग प्रेक्षकहरूले आत्मसात् गरेका हुन्छन् । यस प्रकार पात्र र प्रेक्षकहरूको बीच तादात्म्य भावको स्थापनाको दिशामा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । यसै पृष्ठभूमिमा विरेचनाका लागि उपयुक्त स्थिति सिर्जना हुन्छ । यसैले एरिस्टोटलले महाकाव्यका लागि दन्त्यकथालाई मूल स्रोतका रूपमा महत्व दिएको देखिन्छ ।

कथावस्तुको गठन

जीवन र जगत्को पृष्ठभूमिमा महाकाव्यको रचना हुन्छ । अर्को शब्दमा, महाकाव्यमा जीवन र जगत्को विस्तृत अध्ययन र विश्लेषण हुन्छ । यस आधारमा महाकाव्यमा घटनाको बहुलता, चरित्रको विविधता र कथाको विस्तृतता हुन्छ । यसैलाई ध्यानमा राखी एरिस्टोटलले महाकाव्यको वस्तुगठनमा दुःखान्त नाटककै वस्तुविन्यासको चर्चा गरेका छन् । महाकाव्यको बीच एकअर्कोमा शृङ्खलाबद्ध रूप हुनु नै कथावस्तुको सुसम्बद्धता हो । महाकाव्यको विस्तृत आयाम हुने हुनाले प्राकृत र अतिप्राकृत तत्व महाकाव्यको विशद परिवेश र व्यापक पृष्ठभूमिमा समाहित हुन्छन् । यसरी अतिप्राकृत तत्वको समावेश दुःखान्त नाटकमा भन्दा महाकाव्यको विस्तृत धरातलमा सहज र स्वाभाविक हुन्छ । त्यस्तै वस्तुविन्यासमा कौतूहलपूर्ण स्थितिका लागि प्रतिकूल परिस्थिति र अभिज्ञान आदिले विशिष्ट भूमिका निर्वाह गर्न सक्तछ भन्ने पनि एरिस्टोटलको धारणा पाइन्छ ।

अवस्था

कथावस्तुको सन्दर्भमा एरिस्टोटलले एउटै कार्यलाई महत्व दिएका छन् । कार्यान्वितिमा आधारित कथावस्तुका तीन अवस्थाको पनि उनले उल्लेख गरेका छन्- प्रारम्भ, मध्य र अन्त्य ।

(२) चरित्र

दन्तकथा वा प्रसिद्ध कथातत्वलाई महाकाव्यको कथावस्तुको स्रोत मानिए झैँ महाकाव्यको मूल पात्र वा नायक उच्चतर चरित्र हुनुपर्छ भन्ने एरिस्टोटलको विचार पाइन्छ । उच्चतर चरित्र भन्नाले पात्र कुलीन, सम्पन्न र यशस्वी हुनुपर्छ भन्ने बुझिन्छ । साथै पात्र मानवीय स्वभावले युक्त भएको हुनुपर्छ भन्ने एरिस्टोटलको धारणा पाइन्छ । यस प्रकारको पात्र नै प्रेक्षकहरूका लागि संवेद्य हुन्छ ।

विचार

एरिस्टोटलको विचारअनुसार दुःखान्त नाटककै वैचारिक धरातलमा महाकाव्यको उद्देश्यको विवेचना गर्न सकिन्छ । जसरी दुःखान्त नाटकको आस्वादनले मनोवेगको विरेचन हुन्छ र त्यसबाट मानसिक शान्ति प्राप्त हुन्छ, ठीक त्यसरी नै महाकाव्यको आस्वादनबाट पनि मनोवेगको विरेचन र त्यसबाट मानसिक शान्ति पनि प्राप्त हुन्छ भन्ने एरिस्टोटलको विचार छ । तर पनि महाकाव्यको तुलनामा दुःखान्त नाटक बढी तीव्र र प्रभावकारी हुन्छ भन्ने विचार

एरिस्टोटलले व्यक्त गरेका छन् । महाकाव्यको विस्तृत आयामले गर्दा प्राकृत तत्वको मात्र होइन, अतिप्राकृत तत्व पनि महाकाव्यमा हुने र हुन सक्ने हुनाले महाकाव्यमा कौतूहल र विस्मयको समावेश हुन जान्छ । यसरी एरिस्टोटलले महाकाव्यको उद्देश्यका सम्बन्धमा विरेचनलाई प्रस्तुत गरेको र यसबाट मानसिक शान्ति र आह्लादपूर्ण स्थिति प्राप्त हुने तथ्यपट्टि स्पष्ट गरेको पाइन्छ ।

(४) पदावली

महाकाव्यको भाषाशैलीको सन्दर्भमा एरिस्टोटलले कलापूर्ण र गरिमापूर्ण भाषाशैली हुनुपर्छ भन्ने विचार व्यक्त गरेका छन् । महाकाव्यमा एउटै छन्दको प्रयोग गर्ने पक्षपातीका रूपमा एरिस्टोटल छन् । एउटै छन्दको प्रयोगले महाकाव्यको वर्णनमा प्रवाहपूर्णताको आविर्भाव हुन्छ, जसबाट महाकाव्यको गरिमा र महिमाको निर्वाह हुन्छ । यसका लागि एरिस्टोटलले षट्पदीजस्तो वीरोचित छन्दको प्रयोग हुनुपर्छ भन्ने विचार व्यक्त गरेका छन् ।

आजको सन्दर्भमा महाकाव्य

बदलिँदो समय र विविध प्रयोगले गर्दा महाकाव्यमा इतिहास र पुराणमा आधारित कथा र विषय हुनुपर्छ भन्ने कुनै अकाट्य नियम बनाउन सकिन्न । देवकोटाको **शाकुन्तल** महाकाव्यमा पौराणिक परिवेश, कथा र कथ्य भए पनि आधुनिकताको विम्ब र प्रतिविम्ब पाइन्छ । यसको प्रखर रूप उनको अर्को **सुलोचना** महाकाव्यमा पाइन्छ । आधुनिक सामाजिक पृष्ठभूमिमा उक्त महाकाव्यको रचना भएको छ । त्यति मात्र होइन, बालकृष्ण समको **चिसो चुह्लो** महाकाव्यको कथा र विषयवस्तुको दृष्टिले क्रान्तिकारी सिद्ध भएको छ । सन्ते दमाईं र गौरी क्षत्रीको बीच प्रणयजनित वातावरण र परिवेशमा **चिसो चुह्लो** महाकाव्यको संरचना भएको छ ।

सर्गका सम्बन्धमा पनि यति नै सर्ग हुनुपर्छ भन्ने कुनै कठोर नियम बनाउन सकिन्न । नेपाली साहित्यका महाकाव्यहरूमा सर्गबद्धतामा कुनै निश्चित र स्थिर रूप छैन । त्यसो त संस्कृत साहित्यमा पनि सर्गको सङ्ख्याका सम्बन्धमा कुनै कठोर नियम छैन । आठ सर्गभन्दा कम हुनुहुँदैन भन्ने नियम भने पाइन्छ । सर्गको सङ्ख्याका सम्बन्धमा महाकाव्यको आवश्यकता र स्वाभाविकता हेरेर मात्र वाञ्छित सर्गको उपयोग गर्नु उपयुक्त हुन्छ । यसै दृष्टिले छन्दको प्रयोगलाई पनि लिन सकिन्छ । अचेल गद्यकविताको प्रचलन बढ्दो छ । आधुनिक भावबोधको अभिव्यक्तिको सन्दर्भमा गद्यकविता एउटा सबल माध्यम भएको छ । यसैले महाकाव्यमा छन्दको प्रयोगको सिलसिलामा गद्यकविताको बहिष्कार गर्न सकिन्न । यसलाई पनि महाकाव्यको विशिष्ट अङ्गका रूपमा ग्रहण गर्नु समयोचित हुन आउँछ । समको **चिसोचुह्लो**मा गद्यकविताको विशिष्ट प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

महाकाव्यलाई रसका दृष्टिले शास्त्रीय नियममा बाँध्नु राम्रो होइन । महाकाव्यमा कुनै रसविशेषको प्रतिपादन हुनुपर्छ भन्ने विषय पनि बनाउन मिल्दैन । रसको प्रतिपादन नगरीकन पनि महाकाव्यको रचना हुन सक्तछ । संस्कृत साहित्यमा रसलाई काव्य वा साहित्यको प्राणप्रतिष्ठाका रूपमा लिइएको पाइन्छ । यसैको प्रभाव नेपाल र भारतका साहित्यमा परेको पाइन्छ । पछि पाश्तात्य साहित्यको प्रभावले गर्दा उपन्यासले आजको वर्तमान स्वरूप लियौ । यसैले आजको उपन्यासमा रसलाई आवश्यक तत्वका रूपमा लिन सकिन्न ।

समको **चिसोचुल्हो** महाकाव्यमा शास्त्रीय दृष्टिले रससिद्धान्तको प्रयोग गरिएको पाइँदैन ।

आजको सन्दर्भमा महाकाव्यका लागि कथा, पात्र, भाषाशैली, वातावरण, जीवनदर्शनलाई आवश्यक तत्वका रूपमा लिन सकिन्छ ।

सन्दर्भ ग्रन्थसूची

उपाध्याय, केशवप्रसाद (२०३०), साहित्य प्रकाश, काठमाडौँ : साझा प्रकाशन ।

गुलावराय (१९५८), काव्य के रूप, चतुर्थ संस्करण, दिल्ली : आत्माराम एन्ड सन्स ।

गौतम, कुलचन्द्र (२०१५), राघवालङ्कार, काठमाडौँ : नेपाल एकेडेमी ।

बन्धु, चूडामणि (२०३४), अनुसन्धान प्रबन्धको रूप र शैली, काठमाडौँ : पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।

तिमल्सिना, डिल्लिराम र भँडारी, माधव(२०२६), छन्द र अलङ्कार, तेस्रो संस्करण, फिदिम : प्रेमजनक पुस्तकालय ।

थापा, मोहनहिमांशु (२०७३), साहित्य परिचय, छैटौं संस्करण, ललितपुर : साझा प्रकाशन ।

शर्मा, ऋषभदेव (२०२०), काव्यमञ्जरी, द्वितीय संस्करण, काठमाडौँ : पुस्तक केन्द्र ।

शर्मा, बालचन्द्र (२०१९), नेपाली शब्दकोष, काठमाडौँ : रायल नेपाल एकेडेमी, २०१९ ।

सिग्द्याल, सोमनाथ शर्मा (२०२८), साहित्य प्रदीप, द्वितीय संस्करण, काठमाडौँ : पुस्तक संसार ।

द्विवेदी, राम अवध(१९५८), साहित्य रूप, इलाहावादः भारती भण्डार ।

भारद्वाज, राजदत्त (१९६३), काव्यशास्त्र की रूपरेखा, दिल्ली : सूर्य प्रकाशन ।

वर्मा, धीरेन्द्र (२०२०), हिन्दी साहित्य कोश, भाग १, द्वितीय संस्करण, वाराणसीः ज्ञानमण्डल लिमिटेड ।

त्रिगुणयत, गोविन्द (अज्ञात), शास्त्रीय समीक्षा के सिद्धान्त प्रथम भाग, दिल्ली : भारती साहित्य मन्दिर ।

त्रिगुणायत, गोविन्द (१९५९), शास्त्रीय के सिद्धान्त द्वितीय भाग, दिल्लीः भारती साहित्य मन्दिर ।

Beckson, Kari and Arthur Ganz(1960), A *Reader's Guide to Literary Terms,* New Yark: 3.19 Union Square West.

Encyclopaedia Brittanica, E.B. INC. London: William Burton, 1943–1873 Helen Hemingway Benton.

Guralnik, David.(1970), *Webster's New World Dictionary,* Indian Edition, Calcutta: Amerind Publishing Co.Pvt.Led.

Richards, I.A. (1969), *Principles of Literary Criticism,* Fourteenth Impression, London: Routled & Kegen Paul Ltd.

❖❖❖

२०७४ सालको बडादशैँ, शुभ-दिपावली, छठ पर्व तथा नेपाल संबत्को
उपलक्ष्यमा सम्पूर्ण ग्राहकवर्गमा
हार्दिक मङ्गलमय शुभकामना व्यक्त गर्दछौँ ।

नेपाल टेलिकम
परिवार

समीक्षा

पाठकीय दृष्टिमा 'भावबोध' कवितासङ्ग्रह

■ शङ्कर शाह

डाँडामा माथि बिहानीको घाम लाग्यो तिरिरी
पछेउरीको पल्ला उड्यो, बतास चल्यो सिरिरी ।

वरिष्ठ गायिका तीर्थकुमारीले गाउनुभएको यति राम्रो भावपूर्ण मीठो लयदार गीतका रचयिताले 'कविता के हो थाहा छैन, आफूलाई छन्दको ज्ञान छैन' भनी बारम्बार भनेको सुन्दा अचम्म लागेको थियो मलाई । हुन त छन्द विधाको जानकारी आफूलाई पनि पटक्कै छैन । कोशिस त गरिएको हो तर खोई के भएर हो आफूलाई नजुरेरै हो कि भेउ भने पाउन सकिएन ।

यसो सम्झिँदा २००९ सालतिरको हो जस्तो लाग्दछ । जुद्धोदय पब्लिक हाई स्कुलमा महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा पाल्नुभएको थियो । अग्ला कदका, उन्नत ललाट, घुम्रिएको कपाल, निश्छल अनुहार, कालो गलबन्दी सेरबानी लगाएका, निकै प्रभावकारी व्यक्तिले थियो उहाँको । पहिलोपल्ट देखेकै बेला म प्रभावित भएको थिएँ ।

हामी विद्यार्थीहरूलाई प्रवचन दिनुहुने क्रममा 'वर्षा' बालकविता वाचन गर्नुभएको थियो–

ओहो ! घार्घार घार्घार
झरझर ओ झरझर !
झिलिलिल्ली झिल्ल
सिलसिल मिलमिल मिल ।

शून्य आकाशमा मेघहरू छाई घार्घार घार्घार गर्दै झिलिलिल्ली चम्कदै झरी परेको वर्षा भएको शब्द चित्राभास महसुस भएको थियो । यतिका युगको अन्तरालपछि पनि गुरुदेव देवकोटाको कविता वाचन गर्दाको भव्य स्वरूप अद्यापि नजर आउँदछ । त्यति बेला कविता कसरी लेख्ने सन्दर्भमा महाकविले भन्नुभएको थियो, जुन कुरा अहिले पनि मेरो हृदयमा गुञ्जिरहेको छ । उहाँको कथनासुर आफूलाई मन परेको कविता लय हालेर या गुन्गुनाएर लेख्ने प्रयास गर्नुपर्दछ, लेख्दै जाँदा आफ से आफ मिल्दै जाने छन् । यो त भएन, मिल्दै मिलेन भनेर छाडिदिनु कदापि हुँदै हुँदैन । लेख्ने प्रयत्न गर्न चाहिँ छाडिदिनुहुँदैन । लेखिरहनुपर्दछ बारबार । आफूलाई त यही मान्यता नै लाग्दछ शिरोधार्य ।

भन्न खोजिएको के भने कविता तथा छन्दको ज्ञान छैन भन्नुहुने कवयित्री एवम् साहित्यकार सुश्री भद्रकुमारी घलेको बारेमा हो । उहाँबाट रचित "भावबोध" कवितासङ्ग्रह पढेपछि के भनूँ ! कस्तो कस्तो नराम्रो लाग्यो मलाई । के नेपाली कर्मचारी यति तल खसिसकेको छ त ? धत्तेरी ! अस्सी पार भएकी वृद्धा एवम् पूर्व मन्त्रीसित दुई लाख घुस लिनसक्ने सरकारी कर्मचारी कति गिरेका ! कति पतित ! अरू सर्वसाधारणको के हविगत हुने होला अड्डा अदालत धाउँदा ! यस पुस्तकको "घुस" शीर्षकका दुइटा कविता पढेपछि ताजुब

लाग्यो । के सरकारी कर्मचारीहरू वजनले घचेटेपछि मात्र फायल माथि बढाउँदछन् । नत्र अल्याङटल्याङ ! अनि भोलि ! अनि पर्सि !

'के गरौँ वृद्धा भएँ, म अलपत्र परेकी छु
त्यसैले घुस खुवाई काम गराउन
बाध्य भएकी छु ।'

अर्को–

'जमाना नयाँ आएको छ आज
घुसखोरी र कमिशनको छ राज ।'
घुस, पन्ना – ११९

घुस खुवाउन नहुने हो । बडा महाराजधिराजको दिव्य उपदेश बमोजिम घुस खाने र घुस खुवाउने दुवै अपराधी हुन् । तर जमाना बेग्लै भइसकेको छ गणतन्त्रको बेलामा । राजा छैन कसको डर ! केको त्रास ! त्यसैले सान्दर्भिक छ–

'त्यसैले घुस खुवाएकी छु
काम बनाउन चाहेकी छु ।'
घुस, पन्ना – १४६

यस किताबभित्र सँगालिएका कविताहरू समसामयिक, राजनीतिक, विषयहरूका छन् भने केही आध्यात्मिक एवम् नैतिक तथा जीवनका दुःख, विवशता, व्यवहारमा पर्ने असमर्थता । आफ्नै पीरमर्का र गुनासा निजी व्यक्तिगत विषयहरू पनि छन्, जुन दैनिकीमा लेखिएका जस्ता । तथापि व्यक्त गरिएका भावहरू कवयित्रीको मात्र नभएर सर्वसाधारण जनताहरूका पनि भान हुन्छ –

'मान्छेले मान्छे चिन्न गाह्रो छ
मान्छेको पहिचान झनै गाह्रो छ ।'
सङ्घर्ष, पन्ना – १२३

अर्को

'आज साह्रै दुःखी छु माग्नेलाई त्यसै फर्काएकी छु
माग्ने मान्छेलाई लाज छैन तर मलाई छ ।'
पैसा, पाना – १४३

अर्को पनि

'यही त जीवन हो जो हारजित हुन्छ
यही त जीवन हो सुखदुःख भोग्छ
यस्तै सुखदुःखले जीवन स्वाद चखाउँछ
यस्तै घटनाहरूले मान्छेको जीवन रँगाउँछ ।'
अभाव, पाना – १६८

हाम्रो देशमा प्रगतिशील तथा प्रजातान्त्रिक समूहका कवि एवम् साहित्यकारहरूको चर्चा परिचर्चा बहुतै हुने गरेको पाइन्छ । कतै गुटबन्दीमा नलागेका पृथक् कवि तथा साहित्यकारहरूका नाम पनि लिन चाहँदैनन् । कवयित्री भद्रकुमारी घले त्यस्तै अलगमा परेकी छिन् । उहाँका कविताहरूलाई बुढौलीको गन्गानको नाम दिने पनि होलान् ती खेमाले । प्रगतिशील साहित्यकार युगान युग जो व्यक्तिले जिन्दगीभर लेख, प्रबन्ध, तथा निबन्ध आदि गद्य विधामा लेख्दै बिताए । तर ७० वर्ष पुगेपछि कविता तथा गीत लेखन शुरु गरे । त्यसको नमूना–

देशका लागि मर्ने भए
देशभक्त नमारौँ
जनता पनि जहान हुन्
तिनलाई भोका नराखौँ ।'

०००

'थिचोमिचोसित जुध्ने
आँटी मान्छे मनपर्छ
यही जात भन्ने छैन
जुनसुकै पनि हुन्छ ।

यस्तो छाँट नपरेको, बेढङ्गका लय नमिलेका गीत पनि कस्तो ! अर्को प्रगतिशील लेखकले गाइरहुँ लाग्ने भनी तारिफ गरे त के भयो बडी बात । मुलुकी ऐन लागू भएपछि

के फेरि जातपातको कुरा। प्रगतिशील साहित्यका यस्ता हलुका प्रकारका गीतहरू भन्दा त भद्रकुमारी घलेका कविताहरू स्तरीय र वजनदार छन्।

कवयित्री तथा साहित्यकार सुश्री भद्रकुमारी घलेको व्यक्तित्व बारेमा के बयान गरुँ ! लामो फेहरिस्त नै बन्दछ। उहाँले हात हालेको विषयहरू सबैमा अब्बल तथा पूर्णरूपले उत्तम श्रेणीमा सफलता पाउनुभएको छ। शिक्षातर्फ मिडवाइफ नर्स गुजरात (इन्डिया) बाट र शास्त्रीको उपाधि काशी विद्यापीठ वाराणसी (इन्डिया) बाट प्राप्त गर्नुभएको थियो। काशी विद्यापीठद्वारा आयोजित सांस्कृतिक प्रतियोगितामा नाटक एवम् नृत्यमा प्रथम र चित्रकलामा दोस्रा। काठमाडौँ नगर विकास क्षेत्रबाट आयोजित कविता प्रतियोगितामा प्रथम।

श्री ५ महेन्द्र लगायत राजपरिवारका शाही सदस्यहरूका तथा अन्य विशिष्ट व्यक्तित्वहरूका थुप्रै व्यक्ति चित्रहरू उहाँले बनाउनुभएको थियो। विभिन्न विषयहरूमा जस्तै : इतिहास, तमुको वेद, चित्रकला आदिसहित साहित्यतर्फ कविता, कथा, निबन्धहरूका सङ्ग्रह, काव्य, महाकाव्यलगायत जम्माजम्मी एक सय पन्ध्रवटा पुस्तकहरू लेखिसक्नुभएको छ।

पञ्चायतकालमा राजनीतिमा प्रवेश गरी श्रम तथा समाजकल्याण मन्त्री हुनुभयो आफ्नै बुताले। साँच्चै भन्ने हो भने उहाँ बहुमुखी प्रतिभाकी धनी (१) इतिहासकार (२) कलाकार (३) कवयित्री तथा साहित्यकार (४) मिडवाइफ नर्स (५) नर्तकी (६) मन्त्री आदि सर्वत्रमा आफ्नो प्रतिभा, कवित्व, कला, शीप, कार्यदक्षता औ नेतृत्व आदि प्रदर्शन गर्नुभयो दृष्टान्तको रूपमा। तर मार खानुभयो समाजसेवा गर्न खोज्दा समाज कल्याणमन्त्री भइसकेकीले। घुस खुवाउनुपर्‍यो। यही विडम्बना !

गुण र दोष सबैमा हुन्छ नै ! यो त मानवको स्वाभाविक लक्षण हो। उहाँका कवितामा दोष नभएको हुँदै होइन। उहाँका कविताहरू अलि खुकुला छन्, झोलिएकासरि। अलि कसिएको औ भरिएको भए सफल र सुन्दर खालका कविता हुने थिए। चरित्र, आचरणजस्ता कवितालाई बेग्लाबेग्लै लेख्नुसट्टा एउटै लेखिएको भए बढिया हुने थियो। अरू पनि छन् : त्याग, त्याग, त्याग, आत्मा, आत्मा, परमात्मा, परमात्मा, परमात्मा, पैसा, पैसा, भावना, भावना, घुस, घुस, अर्थ अभाव, अभाव, अभाव, सहयोग, सहयोग, सहयोग आदि सबै तीन चारवटाको साटो एउटैमा रचना गरिएको भए कसिलो, खँदिलो, गहकिलो, छरितो, भरिलो ज्यादै उम्दा विशिष्ट कोटीका कविता हुने थिए। **बुढौलीको गन्थनजस्तो** अरूले भन्न पाउने थिएन। पढूँ पढूँ लाग्ने हुने थियो होला मनोहारी। अन्तमा कविताहरूको सङ्कलनको शीर्षक 'भावबोध' उचित नै जँचेको पाइन्छ।

सन्दर्भसूची :

महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा– सुनको बिहान/ सुश्री भद्रकुमारी घले– वृद्ध बोध (भाग –९)/ "रचना" वर्ष ४६ पूर्णाङ्क ९१ कात्तिक-मङ्सिर २०६३, २०७४ वैशाख-जेठ

आशियाना, रङ्गचोक
२२२/४७ गल्कोपाखा मार्ग, ठमेल

विद्वान्हरू बोल्छन्, किनकि उनीहरूसँग बोल्नका लागि केही हुन्छ। मूर्खहरू बोल्छन्, किनकि उनीहरूलाई केही भन्नु छ – **प्लेटो**

नेपाल संसारकै सबभन्दा सुन्दर देशको साथसाथै विविधताको देश पनि हो भन्न म कहिल्यै हिच्किचाउँदिनँ – **टोनी हेगन**

समालोचना

'मेरो आँखालाई राख्ने फूलबारी छैन' गीतमा मनोवादात्मक अभिव्यक्ति

■ गुरूप्रसाद पोखरेल

वस्तुसार

(प्रस्तुत अध्ययनमा गीतकार हरिभक्त कटुवाल (जीवनकाल : वि.सं. १९९२-वि.सं. २०३७) द्वारा रचना गरिएको, नारायण गोपालद्वारा स्वरबद्ध गरिएको र अम्बर गुरुङद्वारा सङ्गीत भरिएको मेरो आँखालाई राख्ने फूलबारी छैन गीतको मनोवादात्मक अभिव्यक्तिका आधारमा सङ्कथन विश्लेषण प्रस्तुत गरिएको छ । सङ्कथन त्यस्तो भाषिक अभिव्यक्ति हो, जुन एकसार वाक्यका रूपमा वा यसभन्दा माथिको जुनसुकै तहको संरचनाका रूपमा रहेको हुन्छ । कुनै गम्भीर भाषण, घोषणा, व्याख्यान, अन्तर्वार्ता, विज्ञापन, चुट्किला, संवाद, मनोवाद, अनुच्छेद, कुनै पनि कथन वा लेखमा जोडिएको भाषिक अभिव्यक्तिलाई सङ्कथन भनिन्छ । प्रस्तुत गीति संरचनामा समाख्याताले एक्लोपनको आभास गर्दै प्रेमानुनय गरेको देखिन्छ साथै यहाँ समाख्याता सक्रिय र सन्दर्भ सहभागी निष्क्रिय भूमिकामा देखिन्छन् ।)

प्रमुख शब्दावली : सङ्कथन विश्लेषण, समाख्याता, मनोवादात्मक अभिव्यक्ति, सम्बोधित

१. विषय परिचय

मेरो आँखालाई राख्ने फूलबारी छैन गीतकार हरिभक्त कटुवाल (जीवनकाल : वि.सं. १९९२-वि.सं. २०३७) द्वारा रचना गरिएको चर्चित गीत हो । नारायण गोपालद्वारा स्वरबद्ध गरिएको यस गीतलाई अम्बर गुरुङले सङ्गीत भरेका हुन् । उक्त गीत **नारायण गोपालका गीतहरू** नामक गीति पुस्तकमा सङ्कलित छ । प्रस्तुत आधुनिक गीत एकल मनोवादात्मक गीति सङ्कथन हो । यसमा समाख्यातालाई आफू एक्लो भएको अनुभूति भएपछि उत्पन्न विचारका ज्वारभाटाहरूलाई मनोवादात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिएको देखिन्छ । समाख्याताले आफू एक्लो भएको अनुभव गर्दै प्रेमी/प्रेमिकासँग प्रेमको आग्रह गरिरहेको यस गीतमा सन्दर्भ सहभागीलाई सम्बोधन गरेको छ । लामाछोटा २४ पङ्क्तिपुञ्जमा संरचित प्रस्तुत गीतमा मूलतः समाख्याताको एकल अभिव्यक्ति प्रकट भएको छ र यही अभिव्यक्तिगत संरचनाको सङ्कथन विश्लेषण गर्नु यस अध्ययन पत्रको मुख्य विषय हो ।

सङ्कथन सामान्यतः भाषावैज्ञानिक एकाइ हो । यसभित्र भाषिक एकाइहरूको एकता, सूचनाको साङ्गठनिकता र पाठगत संरचनाजस्ता कुराहरू रहन्छन् । एकान्वितियुक्त संरचनाबद्ध भाषिक रूपमा अभिव्यक्त सन्देशयुक्त कथनलाई सङ्कथन भनिएको छ (ज्ञवाली, २०६७ : १०) । सङ्कथन त्यस्तो भाषिक अभिव्यक्ति हो जुन एकसार वाक्यका रूपमा वा यसभन्दा माथिको जुनसुकै तहको संरचनाका रूपमा रहेको हुन्छ । कुनै गम्भीर भाषण, घोषणा, व्याख्यान, अन्तर्वार्ता, विज्ञापन,

चुट्किला, संवाद, मनोवाद, अनुच्छेद, कुनै पनि कथन वा लेखमा जोडिएको भाषिक अभिव्यक्तिलाई सङ्कथन भनिन्छ । सङ्कथनमा कुनै व्यक्तिले आफूलाई वक्ताका रूपमा प्रस्तुत गरेको र कुनै व्यक्ति वा विषयप्रति आफ्नो भनाइलाई सङ्गठित गरेको हुन्छ । सङ्कथन वक्ता, स्रोता र विषय समाहित भएको उच्चार हो (गौतम, २०७० : ५७१) । सङ्कथन विश्लेषणमा प्रयोक्ताको आशयको खोजी गरिन्छ । यसमा भाषिक रूपले तानेर ल्याउन सक्ने अर्थको खोजी गरिन्छ तर भाषिक सन्दर्भभन्दा बाहिर गई अर्थलाई हेरिँदैन । कुनै पाठभित्र सहभागी, विषय, सन्दर्भ र सूचना स्थिति रहेका हुन्छन् । कौतूहल सिर्जना, एकान्विति सिर्जना र कथारेखाको निरन्तरताका लागि पूर्वसन्दर्भ र पश्चसन्दर्भ रहेका हुन सक्छन् । त्यस्तै भाषिक अभिव्यक्तिमा प्रतिज्ञप्तिसूचक र अप्रतिज्ञप्तिसूचक शब्द, लुप्त संरचना, शब्द शृङ्खला, ध्वनि, लय, सन्दर्भ अध्ययन आदि रहेका हुन्छन् । यसरी पाठ कसरी एकीकृत छ भनी अध्ययन गर्ने विभिन्न सिद्धान्तहरूको समष्टि सङ्कथन विश्लेषण हो । यो कुनै सम्बद्ध विषयको आदिदेखि अन्तसम्मको शृङ्खलाबद्ध भाषिक अभिव्यक्ति हो । यस अध्ययन पत्रमा सङ्कथन विश्लेषणका विविध उपकरणहरूमध्ये मनोवादात्मक अभिव्यक्तिलाई आधार बनाई उक्त गीतको विश्लेषण प्रस्तुत गरिएको छ ।

२. अध्ययनको समस्या र उद्देश्य

गीत आफैमा एउटा सङ्कथन हो । यहाँ **मेरो आँखालाई राख्ने फूलबारी छैन** गीतको सङ्कथन विश्लेषण नै मूल समस्या हो । यसअन्तर्गत **मेरो आँखालाई राख्ने फूलबारी छैन** गीतमा के कस्तो मनोवादात्मक अभिव्यक्ति प्रकट भएको छ ? सो प्रस्ट पार्नु नै यस अध्ययनको मुख्य समस्या र उद्देश्य रहेको छ ।

३. अध्ययनको सीमाङ्कन

प्रस्तुत अध्ययन पत्र मुख्यत: **मेरो आँखालाई राख्ने फूलबारी छैन** गीतको सङ्कथन विश्लेषणसँग सम्बन्धित रहेको छ । यस गीतको अध्ययन सङ्कथन विश्लेषण सिद्धान्तका विविध आधारमा गर्न सकिन्छ तथापि यस अध्ययन पत्रमा सङ्कथन विश्लेषण सिद्धान्तका सम्पूर्ण आधारमा अध्ययन नगरी मनोवादात्मक अभिव्यक्तिका आधारमा मात्र अध्ययन गरिएको छ । यो नै यस अध्ययनको सीमाङ्कन हो ।

४. अध्ययन विधि

४.१ सामग्री सङ्कलन विधि

प्रस्तुत अध्ययन साहित्यिक अध्ययन भएकाले तदनुरूपकै सामग्री सङ्कलन तथा विश्लेषण विधिको उपयोग गरिएको छ । यस अध्ययनमा गीतकार दिनेश अधिकारीद्वारा लिखित **मेरो आँखालाई राख्ने फूलबारी छैन** गीतलाई नै आधार सामग्री बनाई नारायण गोपालको आवाजमा आवद्ध **नारायण गोपालका गीतहरू** पुस्तकबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । त्यस्तै सङ्कथन विश्लेषण सिद्धान्तसम्बन्धी लेखिएका पुस्तक, लेख र अध्ययन पत्रबाट पनि आवश्यक सामग्रीहरू उपयोग गरिएको छ । यस क्रममा प्रस्तुत अध्ययनको सामग्री सङ्कलन मुख्यत: पुस्तकालयीय अध्ययन कार्यबाट सम्पन्न गरिएको छ ।

४.२ विश्लेषणको ढाँचा

प्रस्तुत अध्ययनका निम्ति सङ्कलित सामग्रीको विश्लेषण गर्ने सैद्धान्तिक आधार सङ्कथन विश्लेषण सिद्धान्तलाई बनाइएको छ । सङ्कथन विश्लेषणसम्बन्धी सिद्धान्त सैद्धान्तिक पर्याधारअन्तर्गत दिइएको छ । यस अध्ययनमा **मेरो आँखालाई राख्ने फूलबारी छैन**

गीतको विस्तृत एवम् सूक्ष्म पठन गरी मूल समस्याको प्राज्ञिक निष्कर्षमा पुगिएको छ। यसरी सङ्कथन विश्लेषण सिद्धान्तमा आधारित भई सामग्रीको विश्लेषण गरिएको हुनाले यस अध्ययनमा ज्ञानको प्रतिपादन निगमनात्मक विधिबाट गरिएको छ। यस अध्ययनमा सामग्रीको सङ्कलन तथा विश्लेषणका क्रममा आंशिक रूपमा आगमनात्मक विधिको पनि उपयोग गरिएको छ। नयाँ सिद्धान्तको स्थापना गर्ने उद्देश्य नराखी स्थापित सिद्धान्तको प्रयोगद्वारा सामग्रीको विश्लेषण गरिएको हुनाले मूलतः यो अध्ययनमा निगमनात्मक एवम् विश्लेषणात्मक विधिमार्फत सामान्यीकरण गर्दै निष्कर्षमा पुगिएको छ।

५. सैद्धान्तिक पर्याधार

सङ्कथन विश्लेषणका विविध आधार र उपकरणहरू शब्द साहचर्य, ध्वनि पद्धति, लय विधान, अनुच्छेद संरचना, संवाद, मनोवाद, संसक्ति व्यवस्था आदिमध्ये यहाँ मनोवादसम्बन्धी सैद्धान्तिक अवधारणालाई सङ्क्षेपमा प्रस्तुत गरिएको छ :

मनको अन्तर तहमा रहेको कथन नै मनोवाद हो। यो कथन मनको भित्री तहमा गहिरो गरी रहेको कथन हो। यो एकल पात्रको कथन हो तर त्यस कथनमा ऊ एक्लो हुँदैन। उसको मनोरचनामा अन्य सहभागी पात्रहरू रहेका हुन्छन्, निश्चित विषय सन्दर्भ र परिवेश रहेको हुन्छ तर ती सहभागी पात्रहरू निस्क्रिय रूपमा रहेका हुन्छन्। मनोवादमा समाख्याताले आफ्ना विचार, तर्क आदिको आफैबाट पुष्टि गरेको हुन्छ। उसले पाठकमाथि बारुदी वर्षा गरेको हुन्छ, कार्यको व्याख्या गरेको हुन्छ। यसमा समाख्याताले आरोपित स्रोतामाथि विश्वास गरेको हुन्छ र आरोपित स्रोताले आफूमाथि विश्वास गरेको कुरामा विश्वस्त भएर अगाडि बढ्छ। मनोवादमा स्रोताको प्रतिक्रिया प्रस्तुति हुँदैन। यसमा विशिष्ट सम्बोधितको अपेक्षा गरिएको हुन्छ। मूलतः पाठक मनोवादको श्रवण तथा पठनपछि मूल्याङ्कनकर्ताका भूमिकामा पुग्छ। ऊ आदर्श प्रेमी, त्यागी, निडर, साहसी, कर्तव्यनिष्ठ आदि निष्कर्ष निकाल्दछ (गौतम, २०७३ : १-४)।

६. गीतको पूर्णपाठ

१. मेरो आँखालाई राख्ने फूलबारी छैन
तिम्रो मुहारमा राखूँ कि)[२]
मेरो बतासलाई बाँध्ने सुगन्ध छैन
तिम्रो निश्वासमा बाधूँ कि
मेरो आँखालाई राख्ने .....

२. (पहाड भन कि मधेश फाँट
घुमेकै म पनि)[२]
वैशाख भन कि पानीको रिमझिम
रुझेकै म पनि
त्यसरी पनि जीवन फुल्छ
जसरी फुल्छ वन
मार्नलाई बाँकी रहेन केही
(बाँकी छ यौटै मन)[२]
(मेरो यही मनलाई राख्ने घुम्तीघर छैन
तिम्रो दोभानमा राखूँ कि)[२]
मेरो आँखालाई राख्ने .....

३. (उदास भन कि खुसी भन कि
भएकै म पनि)[२]
राम्रा नराम्रा दुवै नै ठानी
भएकै म पनि
जता नै पनि जोवन फुल्छ
जसरी फुल्छ फूल
मायालु मात्र बेग्ला बेग्लै
(मायाको एउटै फूल)[२]

(मेरो मायालाई राख्ने भ्यालखाना छैन
तिम्रो नजरमा राखूँ कि)[२]
मेरो आँखालाई राख्ने फूलबारी छैन
तिम्रो मुहारमा राखूँ कि
मेरो आँखालाई राख्ने .....

७. गीतको विश्लेषण

मेरो आँखालाई राख्ने फूलबारी छैन गीतको विश्लेषण सङ्कथन विश्लेषणका विभिन्न सैद्धान्तिक आधारहरूमध्ये मनोवादका आधारमा यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

७.१ मनोवादात्मक अभिव्यक्ति

मेरो आँखालाई राख्ने फूलबारी छैन नारायण गोपालद्वारा गाइएको र दिनेश अधिकारीद्वारा रचना गरिएको चर्चित गीति सङ्कथन हो । मनोवादात्मक शैलीमा एकल अनि भावात्मक अभिव्यक्ति प्रस्तुत गरिएको यस सङ्कथनमा समाख्याताले आत्मकथन अभिव्यक्त गरेको देखिन्छ । समाख्याताकेन्द्री कथन केन्द्रीय भएको यस गीतमा समाख्याता युवक वा युवती को हुन् भन्ने कुरा प्रस्ट छैन । त्यसैगरी गीतमा सन्दर्भ पात्र युवक वा युवती को हुन् भन्ने कुरा पनि प्रस्ट छैन । यद्यपि यहाँ सन्दर्भ पात्रको रूपमा प्रेमी/प्रेमिकाको उपस्थिति देखिन्छ । यस सङ्थकनमा समाख्याताले सन्दर्भ सहभागीलाई सम्बोधन गरी सोझै आफ्नो भावना व्यक्त गरेका छन् र प्रत्यक्ष रूपमा पाठक/भावक/स्रोता/सम्बोधितसँग आफ्नो स्थितिलाई प्रस्ट पारेका छन् । उदाहरणका लागि यो गीति अंशलाई लिन सकिन्छ :

मेरो आँखालाई राख्ने फूलबारी छैन
तिम्रो मुहारमा राखूँ कि
+ + +
मेरो मायालाई राख्ने भ्यालखाना छैन
तिम्रो नजरमा राखूँ कि ।

प्रस्तुत गीतमा समाख्याता आफू एक्लो भएको अनुभव गर्दै प्रेमी/प्रेमिका सामु प्रेमको आग्रह गरिरहेको देखिन्छ । आफू एक्लो भएको अनुभवमा प्रेमी/प्रेमिकाले आफ्नो प्रेमी/प्रेमिकालाई मेरो आँखालाई राख्ने फूलबारी छैन त्यसैले तिम्रो मुहारमा राखूँ कि भन्ने चाहना प्रकट गरेको छ । त्यस्तै समाख्याताले आफ्नो बतासलाई बाँध्ने सुगन्ध नभएको अनुभव गर्दै प्रेमी/प्रेमिकालाई तिम्रो निश्वासमा बाँधू कि भन्दै आफ्नो प्रेम निवेदन प्रस्तुत गरेको/गरेकी छ/छे । उक्त भनाइलाई यी गीति अंशले पुष्टि गर्दछन् :

मेरो आँखालाई राख्ने फूलबारी छैन ।
तिम्रो मुहारमा राखूँ कि
मेरो बतासलाई बाँध्ने सुगन्ध छैन
तिम्रो निश्वासमा बाँधू कि ।

माथि प्रस्तुत भएको स्थायीका रूपमा आएको उक्त सन्दर्भ समाख्याताले एकोहोरो, गहन र तर्कपूर्ण रूपमा प्रेमी/प्रेमिकासमक्ष प्रस्तुत गरेको देखिन्छ ।

प्रस्तुत गीतका दुईओटा अन्तरामध्ये पहिलो अन्तरामा समाख्याताले पहाड, मधेश सबैतिर घुमेको, वैशाख र पानीको रिमझिममा रुझेको आफ्नो अवस्थालाई प्रस्तुत गरेको छ । यहाँ समाख्याताले आफ्ना विचार, तर्क र धारणालाई आफैबाट पुष्टि गरेको/गरेकी छ/छे । समाख्याता भन्छ/भन्छे :

पहाड भन कि मधेश फाँट
घुमेकै म पनि
वैशाख भन कि पानीको रिमझिम
रुझेकै म पनि ।

वनमा स्वतःस्फूर्त रूपमा फूल फुलेजस्तै आफ्नो जीवन पनि झुलेको, आफूलाई मार्नलाई

बाँकी मन रहेको र त्यस मनलाई राख्न आफूसँग घुम्तीघर नभएका कारण तिम्रो दोभानमा राखूँ कि भन्दै प्रेमी/प्रेमिकाप्रति आफ्नो मनोभाव समाख्याताले यसरी प्रस्तुत गरेको/गरेकी छ/छे :

त्यसरी पनि जीवन झुल्छ
जसरी फुल्छ वन
मार्नलाई बाँकी रहेन केही
बाँकी छ यौटै मन
मेरो यही मनलाई राख्ने घुम्तीघर छैन
तिम्रो दोभानमा राखूँ कि ।

प्रस्तुत गीति अंशमा समाख्याताले प्रेमी/प्रेमिकाप्रति आफ्नो विचारको बारुदी वर्षा गरेको/गरेकी छ/छे । यहाँ समाख्याताले आरोपित प्रेमी/प्रेमिकाप्रति विश्वास गरेको छ र आफ्नो विचार प्रवाहित गरिरहेको देखिन्छ ।

प्रस्तुत गीतको दोस्रो अन्तरामा सन्दर्भ सहभागीले उदास, खुसी, राम्रो, नराम्रो जे भने पनि आफू नै भएको सन्दर्भ समाख्याताले प्रस्तुत गरेको छ । त्यस्तै फूल फुलेजस्तै यो जीवन पनि फुल्छ, मायालु अनेक भए पनि माया एउटै हुन्छ तर आफ्नो मायालाई राख्ने भ्यालखाना नभएकाले प्रेमी/प्रेमिकाको नजरमा राख्ने आशयलाई समाख्याताले एकालायीय ढङ्गले प्रस्तुत गरेको/गरेकी छ/छे । जस्तैः

उदास भन कि खुसी भन कि
भएकै म पनि
राम्रा नराम्रा दुवै नै ठानी भएकै म पनि
जता नै पनि जोवन फुल्छ
जसरी फुल्छ फूल
मायालु मात्र बेग्लाबेग्लै
मायाको एउटै फूल
मेरो मायालाई राख्ने भ्यालखाना छैन
तिम्रो नजरमा राखूँ कि !

यसरी प्रस्तुत गीति सङ्कथनमा समाख्याताद्वारा मनमा गुम्सिएर रहेको आफ्नो प्रेम निवेदनलाई प्रस्तुत गरिएको छ । यहाँ समाख्याताले सम्बोधितप्रति आफ्नो कथनको पुष्टि गरेको छ । त्यसकारण उक्त गीति संरचना समाख्याताको विशिष्ट अनुभूति बनेर देखापरेको छ ।

८. निष्कर्ष

प्रसिद्ध कवि तथा गीतकार हरिभक्त कटुवालद्वारा रचिएको, नारायण गोपालद्वारा गाइएको अनि अम्बर गुरुङद्वारा सङ्गीत भरिएको **मेरो आँखामा राख्ने फूलबारी छैन** शीर्षकको गीत मनोवादात्मक गीति संरचना हो ।

मनोवादात्मक एकालापीय कथन शैलीमा संरचित प्रस्तुत गीति सङ्कथनमा समाख्याताले आफू एक्लो भएको अनुभूतिलाई सन्दर्भ सहभागी प्रेमी/प्रेमिकासक्षम प्रेम निवेदन प्रकट गरेको/गरेकी छ/छे । समाख्याताले आफ्नो आँखालाई राख्ने फूलबारी नभएको, आफ्नो मनलाई राख्ने घुम्तीघर नभएको र आफ्नो मायालाई राख्ने भ्यालखाना नभएकै कारण आफू एक्लो भएको अनुभूति गीतमा उल्लेख गरेको देखिन्छ । समाख्याताको एकतर्फी विचार, धारणा, तर्क, मान्यता प्रस्तुत भएको यसमा समाख्याताले सम्बोधितप्रति विचारको बारुदी वर्षा प्रकट गरेको देखिन्छ । यहाँ समाख्याताले एक्लोपनको आभास गर्दै प्रेमानुनय गरेको देखिन्छ । यस गीति संरचनामा समाख्याता सक्रिय र सन्दर्भ सहभागी निष्क्रिय भूमिकामा देखिन्छन् ।

उप -प्राध्यापक
पद्मकन्या बहुमुखी क्याम्पस,
बागबजार, काठमाडौं

चार मुक्तक

■ ज्ञान उदास

मेरो कमजोरीलाई ठूलो पर्दामा नउतार
कमजोरी खेलाउँदै आफूलाई सर्ममा नपार
आँखै आँखाको डिलमा बाटो बनाइदिएको छु
बाटोमा हिँड्न नसक्दा मलाई नसराप ।

(१)

मेरो विश्वासलाई तिमी कतै आधात नपार
मुटुको कमजोर ढुकढुकी नशामा नउतार
भित्री मनको बस्तीमा महल बनाइदिएको छु
महलमा बास नपाउँदा मलाई गाली नगर ।

(२)

छिनछिनमा तिम्रो खबर लिइरहूँ जस्तो लाग्छ
आँखामा राखेर तिमीलाई पिइरहूँ जस्तो लाग्छ
तिमी भने किन हो मलाई पराई ठान्छौ
तिम्रो फाटेको मनलाई मायाले सिइरहूँ जस्तो लाग्छ ।

(३)

सपनीमा पनि तिमी आइदिएहुन्थ्यो जस्तो लाग्छ
बिर्सिसकेको जीवनको गीत गाइदिएहुन्थ्यो जस्तो लाग्छ
मैले अतीत सबै भुलिसकें भूत के होला किन्न
बरु अहिल्यै इन्द्रेणीको हार लाइदिएहुन्थ्यो जस्तो लाग्छ ।

(४)

❖❖❖

के तपाईंलाई थाहा छ ?

२०७२ को वर्ष पुस्तक आइसकेको छ र हामी २०७३ वर्ष पुस्तकमा जुटिसकेका छौं । २०७३ वैशाखदेखि हालसम्म प्रकाशित पुस्तकहरूको हामी टिप्पणीसहित परिचय प्रकाशन गर्दै छौं । हामीलाई टिप्पणी र परिचयका लागि पुस्तक उपलब्ध गराउनुहोस् ।

साहित्य संवर्द्धन केन्द्र
शब्दार्थ प्रकाशन
चाबेल गणेशस्थान, काठमाडौं
४४९७३५१/९८४१४९६१०३

कथा

फेसबुके हुरी

■ सरस्वती शर्मा सुवेदी

उज्यालो छिप्पिसकेको थियो । घामको किरणले तारा मण्डललाई हटाइसकेको रहेछ । 'आमा' भनेर चिच्याउन पुगेँछु । आफै झस्किरहेछु बारम्बार । मान्छे हराउनुभन्दा बरु मर्नु बेस लाग्यो मलाई । मरेको मान्छेको त अन्तिम पटक मुख हेर्न पाइन्छ । बेपत्ता भएको मान्छेको बिदाइको क्षणमा समेत मुहार हेर्न नपाइने रहेछ । आमा भनेर खुला आकाश हरेर चिच्याउन खोजिरहेछ मनले । भेटिन्छ कि झैँ गरी ।

आजभन्दा तीन वर्षअगाडि मेरी आमा मसँग मात्र थिइन् । मान्छेको मन किताबजस्तो हुँदोरहेछ । हरेक घटनाहरू किताबमा छापिएका अक्षर झैँ मानसपटलमा गाढा बनेर छापिने रहेछ । तिनै दिन सम्झेँ, जहाँ मेरी आमा र मेरो मात्र संसार थियो । फूलैफूलको माझमा सजिएको हरेक पल र रौनकता थियो । आमाको असीम मायामा डुबुल्किएर म आफ्नो पढाइलाई तीव्रतामा लैजाँदै थिए ।

खुशीका दिन सहजै बित्दा रहेछन् । म चारपाँच कक्षामा पढ्दादेखि नै बाबा बिदेसिनुभएको थियो । दुई दुई वर्षमा आउनुहुन्थ्यो । अनि आमा र मलाई असीम मायाको छहारीमा लुकाएर फर्किनुहुन्थ्यो । म तीव्र गतिमा बढ्दै थिएँ– आकाश छुने रहर बोकी ।

म लगभग तेह्र वर्षकी थिएँ हुँला, आठ कक्षामा पढ्थेँ । आमा र म साइबर गएर फेसबुक खोल्थ्यौँ । शुरुका दिनहरूमा हामी हप्ता, पन्ध्र दिनमा साइबर गएर फेसबुक चलाउँथ्यौँ । आमा, म एउटै कम्प्युटरमा बसेर बाबासँग कुरा गर्थ्यौँ । म नेपाल आउँदा मोबाइल ल्याइदिन्छु है आमाछोरी दुवैलाई, अनि धेरै कुरा गर्ने भन्नुहुन्थ्यो बाबा । आहा ! फेसबुक चल्ने मोबाइल कस्तो होला ? म खुशीले गर्वित हुन्थेँ । मेरा बाबा कति जाति है आमा ! आमा मुसुक्क हाँसेर मलाई मायालु नजरले हेर्नुहुन्थ्यो । मलाई अठार, उन्नाइस वर्षमै पाएकोले आमाछोरी, दिदीबहिनीजस्ता देखिन्थ्यौँ । साथीहरू यही भन्थे ।

लगभग छ महिनापछि बाबा आउनुभयो । हामी दुवैलाई उपहार एक एकओटा मोबाइल हातमा दिएर भन्नुभयो– 'ल छोरी राम्रोसँग पढ्नू, पढ्न नआएको कुरा इन्टरनेटमा खोज्नू ।' मेरा खुट्टा भुइँमा रहेनन् । आमा पनि फुरुफुरु । बाबा दुई महिना बसेर फर्किनुभयो विदेश ।

शुरुशुरुमा आमालाई मोबाइल र फेसबुक चलाउन मैले नै सिकाएँ । हामी आमाछोरी साह्रै खुशी थियौँ । नयाँ नौला मान्छेसँगको भेटघाट र आफन्तहरू पनि भेटिने हुँदा नयाँ नयाँ रहरहरू पलाएजस्तो लाग्थ्यो । मेरा पनि मजस्तै धेरै साथी बने । घण्टौँ बितेको पत्तै हुँदैनथ्यो ।

केही समयपछि आमाले अधिकांश समय फेसबुकमा बिताउन थाल्नुभयो । गोठमा पालेको एउटा गाई बेचेर हामी शहर पस्यौँ । बजारका धेरै घरहरूमध्ये एउटा घरमा हामी

डेरा बस्यौँ । मलाई गाउँ छोड्न मन थिएन । सोध्दा तेरो पढाइ राम्रो हुन्छ भनेर आएको यही उत्तर पाउँथे बारम्बार । त्यसपछि मैले सोधिन कहिल्यै ।

दिनहरू बित्दै गए । मेरी आमाभित्र मैले धेरै परिवर्तन पाउँदै थिएँ । मसँग बोल्न पनि फुर्सद थिएन आमालाई । एकोहोरो मोबाइलमा मात्र व्यस्त । अनि कहिलेकाहीँ दुईतीन दिनै हराइदिने । कहाँ जानुभएको भन्दा तँलाई किन चाहियो भन्ने उत्तर आउँथ्यो ।

आठ, नौ, दश कक्षाका विद्यार्थीहरूलाई शैक्षिक भ्रमण लगिने भयो विद्यालयबाट । त्यसमा म पनि सहभागी थिएँ । हामी पोखरा पुग्यौ । जुन होटलमा हामी बसेका थियौ, त्यसै होटलमा एउटा घटना घटेको रहेछ– तीन, चार दिन अगाडि । एक जना महिलाको हत्या भएको रहेछ त्यहाँ । कुरा कोट्याउँदै जाँदा फेसबुक मार्फत चिनजान भएको मान्छे भेट्न जाँदा उनको ज्यान गएको रहेछ । फेसबुकको च्याट भेटघाटको माध्यम बनेछ । कोठाभित्र पसेपछि पन्ध्र, बीस मिनेट चर्को आवाजमा उनीहरूबीच भनाभन भएको थियो रे ! भोलिपल्ट बिहान महिला मृत अवस्थामा फेला परिछन् ।

त्यसपछि के भयो मैले सुन्न चाहिनँ । मान्छे मार्न कति सजिलो ! म त कमिला पनि मार्न सक्दिनँ । चिटचिट पसिना आयो मेरो जिउभरि । आमा सम्झिन पुगेँछु । कतिखेर घर फर्केर आमा भेटुँजस्तो लाग्यो । उफ ! यो फेसबुक ।

पोखराको अनुपम सौन्दर्यमा हराउन सकिनँ म । उक्त घटना सुनेपछि थरथर खुट्टा र मुटु कामिरह्यो । म भित्रभित्रै गुम्सिरहेकी थिएँ आमा सम्झेर ।

ढोका खोलेर भित्र पसेँ । रातको एघार बजेको रहेछ । मनकामना हुँदै पाँच दिनपछि घर फर्किएका थियौँ । आमा रातिसम्म फेसबुकमा व्यस्त देखेर झनक्क रिस उठ्यो मलाई । कहिले काहीँ त बाबालाई फोन गरेर भन्दिउँ जस्तो लाग्थ्यो । भन्न पनि सकिरहेकी थिइनँ– बाबा आमाको सम्बन्ध खराब होला भनेर ।

अब त घरमा पनि अनेक किसिमका मान्छे आउँन थालेका थिए । म मौन थिएँ । म एकोहोरी भइसकेकी रहेछु । मभित्र उकुसमुकुस मात्र थियो । तर म चुपचाप थिएँ आकाश झैँ ।

जीवन खोला सरी बग्दै थियो । एक दिन आँटै गरेर सोधेँ– 'आमा ती मान्छे को हुन् ? किन आएका ?' 'तँलाई किन चाहियो ? पढ्ने काम हो तेरो खुरुक्क पढ्न बस ।'– आमा भन्नुहुन्थ्यो ।

अर्को दिन म कान दुखेर अस्पताल गएकी थिएँ । अधिकांश स्टाफहरू मोबाइलमा झुन्डिएका देखेर झनै दिक्क लाग्यो । साँच्ची अचेल हर बखत मोबाइलमा झुन्डिने मान्छे देखी किन नकरात्मक सोच्छ मेरो मनले । आफ्नै मोबाइल फुटालेर फाल्दिउँ जस्तो लाग्यो ।

घरमा फर्केपछि फेसबुक खोलेँ । पाँच, सात जनाको म्यासेज रहेछ । सविनको म्यासेज पढ्नै लायक थिएन । रिसले आँखा देखिनँ । त्यसलाई ब्लक गरिदिएँ । ब्लक गरेर पनि मन शान्त कहाँ थियो र ? फेसबुक नै डिएक्टिभेट गरिदिएँ । टिभी खोलेँ । टि.भी. मा पनि मन अडिएन । एक घण्टा जति किताब पढेपछि निद लाग्यो । म सुतेँ ।

सरकारी कार्यालयभित्र छिर्दा अधिकांश कर्मचारीहरू फेसबुकमा व्यस्त थिए । विद्यालयमा गएँ । धेरैजसो शिक्षकहरू फेसबुमा झुन्डिएको देखेर तीव्र आक्रोश पैदा भयो । 'मोबाइल फालिदेऊ । मोबाइल फालिदेऊ ।'

आमाले के भयो भनेर बिउँझाउनुभयो । जुरुक्क उठेर घडी हेर्छु त रातको एक बजेको रहेछ । भान्छामा गएर पानी पिएँ । साँच्ची म पागल त भइनँ । यस्तो के सपना देखेको ? साथीहरूले पनि 'अचेल एकोहोरी भएकी छस्, मीना तँ त' भन्छन् ।

त्यसपछिका दिनहरूमा आमा र मबीच एउटा ठूलो पर्खाल खडा हुँदै थियो । मेरो तीव्र गतिमा शारीरिक, मानसिक परिवर्तन । मेरो शारीरिक वृद्धिले मलाई नै सताइरहको थियो । आमासँग लुटपुटिएर बोल्ने बेलाबाट म नितान्त एक्लिँदै थिएँ । कहिलेकाहीँ चेपारिँदै नजिकै गइहाले पनि उता जा भन्ने आवाजले म आमाबाट टाढिन बाध्य हुन्थेँ ।

म पन्ध्र वर्षकी थिएँ । आमा तेत्तीस वर्षकी । भर्खर किशोर अवस्था टेकेजस्ता आमाका रहरहरू । मेरो शरीर तीव्रगतिमा बढे पनि मन सत्तरी वर्षको बूढो थियो केहीले नछुने । कसले खोस्यो मेरो बालापन ? कहाँ गए मेरा आकाश छुने रहरहरू ? प्रश्न छ उत्तर छैन । एक्लिएका बालबालिकाहरूका रहर पनि एक्ला हुन्छन् क्यारे ! कहाँबाट आयो हुरी जसले मेरो बालापनलाई नै तहसनहस बनाइदियो ।

ooo

एकदिन जताततै हल्ला चल्यो । मीनाकी आमा भागी रे ! मोबाइल थिएन फोन गर्न । एक महिना अगाडि भ्यालबाट मोबाइल फालेकी थिएँ । सडकमा फुटेर तीन टुक्रा भएको थियो । एक जना काकीसँग मोबाइल मागेर फोन गरेँ । आमाको मोबाइल बन्द रहेछ । बाबालाई फोन गरेर सबै कुरा सुनाएँ । 'म छिट्टै आउँछु नआत्तिकन बस ।' बाबाले सम्झाउँदै भन्नुभयो । म गाउँमै फर्कें । दश कक्षाको मेरो पढाइ मबाटै टाढिँदै थियो । किताबका पानाभित्र मन अडिन सकिरहेको थिएन ।

उकुसमुकुसले सताएको मनभित्र शान्तिको बास कसरी हुन्छ र ? एउटा पत्रिकाको हेडलाइनमा आँखा पुगे । विकराल रूपमा फैलिँदै गरेको एड्स लाग्नु पनि एउटा माध्यम बनेको छ फेसबुक । त्यसपछि मैले तल पढ्न चाहिनँ । ''भत्केको घरको जताततै ढोका भन्छन् ।'' हे भगवान् मेरी आमाको रक्षा गर है ! जहाँ भए पनि उनी खुशी हुन् । कर्म दिन नसके पनि जन्माउने त उनी नै थिइन् ।

छट्पटिमै बितिरहेको समयमा सेकेन्ड, सेकेन्ड मरेर बाँच्दो रहेछ मान्छे । मेरा दिनरात यसरी नै गुज्रिरहे । सात कक्षासम्म रौनकतामा भरिएको मेरो संसारमा फेसबुके हुरीले सारा खुशी चकनाचुर पारेर लग्यो ।

डाँडामाथिको घामले मधुर लाली छर्दै थियो । टुप्लुक्क आँगनीमा बाबासँग एक जना महिला देखिइन् । बाबा ! म चिच्याएँछु खुशीले । छोरी तिम्री नयाँ आमा नमस्कार गर । बाबाले छाती फुलाएर मुसुक्क हाँदै भन्नुभयो । मैले नमस्कार गरेँ । बाबा निकै खुशी देखिनुहुन्थ्यो र नयाँ आमा पनि । कहिले बिहे गर्नुभयो बाबा ? कहाँ भेट्नुभयो नयाँ आमा ? मैले सोधेँ । बाबा हास्दै भन्नुभयो । फेसबुकमा । उफ ! यो फेसबुक ।

मान्छेले रोजगार यहीँ भेटेजस्तो लाग्छ, दिन रात व्यस्त देख्दा । माया, प्रेम, केटाकेटी यहीँ भेटिने । खेतिपाती, अन्नबाली र पशुपन्छी मात्र उब्जाउन सकेन फेसबुकले अरू सबै उब्जाइदियो ।

नयाँ आमा घर आए पनि मेरो हृदयले अस्वीकार गरिरह्यो आमा भन्न । म भित्रभित्रै खाली थिएँ । आकाशको शून्यता जस्तै शून्य थियो मभित्र । पूरै रहरहरू मरिसकेका थिए । जन्म दिने आमा सम्झेर तड्पिरहेँ । कयौँ पटक

फेसबुक खोलेर सर्च गरेँ, कतै अत्तोपत्तो थिएन । यति ठूलो दुनियाँमा कता हराइन् मेरी आमा ।

दश कक्षाको परीक्षा पनि सकियो । बाबा विदेश नगएर गाई पालन फर्म खोलेर बस्नुभयो । एक बर्षपछि बहिनी जन्मिन् नयाँ आमाबाट । बहिनीको मुहार हेरेँ । असीम माया पलाएर आयो मभित्र । निस्कपट, निश्छलता छाइरहेको थियो उनको मुहारमा । ईश्वरलाई सम्झिँदै हात जोडेर भन्न पुगेँछु–

'अबका दिनहरूमा मेरा रहर खोसिए झैँ कसैका रहर नखोसिऊन् । एक चिम्टी मायाको लागि म तड्पे झैँ कोही नतड्पिऊन् । सबै मान्छे आफ्नै घरपरिवारमा रम्न सकून् । पशुपन्छी, खेतिपाती र प्रकृतिको सौन्दर्यमा हराउन सकून् । बाबाआमाहरूले आफ्ना बालबालिकालाई प्रशस्त समय दिऊन् । किताबका पानाभित्र मनहरू अडिऊन् । मीठा गीत सङ्गीतमा भुलून् मान्छेहरू, ता कि फेसबुकको क्षणिकतामा होइन । सबैले आ-आफ्नो काम कर्तव्यलाई महत्व दिऊन् ।

मेरा कुरा सुनेर आशिष दिएजस्तो लाग्यो भगवान्ले । मनभित्रको बह हलुका हुँदै थियो ।

❖❖❖

केही मुक्तकहरू

■ विष्णुबहादुर सिंह

न कसैको अभावमा बाँच्न चाहन्छु म
न कसैको प्रभावमा नाच्न चाहन्छु म
मलाई स्वतन्त्र पक्षीजस्तै उड्न देउ
मेरो आफ्नै स्वभावमा हास्न चाहन्छु म ।

जनताले नेतालाई चुनावमा जोख्न सके
भ्रष्टाचार गरे भने त्यस्तालाई ठोक्न सके
हाम्रो देश स्वर्ग बन्न समयले छेक्ने छैन
नेता अनि समर्थकले नैतिकता बोक्न सके ।

आधा जीवन बितिसक्यो श्रीमतीलाई सताउन
बाँकी जीवन बित्छ अब उनैलाई फकाउन
जीन्दगीको हिसाब गर्दा हातमा लाग्यो शून्य अब
खोई ऊर्जा यो जीवनमा आफैलाई तताउन ?

❖❖❖

गजल

■ लीलाराज दाहाल

हुक्के ढोके हजुरेको अडान कहाँ हुन्छ
मागी गुजारा गर्नेको शान कहाँ हुन्छ !

देश अनि जनताको आउनै पर्छ तस्वीर
सकी नसकी गाएर राष्ट्र गान कहाँ हुन्छ !

सबै कुरा ठीकठाक छ भनी हिँडे पनि
भुइँमा गुड्ने मेसिनको उडान कहाँ हुन्छ !

अरूलाई ड्याक्ने अनि कुल्चन खोज्ने माथि
सधैंभरि फूलमालाले सम्मान कहाँ हुन्छ !

परोपकार र सेवाभावमा डुबी हेर साथी
ढुङ्गा अनि मन्दिरमा भगवान् कहाँ हुन्छ !

– बागमती–४, कर्मैया, सर्लाही

लघुकथा

फोटे

■ चेतनाथ कणेल 'हरित'

डाँडामा घर थियो, बँसीमा खेत थियो । खेत पनि के भन्नु, एउटा ठूलो फोगटो थियो । हरिभक्तलाई गाउँलेहरूले त्यही फोगटाको नामबाट 'फोगटे हरि' भन्थे । यताउता सबैतिर फोगटे हरि भनेपछि नचिन्ने कमै थिए । हरिभक्तका दुई जुम्ल्याहा छोरा मनहरि र धनहरि भने पढाइमा अब्बल थिए । गाउँबाट एसएलसी पास भएपछि दुवै छोरा कलेज पढ्न तानसेन आए । तर तानसेनमा काम गर्दै पढ्दै अगाडि बढ्ने सोच पूरा नहुने देखेपछि आफ्ना बाबुको सल्लाह अनुसार राजधानी छिरे । पुतलीसडक नजिकैको एउटा कलेजमा बीएमा भर्ना भए । नजिकैका कपडा पसलहरूमा पार्टटाइम काम पनि पाए ।

मनहरिभन्दा धनहरि अलिक चलाख थियो । उसलाई ठूल्ठूला मान्छेसँग भेट्ने, परिचय गर्ने र सँगै फोटो खिचाएर फेसबुकमा राख्ने ठूलो अम्मल बसेको थियो । कपडा पसलबाट एकछिन छुट्टी मिल्नासाथ आज कहाँकहाँ ठूला मान्छेका कार्यक्रम छन् भन्ने कुरा बुझ्थ्यो, र जसरी भए पनि त्यहाँ पुग्थ्यो । 'हजुर नमस्कार, हजुरसँग एउटा फोटो लिऊँ है !' उसले यसरी नै एकै दिनमा धेरै नेता र कलाकारहरूसँग फोटो खिँच्न भ्याउँथ्यो । कुनै सेल्फी फोटो लिन्थ्यो, कुनै अरू साथीलाई 'यस्सो एउटा फोटो खिचिदिनुस् न' भन्दै अनुरोध बिसाउँदै लिएका फोटो हुन्थे । अरूलाई फोटो खिचिदिनका लागि कसरी अनुरोध गर्ने भन्ने कुरा पनि राजधानी छिरेपछि उसले राम्रैसँग सिकेको थियो । साँझ कोठामा फर्केपछि सबै फोटो एक एक गरी मनहरिलाई देखाउँथ्यो । मनहरि दङ्ग पर्दै फोटो हेरिदिन्थ्यो, तर मनहरिलाई भने यस्ता फोटो, फेसबुक भन्ने कुरामा खासै चाख थिएन ।

धनहरिका केही दिनका फेसबुके स्टाटस हेर्दा लाग्थ्यो ऊ अब राजधानीको ठूलै मान्छे भएछ । सहरका साथीहरूबाट भन्दा पनि गाउँतिरका साथीहरूबाट फेसबुकमा धेरै 'लाइक' र 'कमेन्ट' आउँथे; ऊ मख्ख पर्थ्यो । गाउँको एक जना साथीले उसको एक दिनको स्टाटसमा कमेन्ट ठोकिदिएछ, 'गाँठे, अब त ऋषि धमलालाई पनि टप्ने भइस्' ! अर्को लगौँटियाले त्यसकै मुनिपट्टि निर्धक्क लेखिदिएछ– "हाम्रा बाहरूले तिम्रा बालाई 'फोगटे हरि' नाम राखिदिए, अब हामीले पनि तिम्रो लागि नयाँ नाम जुराइदिनुपर्ने भयो- 'फोटे धनहरि' !" त्यसपछि भने धनहरिको दैनिक स्टाटस लेख्ने र नयाँनयाँ फोटो राख्ने चलन घटेको छ । साथीहरू 'अति' भएको हो कि आफू नै 'अति' भएको हो त्यो कुरा भने उसलाई छुट्याउनै गाह्रो परेको छ ।

नयाँबानेश्वर, शङ्खमूल, काठमाडौं-३४

मेरो देशको मुटुको माझ

■ ठाकुरप्रसाद अधिकारी

क्षितिजको सदिच्छामा पोखिने जून
मेरो देशको गल्लीमा
झुल्कने तारा पनि हुन सक्छ
कतै
सगरमाथाको शिरमा
अन्नपूर्णको पाउमा
फेवातालको भुमरीमा
एउटा चुम्बनको लागि ओर्लिन सक्छ
सङ्गीतमय आयाम भर्दै
पाखा र कन्दराको पिँधमा आफ्नो ओजन फेर्दै
जहाँ पनि लहसिन सक्छ
कहिले खण्डहर बस्तीमा पनि ऊ
झुल्किनुअघि पोतिन सक्छ
धानबारीमा / मकैबारीमा
रानीबारीमा / खुर्सानीबारीमा
जौबारीमा / कोदोबारीमा
फापरबारीमा / तोरीबारीमा
अँध्यारोमा फुल्ने जूनको बाटो
गर्भदेखि नापेर हिँडिरहेछु म
एउटा स्पर्शको आकाशमार्गतिर
जहाँ पनि भेटिन सक्छ
मेरो देशको नाममा जहाँ पनि
चम्किन सक्छन् तारा र जूनहरु
एउटा विश्वासको जुगमा
प्रियसी
तर
आजभोलि बिहानीमा
लजाएर उदाउने जून तारा
किन यस्तो हिउँजस्तो चिसो,
निर्दयी र कठोर भए त ?
यो युगको घामले किन थाहा पाएन त
कर्तव्य पथमा भिजेको मान्छे
जहाँ उदाए पनि
एउटा बुकुरी तालको चुचुराले झैँ
एउटा अविश्वासमा किन डसिरहेछ
मेरो देशको मुटुका माझमा ॥

methakur2014@gmail.com

सूचना ! **सूचना !!** **सूचना !!!**

ललिपुर महानगरपालिका कार्यालय

"कर वर्ष २०७४" को अवसरमा

भारी कर तथा जरिवाना छुटको सुनौलो अवसर

- चालू आ.व. २०७४/०७५ को मालपोत, घरजग्गा कर, व्यवसाय करमा १०% छुट ।
- विगत वर्षको बाँकी बक्यौतामा नियमानुसार लाग्ने सम्पूर्ण जरिवाना मिनाहा ।
- मालपोत, घरजग्गा कर तथा व्यवसाय करको सम्पूर्ण बक्यौता रकममा पनि १०% छुट ।

"समयमै कर चुक्ता गरी मौकाको फाइदा लिनुहोस्"

ललितपुर महानगरपालिका, राजस्व प्रशासन महाशाखा

थप जानकारीका लागि सम्पर्क नं. ०१-५५२६५९८, www.laltpurmun.gov.np

लघुकथा

टिकट

■ माधव घिमिरे 'अटल'

एउटा सामान्य घरानामा जन्मेको ऊ । दुःखजिलो गरेर हुर्क्यो, बढ्यो र पढ्यो पनि । व्यवसायको सिलसिलामा निजी सवारी साधन नभएकोले घर र शहर आवतजावत गर्दा सिट नपाइने भयले ऊ टिकट काटेर यात्रा गर्थ्यो । निजी बाहन नहुनुको पीडा थियो त्यो । जब उसको व्यवसाय अनपेक्षित फलिफाप भयो, एकाएक उसको आर्थिक हैसियत मात्रै उठेन, सरसम्पर्कमा पनि भारी वृद्धि भयो । हुँदाहुँदा ऊ असामान्य चन्दादाताका रूपमा दरिन पुग्यो– अमुक राजनैतिक पार्टीमा । अन्य व्यापारी झैं उसले पार्टीलाई गरेको लगानी बालुवामा पानी थिएन ।

ooo

उसलाई राजनीतिको कखरा सिकाउने गुरु त्याग र बलिदानका सगरमाथा नै थिए । पार्टीको सशस्त्र क्रान्तिमा आफू त होमिए, होमिए; परिवार र आफन्तलाई समेत होमिन हौस्याए । पार्टीमा उनलाई त्यागको प्रतिमूर्ति, बलिदानको टाकुरो र सदाचारको शिखरका रूपमा अर्थ्याइन्थ्यो । सर्वसाधरणमा उनको महिमा अकल्पनीय रूपमा चुलिएको थियो । एउटा लगनशील नायक र अध्ययनशील राजनेताको छवि बनिसकेको थियो, उनको । भूमिगत राजनीति त्याग्दै गर्दा उनको चेहरामात्र हेर्न पनि हजारौंको जुलुस निस्केको थियो । परन्तु एक दशक लामो भूमिगत जीवन व्यतीत गर्दै गर्दा उनको कमाइको नाममा एक कौडी थिएन ।

ooo

पार्टीले संसदीय चुनाव लड्ने भयो । टिकट प्राप्तिको दौडमा आर्थिक हैसियतवालाहरूले बाजी मारे । उनी आफू जनप्रतिनिधि बनी जनसेवा गर्न पाउनेमा ढुक्क भएकैले टिकट प्राप्तिको फोहोरी प्रतिस्पर्धाबाट टाढै राखे आफूलाई । भयानक रस्साकस्सी र मोलतोलपछि टिकट वितरण भएको समाचार सार्वजनिक भयो, अनेक सञ्चार माध्यममार्फत् । उनको नाम त्यहाँ छुटेको प्रष्टै भयो । तसर्थ क्रान्तिको सर्वोच्च कमान्डरसँग भेटघाट गरी वास्तविकता जान्ने उत्सुकतासाथ लागे केन्द्रीय कार्यालयमा । त्यहाँ कमान्डरको साटो फिस्स हाँसेको मुद्रामा भेटियो आफ्नै पूर्व राजनैतिक चेलो तत्कालीन नाफाखोर व्यापारी । अन्य पङ्क्तिबद्ध व्यक्तिहरू नियाँले– डन, ठेकेदार, भ्रष्टाचारी, दुराचारी, अत्याचारी आदिको झुन्डमात्र । न त बन्दुक बोक्ने महिला नेतृ न त मुक्तियुद्ध हाँकेका त्यागी नेता ।

ooo

प्रत्याशी मनोनयन गर्ने दिन । बाजा गाजा साथ ठाँटिएर आयो आफ्नै चेलो प्रफुल्ल मुद्रामा । किनारमा उभिएरै हेरे तमाशा । भाउन्न भए झैं भो । संसार फनफनी घुमेको देखे र सम्झे– मुक्तियुद्धताकाका जोखिमपूर्ण क्षणहरू, आदर्शको प्रतिमान मानेका सर्वोच्च कमान्डर, बन्दुक बोकेर हिँड्ने फुङ्ङ चेहराहरू । निधो गरे– झुप्रोमा फर्कने अनि टिकट लिन गए– चुनावको टिकट होइन, बसको ।

❖❖❖

भकारी भरेर देश सप्रिन्छ

■ राजेन्द्र रिजाल

भिखारी, माग्ने बनेर होइन
भकारी भरेर देश सप्रिन्छ
अल्छी बनेर होइन
परिश्रमी भएर व्यक्तित्व सजिन्छ
भ्रष्ट बनेर होइन
सिद्धान्तवादी भएर चरित्र चम्किन्छ
कायर भएर होइन
साहसी बनेर इतिहास रचिन्छ
कृष्णको कृपाले पाण्डवहरुले
खाण्डवप्रस्थ (मरुभूमि)लाई
इन्द्रप्रस्थ (उर्वर) बनाए
भावी सन्ततिले
गौरवसाथ शिर उचा राखून् भनेर
हाम्रा पुर्खाको त्यागले
देशको नामलाई अघि बढाए
प्रकृति माताले खन्याइदिएकी छन्
असङ्ख्य सम्पदा र स्रोत
श्रीशक्तिमाताको शीतल छहारीमा
लिनुपर्छ सदाको लागि ओत
जय महाकाली भन्दै
मातृभूमिको रक्षा गर्दै
प्राण आहुति दिए
सबै नेपाली जुटेर
देशलाई उन्नतिको टाकुरामा पुऱ्याऔं ।

❖❖❖

bfloTj af]N5 ´

- दायित्वमा रचना पठाउँदा ईमेल मार्फत् प्रीति फन्टमा टाइप गरी पठाइदिनुहुन,
- दायित्वमा प्रेषित रचनाहरू सूचना नगरी अन्यत्र दिएमा त्यस्ता लेखकको नाम कालोसूचीमा राखिने व्यहोरा अवगत गर्नुहुन,
- दायित्वका लागि फोटो नपठाएका स्रष्टाहरूले एक प्रति अटोसाइजको फोटो समेत पठाउनु हुन,
- कृति परिचय गराउन चाहने महानुभावहरूले परिचयात्मक लेख र एक प्रति किताब वा दुई/दुई प्रति कृति उपलब्ध गराउनु हुन,
- दायित्वलाई सुपाठ्य एवं सर्वप्रिय बनाउनका लागि विविध विधाहरूका लेख रचनाहरू पठाई सहयोग गर्नुहुन,
- दायित्वमा अत्यधिक मात्रामा लामा र बहुसङ्ख्यक समीक्षाहरू आउने गरेकाले हामीले स्थान दिन सकिरहेका छैनौं । यसतर्फ समीक्षकहरूको ध्यानाकर्षण हुन,
- लेख रचनामा प्रकाशित विषयवस्तु तथा तथ्याङ्कहरूको सम्पूर्ण उत्तरदायित्व सम्पादक एवं प्रकाशकमा नरही स्वयं लेखकमा रहने व्यहोरा समेत अवगत गर्नुहुन अनुरोध छ ।

नवीकरणीय ऊर्जा प्रविधिमा अनुदान सम्बन्धी जानकारी

नेपालमा नवीकरणीय ऊर्जा प्रविधिहरूको प्रवर्द्धनका लागि नेपाल सरकारले नवीकरणीय ऊर्जा अनुदान नीति अनुसार अनुदान उपलब्ध गराउँदै आएको छ । हालै परिमार्जित नीतिले लघु तथा साना जलविद्युत, सोलार, वायोग्यांस, फलामे सुधारिएको चुलो, वायु ऊर्जा, सुधारिएको पानी घट्ट आदिका साथै सोलार मिनिग्रिड, सोलार र वायु मिश्रित प्रणाली, जैविक फोहोरबाट ऊर्जा उत्पादनमा पनि अनुदान दिने व्यवस्था गरेको छ । साथै यस्ता नवीकरणीय ऊर्जाका प्रविधिहरुमा लक्षित लाभान्वित वर्ग जस्तै वालवालिका समेत पालनपोषण गर्नुपर्ने घरमुली महिला, भूकम्पबाट पीडित, लोपोन्मुख आदिवासी जनजाति तथा दलित आदिको लागि थप अनुदानको व्यवस्था गरिएको छ ।

थप जानकारीको लागि www.aepc.gov.np को Resource Centre तथा यस केन्द्रमा सम्पर्क गर्नुहुन अनुरोध गरिन्छ ।

नेपाल सरकार

जनसंख्या तथा वातावरण मन्त्रालय

वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्र

खुमलटार, ललितपुर

फोन नं ०१-५५३९३९०, ५५३९३९१, ५५३९२३७, फयाक्स: ०१ ५५४२३९७

वेवसाईट www.aepc.gov.np, ईमेल info@aepc.gov.np

PRABHU
RuPaiya
CARD
*Condition apply
PRABHU BANK

हामीलाई देहाय बमोजिमका किताबहरू प्राप्त भएका छन्, उपलब्धकर्तालाई धन्यवाद ▯

कृतिको नाम	विधा	लेखकको नाम	प्रकाशकको नाम	पृष्ठ सङ्ख्या	मूल्य रू.
सम्वाद र अक्षरहरू	(सङ्कलन)	सं मोहन दुवाल	जनमत प्रकाशन	१२३+४	१५०/-
एउटा फर्जी घोषणाको विरुद्ध	(कविता)	नरेश शाक्य	जनमत प्रकाशन	१९८+१०	२५०/-
प्राक्कालका नवयौवना	(पत्रसाहित्य)	हरिराम जोशी	जनमत प्रकाशन	५२	२००/–
चामल खाने र चौलानी खानेहरू	(कविता)	सन्तोष लामिछाने	जनमत प्रकाशन	१२२	-
मनभित्रका कविताहरू	(कविता)	लक्ष्मी बडाल	जनमत प्रकाशन	९९+८	१००/-
चाहनाका उत्सर्गहरू	(कविता)	चाहना तामाङ 'माधवी'	जनमत प्रकाशन	७२+८	१००/-
घामका छिर्काहरू	(बालकविता)	मोहन दुवाल	अक्षरमार्ग	२७	५०/-
अनुमानित निष्कर्ष	(छोटा कथा)	वासुदेव गुरागाईं	प्रदीप गुरागाईं	८८+८	१५०/-
महाभूकम्प	(सवाई)	हरिप्रसाद चौलागाईं	जनमत प्रकाशन	६८	१००/-
पितृ तर्पण	(शोककाव्य)	लक्ष्मीप्रसाद ज्ञवाली	स्वयम्	३१+६	३५/-
आफ्नो अनुहार	(जीवनी)	लक्ष्मीप्रसाद ज्ञवाली	सीता ज्ञवाली	३१+६	३५/-
धार्मिक निबन्धसङ्ग्रह	(निबन्ध)	शिवदत्त ढकाल	सङ्गम मासिक	८०+८	७१/-
आप्रवासका अनुभूति	(कविता)	हरिप्रसाद काफ्ले 'शैव'	स्वयं	७२+२०	१५०/–
द्याट आई लभ द वर्ल्ड	(कविता)	जय छाङ्छा	सारांश	१२६	१५०/-
दसैंको आशिक	(कविता)	लेखनाथ ज्ञवाली	लेखनाथ स्मृति प्रतिष्ठान	२०+१४	६०/-
नानी	(बालगीत/कविता)	लेखनाथ ज्ञवाली	लेखनाथ स्मृति प्रतिष्ठान	५४+६	१५०/-
हाम्रा आवाजहरू	(गीत)	लेखनाथ ज्ञवाली	लेखनाथ स्मृति प्रतिष्ठान	९६+२८	१५०/-
सन्त शिरोमणि ज्ञानेश्वर	(जीवनी)	गोविन्दप्रसाद पन्त	विद्यार्थी पुस्तक भण्डार	१३२+४	१७५/-
छन्द शिखर	(गजल)	पोष्टराज चापागाईं	ध्रुवकुमार सापकोटा	१०४+५६	२००/-
अभिव्यक्ति : केही प्रदीपका	(लेखसङ्ग्रह)	प्रदीप खतिवडा	अभिव्यक्ति प्रकाशन	१५८	१००/-
जङ्गे-बुद्धे	(लेखसङ्ग्रह)	बुद्धिनारायण श्रेष्ठ	मकालु प्रकाशन गृह	१६८+८	-
आमाको दूधको भारा	(उपन्यास)	रविकिरण निर्जिव	प्रेम+डम्बर साहित्य प्रतिष्ठान	१०२+१०	१००/-
देश दुखेपछि	(गजल)	वसन्त अनुरागी	महानन्द प्रतिष्ठान	८०	१००/-
एउटा बस्तीको कथा	(कथा)	वनमाली निराकार	त्रिमूर्ति प्रकाशन	७४+६	१५०/-

दुई पाङ्ग्रे साधनको अगाडि पछाडि

स-साना बालबालिका राखी

सवारी साधन चलाउँदा

अनिवार्य रूपमा

बालबालिकालाई

सुरक्षित बेल्टले बाँधी आवश्यकता अनुसार

हेल्मेटसमेत लगाइदिने गरौं ।

नेपाल सरकार
सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय
सूचना विभाग

साहित्य-इन्द्रेणी

साहित्यमा लाग्ने एउटा रोग

नीराजन तिमल्सिना

जीवनलाई सरर्र उडिरहने बादल मान्ने हो भने साहित्यलाई चाँदीको घेरा मान्नु अत्युक्ति हुँदैन । कालो आकृति वरिपरि चाँदी टलक्क टल्किँदा अन्धकारमा पनि चम्किन्छ शिखा । जीवनको शिखा हो साहित्य । साहित्य सिर्जना हुन जीवनतत्वभित्र गहिरो अनुभूतिको उर्लंदो छाललाई कलाले सिँगार्नुपर्छ ।

घटना-उपघटना/कथा-पटकथाले जन्माएका अनुभूतिलाई विभूतिको चाहभन्दा माथि उठेको मदानीले मथेर निस्किएको नौनीजस्तो साहित्य आनन्दको मूल हो । साहित्यको मूल यसरी फुट्नुपर्छ, जसको फोहराले आनन्दको लहर सँगसँगै परिवर्तनको ठहर गर्न सक्नुपर्छ । अमृतरस पिएर अमर हुने कथामा जस्तो जादु हुँदैन साहित्यमा, तथापि साहित्य एउटा शक्तिशाली बहाव चाहिँ हो । दर्केझरीमा गड्गडाउँदै आउने बहावले फोहोरमैला सोहोरेर लैजान्छ, सुकिला भई बदलिन्छन् शहर, गाउँघर ।

जीवनलाई जीवनकै रूपमा बुझाउने र मनका उल्झन सुल्झाउने साहित्य-लतिकाले मनमा उम्रेका काँडा पन्छाएर जीवनमा ढकमक्क फूल फुलाउँछ । साहित्य फुल्ने फूलको बीज त समाज र प्रकृतिको गर्भमा निहित हुन्छ । उर्लंदो अनुभूतिमा कला मिसाएपछि मात्र उम्रन्छ त्यो बीज र फुल्छ सुन्दर फूल । यसर्थ यो ठूलो भुल हुनेछ, यदि कसैलाई उसको साहित्यिक चेतनाको अभावमै निकटता या फाइदाका आधारबाट पुरस्कार/सम्मानको पगरी गुथाइदिएकै भरमा उसलाई 'साहित्यकार'को हौवा फैलाइन्छ भने । त्यस्तो साहित्यकारसँग साहित्यिक प्रकृतिको फूल फुलाउने उर्वर मन हुँदैन । उसले बनाउँछ फगत बजारिया कृत्रिम फूल, सुगन्धहीन फूल । भलै कृतिम फूल पनि हेर्दा फूलजस्तै देखिन्छ तर आत्मा नभएको फूललाई के 'फूल' नै मान्न सकिन्छ र ? कृत्रिम फूलमा पनि पराग त हुन्छ, अनुभूति नहुने मात्र हो तर अनुभूतिमै खुल्छ फूलको सौन्दर्य ।

यो ठूलो भुल हुनेछ, यदि कसैलाई उसको साहित्यिक चेतनाको अभावमै निकटता या फाइदाका आधारबाट पुरस्कार/सम्मानको पगरी गुथाइदिएकै भरमा उसलाई 'साहित्यकार'को हौवा फैलाइन्छ भने ।

कृत्रिम फूलमा 'फूल'को अनुभूति नभएजस्तै पुरस्कार र सम्मानको पगरीमा हुँदैन साहित्यको अनुभूति, तर त्यो होइन साहित्यमा चाँदीको घेरा । (यसो भनिरहँदा यस पङ्कतिकारले पुरस्कारको महत्व पनि आफ्नै ठाउँमा गहन छ भनी बुझेको छ ।) खैर, केवल पुरस्कारले सुशोभित कतिपय साहित्यकार स्वयंमात्र होइनन्, सम्बन्धित पुरस्कार नै पनि बेला-बेलामा बखेडामा रुमलिने गरेको कटुयथार्थ जगजाहेर नै छ । यो एउटा रोग हो – साहित्यमा लाग्ने रोग । कुनै पनि रोगको निदान भइरहन्छ, समय सँगसँगै । अँ, यसतर्फ साहित्यप्रेमी, पाठक र साहित्यकारहरू सबै सजग चाहिँ भइरहनु जरुरी हुन्छ ।

e-mail: nirajan.timalsina1@gmail.com